МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Збірник наукових праць

Випуск 3(70)

КИЇВСЬКИЙ ВТЛ УНІВЕРСИТЕТ 2021

ISSN 2520-6397 (print), ISSN 2520-6400 (online)
DOI: https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3
сайт – https://mova.knu.ua

Вміщено статті, присвячені проблемам мови й брехні. Серед питань, досліджених авторами: роль мовних ресурсів у гібридній війні, природа фейків, зокрема фейків про коронавірус, ідеологічні аспекти радянської лексикографії, орнаментальна ментіологія та ін.

Відповідальний редактор	І. Л. Покровська, д-р філол. наук, проф.
Заступник відповідального редактора	О. І. Ніка, д-р філол. наук, проф.
Відповідальний секретар	М. А. Сайко, асист.
Редакційна колегія	Р. Бальсис, д-р філол. наук, проф. (Клайпедський університет, Литва); І. В. Кононенко, д-р філол. наук, проф. (Варшавський університет, Польща); І. О. Голубовська, д-р філол. наук, проф.; М. Л. Іваницька, д-р філол. наук, проф.; Г. Г. Крючков, д-р філол. наук, проф.; М. Мозер, д-р філол. наук, проф. (Віденський університет, Австрія); Н. Ю. Павловська, д-р філол. наук, проф. (Мінський державний лінгвістичний університет, Білорусь); Д. Поцюте, д-р філол. наук, проф. (Вільнюський університет, Литва); С. В. Скрильник, канд. філол. наук, доц.; О. С. Снитко, д-р філол. наук, проф.; С. Темчинас, д-р філол. наук, проф. (Інститут литовської мови, Литва); О. В. Материнська, д-р філол. наук, проф.; Г. А. Черненко, д-р філол. наук.
Адреса редколегії	Інститут філології, б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна ☎ (38044) 239 32 58
Рекомендовано	вченою радою Інституту філології, 24.09.21 р. (протокол № 2)
Зареєстровано	Міністерство юстиції України Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16155-4627Р від 11.12.09 Включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б» (наказ Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.21)
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна, ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72, факс 239 31 28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2021

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

LINGUISTIC AND CONCEPTUAL WORLDVIEWS

Collection of scientific papers

Issue 3(70)

КИЇВСЬКИЙ ВПУ УНІВЕРСИТЕТ 2021

ISSN 2520-6397 (print), ISSN 2520-6400 (online)
DOI: https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3
site – https://mova.knu.ua

A collection of scientific papers comprises papers on the issues of language and lies. The authors focus on the role of language resources in a hybrid war, the nature of fakes, including fakes about the coronavirus, ideological aspects of the Soviet lexicography, ornamental mentiology etc.

Editor-in-chief	I. L. Pokrovska, Dr. habil., Prof.
Deputy Chief Editor	O. I. Nika, Dr. Hab., Prof.
Executive Secretary	M. A. Saiko, Assist.
Editorial Board	R. Balsys, Dr Hab., Prof. (Klaipeda University, Lithuania); I. V. Kononenko, Dr Hab., Prof. (The University of Warsaw, Poland); I. O. Holubovska, Dr Hab., Prof.; M. L. Ivanytska, Dr Hab., Prof.; H. H. Kriuchkov, Dr Hab., Prof.; M. Moser, Dr Hab., Prof. (The University of Vienna, Austria); N. Yu. Pavlovskaia, Dr Hab., Prof. (Minsk State Linguistic University, Byelorussia); D. Pociute, Dr Hab., Prof. (Vilnius University, Lithuania); S. V. Skrylnyk, PhD., Associate Prof.; O. S. Snytko, Dr Hab., Prof.; S. Temcinas, Dr Hab., Prof. (The Institute of the Lithuanian Language, Lithuania); O. V. Materynska, Dr Hab., Prof., H. A. Chernenko, Dr Hab.
Editorial board address	Institute of Philology, 14 Taras Shevchenko blvd, Kyiv, 01601, Ukraine ☎ (38044) 239 32 58
Recommended by	Academic Board of Institute of Philology, 24.09.21 (Protocol № 2)
Registered by	Ministry of Justice of Ukraine, certificate of the State registration КВ № 16155-4627P, 11.12.09 Included into the List of Scientific Professional Editions of Ukraine, category «B» (Order of Ministry of Education and Science of Ukraine, protocol № 157, 09.02.21)
Editor's address	Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 14, Taras Shevchenko blvd, Kyiv, 01601,Ukraine, ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72, fax 239 31 28

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials.

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

ЗМІСТ

Антонова М. Ю., Сандига Л. О.
Перелічення як засіб розкриття значень неологізмів
на позначення обману та шахрайства в англомовному дискурсі 7

Моісеєнко О. Ю., Мазін Д. М.
Маніпулювання образом «Київської Русі» в англомовних публікаціях
російського медіаресурсу Russia Today (RT) 16

Космеда Т. А.
Вербалізація категорії неймовірності:
формування орнаментальної ментіології
(на матеріалі співомовок С. Руданського) 29

Кучерова О. О.
Ментальні моделі автора в новинному інтернет-дискурсі:
фейки про коронавірус 43

Польщак А. Л.
Г. К. Честертон як представник англійського
католицького відродження і його ставлення до брехні 59

Прищепа Г.О.
Фейк у лінгвістичному вимірі 68

Ренчка І. Є.
Формування ідеологічної картини світу
в українському словникарстві радянської доби 81

Сазонова Я. Ю.
Семантика привативності як відображення
суспільно-політичних реалій сучасної України 101

Юдко Л. В., Думанська В. О.
Дискурс гібридної війни: від історії до сьогодення 117

Скриннік Ю. С.
Толерантність в еколінгвістичній перспективі 131

Ніка О. І.
Церковнослов'янська мова в ранньомодерній Україні.
Рецензія на монографію: Білих О. П. Словозміна
в церковнослов’янській мові української редакції (кінець XVI–XVII ст.).
Кіровоград : ФОП Александрова М. В., 2016. 328 с. 148

Черненко Г. А.
Термінографічна критика в Україні. Рецензія на монографію: Петрова Т. О.
Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива
(на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників) 154

CONTENT

Antonova M. Yu., Sandyha L. O.
Enumeration as a means to convey meanings of neologisms denoting fraud and deception in English discourse 7

Moiseienko O. Y., Mazin D. M.
Manipulating the image of 'Kyiv Rus' in English-language publications of Russia Today (RT) media resource 16

Kosmeda T. A.
Verbalization of the category of unbelievable: formation of ornamental menthiology (by S. Rudansky colloquialisms) 29

Kucherova O. O.
Mental models of the author in online news discourse: COVID-19 fakes 43

Polshchak A. L.
G. K. Cnesterton as the representative of English Catholic Revival and his attitude to lying 59

Pryschepa H. O.
Fake in the linguistic dimension 68

Renchka I. Ye.
Formation of the ideological worldview in the Ukrainian lexicography of the Soviet era 81

Sazonova Ya. Yu.
Semantics of privativity as a reflection of modern Ukrainian socio-political realia 101

Yudko L. V., Dumanska V. O.
Hybrid war discourse: from history to the present 117

Skrynnik Yu. S.
Tolerance in ecolinguistic perspective 131

Nika O. I.
The Church Slavonic language in early modern Ukraine. Publication review: Bilykh O. P. Slovozmina v tserkovnoslovianskii movi ukrainskoi redaktsii (kinets XVI–XVII st.). Kirovohrad : FOP Aleksandrova M. V., 2016. 328 s. 148

Chernenko H. A.
Terminographic criticism in Ukraine. Review of the monograph: Petrova T.O. Ukrainian terminographic criticism: formation, development and prospects (on the material of critical evaluation of terminological dictionaries) 154

УДК 811.111’42
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.01

Антонова М. Ю., канд. філол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-7585-7565,
Сандига Л. О., канд. філол. наук
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-3124-664X

ПЕРЕЛІЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗКРИТТЯ ЗНАЧЕНЬ НЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОБМАНУ ТА ШАХРАЙСТВА В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Здійснюється дослідження неологізмів на позначення шахрайства та обману в онлайн- та бізнес-середовищі. Розвиток значень неологізмів проаналізовано на матеріалі сучасного англомовного дискурсу із залученням перелічення як засобу організації, структурування та репрезентації інформації.

Ключові слова: *дискурс, лінгвістика брехні, когнітивна лінгвістика, неологізм, перелічення.*

Прагнення окреслити поняття брехні як предмета лінгвістичних досліджень було здійснено Х. Вайнрихом [2], і сьогодні лінгвістика брехні набуває неабиякої актуальності у зв’язку із розвитком засобів масової інформації та інформаційно-комунікаційних технологій.

Активне використання суспільством соціальних мереж та Інтернету загалом насамперед знаходить своє відображення в мові. Поняття брехні, шахрайства, обману набувають нових форм. Відповідно, актуальності набуває дослідження мовних явищ, за допомогою яких реалізується феномен брехні.

Метою цієї статті є дослідження розвитку значень неологізмів, які номінують певні види обману або шахрайств на матеріалі англомовного дискурсу із залученням перелічення як засобу структурування та репрезентації концептуальної інформації.

Неологізми були в центрі уваги досліджень численних лінгвістів, таких як Дж. Алгео, Д. Кристал, Р. Фішер, П. Гогенгаус, К. Максвелл, М. Мостовий та багато інших, котрі запропону-

вали різні підходи до визначення терміна [5]. Досліджуючи основні напрями та перспективи розвитку сучасної неології, А. Левицький визначає неологізми як “нові слова, словосполучення (або їхні значення), фразеологізми, які виникли в певний проміжок часу, сприймаються колективною мовною спільнотою та займають периферійне місце в лексичній системі мови” [3, с. 17]. Ми визначаємо “неологізм” як нещодавно введене або наявне слово, або словосполучення, яке називає нове явище чи поняття, але яке досі активно не використовується більшістю членів мовленнєвої спільноти.

Дефініції неологізмів фіксуються у статтях лексикографічних джерел. Значення, виявлені в дефініціях неологізмів, набувають свого подальшого розвитку в дискурсі, дослідження якого нами здійснюється із залученням перелічення як засобу структурування та репрезентації інформації. Здатність перелічення до структурування знань та репрезентації інформації пояснюється його когнітивною природою, що ґрунтується на процесах класифікації, концептуалізації та категоризації [1, с. 40]. Перелічення слугує засобом, який розкриває значення неологізму у дискурсі, структуруючи та експлікуючи ключову інформацію для з’ясування сутності поняття.

У дискурсі перелічення конституюється семантично гомогенними та гетерогенними перелічувальними рядами, що мають містити щонайменше два елементи. Структуру перелічувальних рядів представлено двома складниками – лінійним та ієрархічним, а рівень відокремлення елементів перелічувального ряду у межах тексту може бути різним. Елементи перелічення можуть бути відокремленими не лише пунктуаційно: комами в межах одного речення та крапками на рівні абзацу, але й самими абзацами [4].

Перейдемо до аналізу неологізмів, які номінують обман або шахрайство в онлайнсередовищі. Говорячи про одну з найпопулярніших у світі на цей час соціальних мереж Instagram, зауважимо, що іноді користувачі можуть мати два акаунти: *rinsta* (блендінг (контамінація) *real* + *Instagram*) [6] та *finsta* (блендінг (контамінація) *fake* + *Instagram*) [6]. Перший акаунт – це так званий офіційний, публічний, який не містить конфіденційної

інформації про користувача, тоді як на сторінку другого підписані лише найближчі люди. Приватну та смішну інформацію, а також особисті фотографії можна знайти у *finsta*.

Проаналізуємо використання неологізмів *rinsta* та *finsta* у дискурсі із залученням перелічувальних рядів.

So, it's not actually fake?

Quite the opposite. Finstas are a place for users, primarily millennials and Generation Zs (who make up the bulk of Instagram's users) to show their more authentic, less-edited selves and post content that is more personal. This could include vulgar language, photos of drinking and partying, stories about embarrassing experiences, depression and struggles, or a goofy sense of humour best appreciated by your besties [5].

Значення неологізму *finsta* у цьому випадку розкривається двома перелічувальними рядами. Перший перелічувальний ряд є лінійним і складається з двох семантично гомогенних елементів, які характеризують особистий контент, властивий *finsta* акаунтам. Йдеться про висвітлення більш автентичної та менш відредагованої інформації. Другий перелічувальний ряд має ієрархічну структуру та є семантично гетерогенним, адже елементи ряду окреслюють різнопланове наповнення акаунту, а саме: мову, фото, розповіді та почуття гумору. Структурно основний перелічувальний ряд ускладнюється розгалуженням на підрядний ряд, в якому мова йде про зміст розповідей, притаманних *finsta* акаунтам.

Відповідно до значення терміна, яке розкривається в дефініції, саме неологізм *finsta* має відношення до певного виду обману, але парадокс полягає в тому, що користувачі соціальної мережі використовують *finsta* акаунти для того, щоб ділитися правдивою інформацією стосовно свого життя та своєї особистості.

Підтвердженням вищенаведеного твердження слугує наступний приклад використання неологізму *finsta* у дискурсі:

"My finsta is me. No edits, filters, or second thoughts," she says [4].

Як і в попередньому випадку, лінійне перелічення розкриває сутність неологізму, наводячи характерні риси стилістики *finsta* акаунту, а саме відсутність редагування, фільтрування чи можливості переосмислення інформації. Елементи перелічувального ряду є семантично гетерогенними, через те що охоплюють технічну та психологічну сфери редагування інформації.

Проте все ж можемо говорити про використання *finsta* акаунту як певного виду обману в контексті факту приховування використання двох акаунтів тінейджерами від батьків, які намагаються контролювати спілкування своїх дітей в онлайн-середовищі.

Звернемось до використання неологізму *rinsta* у дискурсі.

What's a Rinsta?

It's a "real" Instagram account, the kind most people on Instagram have. As people of all ages know, Rinstas are more "performative", a place where people create a "vanilla" persona that will appeal, or at least not alienate, the diverse networks of people who follow them, which may include friends, family, strangers, colleagues and potential employers [5].

Значення неологізму *rinsta* розкривається за допомогою використання семантично гомогенних елементів лінійного перелічення, які називають соціальні групи підписників, на яких орієнтовано такий акаунт. Йдеться про друзів, родину, незнайомців, колег та потенційних роботодавців.

Останнім часом з'являються нові види шахрайств у онлайн бізнес-середовищі, або старі види обманів отримують мовне втілення. Синонімічними неологізмами *account takeover, account compromise, account hijacking* та *login fraud* позначають крадіжку персональних даних банківського рахунку клієнта, що призводить до подальшої крадіжки коштів з цього рахунку [**1**].

Проаналізуємо значення такого поняття, як *account takeover* на матеріалі дискурсу:

Account takeover is a form of online identity theft where a third party illegally accesses a victim's online account to turn a profit by changing account details, making purchases, and leveraging the stolen information to access other accounts [7].

Сутність неологізму, який описує ситуацію оволодіння даними рахунку, розкривається семантично гомогенними елементами лінійного перелічення, які називають дії шахраїв із метою отримання прибутку. Йдеться про зміну реквізитів рахунку, здійснення покупок в Інтернеті, використання вкраденої інформації для доступу до інших рахунків.

Іншим видом шахрайства у сфері бізнесу є той факт, що не всі компанії виявляються відвертими у своїй екологічно чистій політиці. Деякі великі корпорації заявляють лише на словах, що вони слідують екологічно відповідальним практикам. Їх основна мета, по-перше, залучити екологічно налаштованих клієнтів, по-друге, отримати державні субсидії на розширення компанії. Подібні екологічні порушення позначаються неологізмом *greenwashing* (блендінг (контамінація) *green+brainwashing*) [3].

Проаналізуємо значення такого поняття, як *greenwashing* на матеріалі дискурсу:

The Seven Sins of Greenwashing

In the course of assessing thousands of products in the United States and Canada, TerraChoice Environmental Marketing categorized marketing claims into the following "seven sins of greenwashing":

Sin of the hidden trade-off: *committed by suggesting a product is "green" based on an unreasonably narrow set of attributes without attention to other important environmental issues (e.g., paper produced from a sustainably harvested forest may still yield significant energy and pollution costs).*

Sin of no proof: *committed by an environmental claim that cannot be substantiated by easily accessible supporting information or by a reliable third-party certification (e.g., paper products that claim various percentages of postconsumer recycled content without providing any evidence).*

Sin of vagueness: *committed by every claim that is so poorly defined or broad that its real meaning is likely to be misunderstood by the consumer (e.g., "all-natural").*

Sin of irrelevance: *committed by making an environmental claim that may be truthful but is unimportant or unhelpful for*

consumers seeking environmentally preferable products (e.g., "CFC-free" is meaningless given that chlorofluorocarbons are already banned by law).

Sin of lesser of two evils: *committed by claims that may be true within the product category, but that risk distracting the consumer from the greater health or environmental impacts of the category as a whole (e.g., organic cigarettes).*

Sin of fibbing: *committed by making environmental claims that are simply false (e.g., products falsely claiming to be Energy Star certified).*

Sin of false labels: *committed by exploiting consumers' demand for third-party certification with fake labels or claims of third-party endorsement (e.g., certification-like images with green jargon such as "eco-preferred")* [2].

У цьому випадку сутність неологізму розкривається переліченням семи гріхів *greenwashing*, а саме йдеться про гріх прихованого компромісу, гріх бездоказовості, гріх загальних тверджень, гріх даремної інформації, гріх меншого зла, гріх брехні та гріх неіснуючих маркувань. Структурно перелічення є ієрархічним, елементи якого відокремлені на рівні абзаців і слугують структуруванню інформації, яка розкриває значення поняття *greenwashing*. Семантично елементи є гомогенними.

Отже, дослідження неологізмів на позначення обману та шахрайства в онлайн- та бізнес-середовищі здійснено на матеріалі англомовного дискурсу із залученням перелічення як засобу структурування та репрезентації інформації. Когнітивна природа перелічення уможливлює розкриття сутності неологізму в дискурсі, структуруючи та експлікуючи ключову інформацію для з'ясування розвитку значення поняття. У дослідженому матеріалі перелічення представлено семантично гомогенними та гетерогенними рядами, структура яких є лінійною та ієрархічною.

Перспективою подальших розвідок може слугувати дослідження неологізмів в економічному дискурсі із залученням перелічувальних рядів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Антонова М. Ю.* Перелічення як засіб репрезентації концептуальної інформації в англомовному економічному дискурсі : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2011. 232 с.

2. *Вайнрих Х.* Лингвистика лжи. Язык и моделирование социального взаимодействия / общ. ред. В. В. Петрова. М., 1987. С. 44–87.

3. *Левицький А.* Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі сучасної англійської мови). Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2005. № 23. С. 16–21.

4. *Antonova M.* Enumeration as a means of financial markets data representation. Advanced Education. 2016. No 5. P. 60–64. DOI: http://dx.doi.org/10.20535/2410-8286.63421.

5. *Sandyha L., Oliinyk I., Sviatiuk Yu.* English Neologisms in Online Self-Representation. Applied Linguistics Research Journal. 2021. Vol. 5. No 6. P. 19–26. DOI: http://dx.doi.org/10.14744/alrj.2021.95914.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Account Takeover Fraud Protection. URL: https://kount.com/solutions/account-takeover-fraud-protection/.

2. *Dahl R.* Green Washing. Do You Know What You're Buying? Environmental Health Perspectives. 2010. Vol. 118, No 6. P. 246–252. DOI: https://doi.org/10.1289/ehp.118-a246.

3. Greenwashing. The Rice University Neologisms Database. URL: https://neologisms.rice.edu/index.php?a=term&d=1&t=17561.

4. *Harman J.* The Crazy Way Teens Are Hiding Their Imperfections Online: Finstagram. Elle. 2015. URL: https://www.elle.com/culture/tech/a29243/finstagram/.

5. *Selinger-Morris S.* 'Totally carefree': What is a Finsta? The Sydney Morning Herald. 2021. URL: https://www.smh.com.au/lifestyle/life-and-relationships/totally-carefree-what-is-a-finsta-20210623-p583k7.html.

6. UrbanDictionary. URL:https://www.urbandictionary.com.

7. What is account takeover? URL: https://dynamics.microsoft.com/en-us/ai/fraud-protection/account-takeover/.

Antonova M. Yu., PhD, Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-7585-7565
Sandyha L. O., PhD
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID ID: 0000-0002-3124-664X

ENUMERATION AS A MEANS TO CONVEY MEANINGS OF NEOLOGISMS DENOTING FRAUD AND DECEPTION IN ENGLISH DISCOURSE

Following development of the linguistics of lying this article examines neologisms denoting fraud and deception. Meanings of neologisms are analysed using enumeration as a means to organise, structure and represent information. Due to changes in the media and the development of information and communication technologies the notions of lying, fraud and deception take on new forms. The active use of social networks and the Internet by society is primarily reflected in language by means of neologisms. We define "neologism" as a recently introduced or existing word or phrase that names a new phenomenon or concept but is still not actively used by most members of the speech community. Definitions of neologisms are fixed in dictionary entries. The meanings, found in the definitions of neologisms, acquire their further development in discourse, the study of which we carry out using enumeration as a means to structure and represent information. The ability of enumeration to structure knowledge and represent information is reasoned by its cognitive nature, which is based on the processes of classification, conceptualisation and categorisation. In discourse enumeration is represented by semantically homogeneous and heterogeneous enumeration series. The structure of enumeration series is represented by two components – linear and hierarchical. Such neologisms as "rinsta", "finsta", "account takeover", "account compromise", "account hijacking", "login fraud" and "greenwashing" are considered in the sphere of online and business communication. Enumeration structures and represents conceptual information based on the analysis of the following neologisms in the discourse.

Keywords: *discourse, linguistics of lying, cognitive linguistics, neologism, enumeration.*

REFERENCE

1. *Antonova M.* Enumeration as a means of financial markets data representation. Advanced Education. 2016. No 5. P. 60–64. DOI: http://dx.doi.org/10.20535/2410-8286.63421.

2. *Antonova M. Yu.* (2011). Perelichennia yak zasib reprezentatsii kontseptualnoi informatsii v anhlomovnomu ekonomichnomu dyskursi: dys. … kand. filol. nauk : 10.02.04. Kyiv, 2011. 232 p. [in Ukrainian].

3. *Levytskyi A.* Aktualni problemy rozvytku neolohii (na materiali suchasnoi anhliiskoi movy). *Visnyk* Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Zhytomyr, 2005. № 23. S. 16–21 [in Ukrainian].

4. *Sandyha L., Oliinyk I., Sviatiuk Yu.* English Neologisms in Online Self-Representation. Applied Linguistics Research Journal. 2021. Vol. 5. No 6. P. 19–26. DOI: http://dx.doi.org/10.14744/alrj.2021.95914.

5. *Vajnrih H.* Lingvistika lzhi. Jazyk i modelirovanie social'nogo vzaimodejstvija / obsh. red. V. V. Petrova. M., 1987. S. 44–87. [in Russian].

SOURCES

1. Account Takeover Fraud Protection. URL: https://kount.com/solutions /account-takeover-fraud-protection/.

2. *Dahl R.* Green Washing. Do You Know What You're Buying? Environmental Health Perspectives. 2010. Vol. 118, No 6. P. 246–252. DOI: https://doi.org/10.1289/ehp.118-a246.

3. Greenwashing. The Rice University Neologisms Database. URL: https://neologisms.rice.edu/index.php?a=term&d=1&t=17561.

4. *Harman J.* The Crazy Way Teens Are Hiding Their Imperfections Online: Finstagram. Elle. 2015. URL: https://www.elle.com/culture/tech /a29243/finstagram/.

5. *Selinger-Morris S.* 'Totally carefree': What is a Finsta? The Sydney Morning Herald. 2021. URL: https://www.smh.com.au/lifestyle/life-and-relationships/totally-carefree-what-is-a-finsta-20210623-p583k7.html.

6. UrbanDictionary. URL: https://www.urbandictionary.com.

7. What is account takeover? URL: https://dynamics.microsoft.com /en-us/ai/fraud-protection/account-takeover/.

Дата надходження до редакції – 31.07.2021
Дата затвердження редакцією – 13.08.2021

УДК 811.111'42:32.019.5:94(477:470)"653"
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.02

Моісеєнко О. Ю., д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-6262-9678
Мазін Д. М., канд. філол. наук, доц.
Національний університет
«Києво-Могилянська академія», м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-1487-269X

МАНІПУЛЮВАННЯ ОБРАЗОМ «КИЇВСЬКОЇ РУСІ» В АНГЛОМОВНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ РОСІЙСЬКОГО МЕДІА-РЕСУРСУ RUSSIA TODAY (RT)

Здійснено лінгвістичний аналіз стратегій репрезентацій та маніпулювання образом середньовічної держави «Київська Русь» на матеріалі публікацій англомовного російського медіавидання "Russia Today". Крізь призму медійних фреймів виявлено мовні та риторичні засоби, спрямовані на вибудову необхідної пропагандистської ідеології та керування рецепцією некритичного читача. Аналіз наративів на основі головних контекстів використання образу «Київської Русі» в публікаціях на RT дозволив з'ясувати перелік базових мовних стратегій маніпулювання історичними концептами, зокрема стратегії атакування й ображання опонента, апелювання до авторитету, переважання запитань закритого типу, нав'язування зв'язків між означником та його довільною інтерпретацією. Проведений аналіз підтверджує цілеспрямоване використання риторичних засобів російськими медіа для спотворення історичного дискурсу в неоімперських цілях.

Ключові слова: *Київська Русь, медійні фрейми, наративи, мовні стратегії, Russia Today.*

Медіа та гіпермедіа стають основним середовищем, у якому реалізуються більшість значущих для індивіда видів комунікації. Репрезентація історії в медіа стає засобом створення фреймів колективної пам'яті [7]. Дослідження, яке було проведено за ініціативою Українського інституту, «Історія XX ст. в європейських ЗМІ» засвідчило, що «російська перспектива» залишається інтерпретаційним об'єктивом в історичних наративах європейських медіа, й сприйняття суб'єктності України

залишається проблемним [1]. Саме тому, для розроблення стратегій протидії «російській перспективі» інтерпретації історії України актуальними є дослідження репрезентації інших періодів розвитку України. Англомовні медіа, з огляду на популярність англійської мови у світі, мають значний вплив на формування історичної пам'яті та іміджу історичної ідентичності України в глобальному контексті.

Мета цього дослідження – на основі лінгвістичного аналізу фреймових структур виявити стратегії ідеологічної репрезентації та маніпулювання образом середньовічної держави «Київська Русь» в англомовних публікаціях російського медіа-ресурсу RT (Russia Today). Варто зазначити, що це є перше дослідження фреймінгу історичного терміну Київська Русь в англомовних російських медіа.

Середньовічна держава Київська Русь із політичним центром у Києві, найактивніший розвиток якої припадає на період ІІ пол. Х – І пол. ХІІІ ст., є основою формування української державності, що визнається й доведене провідними вченими, зокрема одним із найбільших українських істориків Михайлом Грушевським [4, с. 241]. Водночас, зважаючи на те, що територія Київської Русі охоплювала, окрім України, географічний простір частини сучасних територій Білорусі та Росії, навколо політичної та культурної спадщини Київської Русі тривають гострі ідеологічні дискусії, зумовлені передусім категоричним та імперським наміром російської державної ідеологічної моделі «представити Київську Русь як російську державу, а з другого боку, реанімується ідея Київської Русі як «колиски трьох братніх народів», сформована радянською пропагандою й нав'язана історичній науці» [4, с. 241].

Під час активізації російської імперської політики та від початку російської воєнної агресії проти України у 2014 році прагнення монополізувати історичну основу української державності через заперечення або спотворення генетичних зв'язків між середньовічною державою Київська Русь та сучасною Україною стають тотальними та неприховано агресивними з боку Російської Федерації, яка на сучасному етапі свого розвитку

прагне вибудувати та легітимізувати новий імперський політичний і воєнний дискурс, та усілякими засобами переконати масову аудиторію у винятковій ролі Київської Русі для формування лише і тільки Російської держави. Це яскраво засвідчує нещодавня стаття В. Путіна, яка була опублікована 12 липня 2021 р., із промовистою назвою «Про історичну єдність росіян та українців», де стверджується, що лише Росія є справжнім нащадком Київської Русі: «…центром возз'єднання, який продовжив традицію давньоруської державності, стала Москва» [12].

RT (Russia Today) (*«Росія Сьогодні»*) – російська державна мережна багатомовна телевізійна компанія, орієнтована на закордонну аудиторію. Існує з 2005 року, фінансується урядом Росії, штаб-квартира компанії розташована в Москві. RT веде мовлення англійською, арабською, іспанською, російською та німецькою мовами. RT визначається дослідниками цього медійного ресурсу як постачальник російської пропаганди [9].

Матеріалом для дослідження стали англомовні публікації, розміщені на онлайн-платформі RT за період із січня 2020 по квітень 2021 року, у яких згадується Київська Русь ("Kievan Rus" у російській англомовній транслітерації). Загальна кількість знайдених публікацій зі згадкою про Київську Русь дорівнює 6 статей (п'ять авторських статей та одна редакційна стаття).

Методологічною основою дослідження є аналіз медійних фреймів (media framing analysis). Він передбачає дослідження мовних засобів, які оформлюють розуміння аудиторією запропонованої теми – предметом дослідження стають загальний зміст наративів та мовні стратегії. Дослідник Д. Віве наголошує, що фреймінг передбачає широкий спектр когнітивних процесів – таких як моральні оцінки, логічні судження (causal reasoning) та апеляції до принципів [11]. Значну роль у дослідження маніпулятивних мовних стратегій зробили вітчизняні дослідники (див., наприклад, Бєлова А. Д., Дмитрук О. В. [3; 2]) Як зазначає А. Д. Бєлова, вивчення комунікативних стратегій призводить до необхідності чіткого усвідомлення необхідності ретельного вивчення різноманітних екстралінгвальних чинників, що впливають на комунікацію [2, с. 13].

Аналіз наративів дозволив виокремити два основні контексти, в яких використовується термін *Kievan Rus*: контекст сучасної України, якому присвячені 4 статті, та контекст сучасної Росії, якому присвячені 2 статті.

Контекст сучасної Росії

У статтях розглядаються події та політичні процеси, які відбуваються в сучасній Росії. Варто зазначити, що автором цих статей є один автор – Гленн Дізен, професор Університету Південно-Східної Норвегії, який також називає себе редактором російського двомовного журналу «Russia in Global Affairs». Поняття *Kievan Rus* у контексті сучасних подій у Росії використовується для позначення одного з етапів розвитку Росії як взаємозамінне з поняттям *Russia*, тобто використовується *стратегія констатації беззаперечного факту*:

Russia's turbulent history has largely been defined by revolutionary change. The past millennium has been siloed into fragmented periods – from the Kievan Rus, the Mongol state, Muscovite Russia …. [16]. *(Тут і далі підкреслення наше. – О. М., Д. М.).*

When Kievan Rus' fragmented and the Mongols invaded in the XIIIth century, Russia disappeared from the European map for the next 250 years [15].

Контекст сучасної України

Поняття *Kievan Rus* використовується в статтях, присвячених подіям у сучасній Україні та українським ініціативам у сфері культури. Цікаво зазначити, що авторами статей є зарубіжні фахівці, які викладають Russian Studies в таких країнах, як Норвегія та Канада, і британський журналіст. Події в сучасній Україні та українські ініціативи у сфері культури ставлять під питання прямий зв'язок між Київською Руссю та Росією. Саме тому, наративи про український контекст набувають дискусійного характеру, й автори наративів використовують певні стратегії, спрямовані на підтримку прямого зв'язку між Київською Руссю та Росією. Аналіз дозволив виділити основні мовні стратегії в контексті подій у сучасній Україні.

Стратегія атаки на опонента

Відомою формою аргументації є атаки на особистість, які включають звинувачення в некомпетентності або нещирості й не мають жодного стосунку до теми, яка обговорюється, – *fallacious ad hominem argumentation (аргумент до людини)* [8, с. 603]. Виокремлюють такі різновиди *ad hominem fallacies: the abusive variant, the circumstantial variant, tu quoque variant*.

Прямо атакує опонента *the abusive ad hominem fallacy*: опонента представляють як обмежену, нечесну людину, на яку не можна покластися, або як негативну людину в інших аспектах [5]. Форма аргументації *ad hominem fallacies* може виражатися прямими або непрямими засобами [6]. Опонентом у наративах на платформі RT є Україна, й основною формою аргументації є *the abusive ad hominem fallacy,* яка реалізується такими засобами:

- Ображання опонента.

Опонент, відповідно до погляду автора, досягнув нових ступенів дурості, *new levels of silliness*[1]. Опонентом для автора наративу є Україна:

Meanwhile, censorship in Ukraine has reached new levels of silliness, prohibiting for instance a book about the Vikings by an American author because it referred to ancient Kievan Rus' as "Russia" [17].

Лексична одиниця *silliness* не є аргументативною і спрямована на образу опонента.

- Ображання партнера(-ів) опонента.

У статті "*Borsch & Bulgakov ours, Brezhnev & Bolsheviks theirs: American propaganda is driving Ukraine's ridiculous cultural war with Russia*" говориться, що міжнародна організація *the Atlantic Council* підтримує ініціативу заперечення історичного наративу стосовно Росії як спадкоємиці Київської Русі, та в той же час міжнародна організація *the Atlantic Council* визначається *як a mouthpiece for NATO*. Лексична

[1] Тут і надалі – збережені формулювання з аналізованих текстів.

одиниця *mouthpiece*, за визначенням Оксфордського словника англійської мови, є образливою (derogative), таким чином закладається неповажне ставлення як до організацій, які підтримують ініціативи України, так і до України:

The Atlantic Council, a mouthpiece for NATO, aptly notes that the culture war is an arena for political competition. … The Atlantic Council recognises the value of contesting the historical narrative of Russia being a successor of Kievan Rus, and even encouraging foreign media to change the English spelling of ***Kiev to Kyiv*** *in solidarity with the ethno-cultural nationalists* [14].

- Висміювання опонента.

Опонент (Україна) висміюється за допомогою використання дієслова із прямим лексичним значенням *laugh at* (*treat with ridicule or scorn*). У наративах на медійному ресурсі RT робиться навмисний наголос та підкреслення лише і виключно російського варіанту англомовної транслітерації назв «Київська Русь», «Київ» тощо, й водночас відбувається висміювання українських офіційних версій такої транслітерації. У згадуваній вище статті «*Borsch & Bulgakov ours, Brezhnev & Bolsheviks theirs: American propaganda is driving Ukraine's ridiculous cultural war with Russia*» її автор *Г. Дісен дозволяє собі абсолютно неприйнятні та грубі стосовно культури іншої* країни ремарки на кшталт: «Ви можете сміятися з нікчемних дебатів щодо "Kyiv" чи «Kiev" та чи є Михайло Булгаков російським чи українським письменником:

You might laugh at nonsense debates like 'Kyiv or Kiev?' or whether Mikhail Bulgakov was Russian or Ukrainian [14].

Намагання легітимізувати стратегію висміювання реалізується, з одного боку, через спробу залучення читача в уявні співавтори повідомлення через пряме звернення до читача за допомогою займенника *you* та використання модального дієслова *might* (*used to express possibility or make a suggestion*), а з іншого боку, використовується емоційна негативно забарвлена лексика, коли самі дебати оцінюються як *nonsense*

(*spoken or written words that have no meaning or make no sense*). Водночас, починаючи від самого заголовку статті, автор статті розраховує, що некритичний читач не помітить факту відсутності дебатів навколо Kyiv або Kiev у самій Україні та серед неупереджених читачів взагалі. Варто зазначити, що англомовне написання міста Київ як "Kyiv" визначається офіційними правилами транслітерації в українській орфографії, і відповідно назва держави «Київська Русь» транслітерується як 'Kyivan Rus', що природним чином відбиває фонетичні особливості вимови цих назв українською мовою. Таким чином, в аналізованій статті штучно створюється проблемне питання, на якому побудована подальша сумнівна аргументація.

Автор наративу «*Borsch & Bulgakov ours, Brezhnev & Bolsheviks theirs: American propaganda is driving Ukraine's ridiculous cultural war with Russia*» звертається до читачів не тільки з пропозицією посміятися над штучно вигаданою ним же проблемою, він також звертається до читачів з альтернативними питаннями, що дозволяє виокремити наступну стратегію.

Стратегія звернення до аудиторії з питаннями закритого типу

Історичний термін Київська Русь використовується в структурі альтернативного питання в переліку інших питань. Особливістю альтернативного питання є те, що читачу пропонується закритий вибір: читачу пропонується обрати тільки між двома альтернативами, що кардинально звужує та спотворює сутність проблеми. Прикладів подібних альтернативних питань закритого типу, поставлених на виразно пропагандистському ґрунті, в аналізованих публікаціях багато:

Is Kievan Rus the common civilizational cradle of Russia and Ukraine, or does Ukraine monopolise on the history?

Was the Pereyaslav Agreement in 1654 a reunification of Russians and Ukraine that led to more than three centuries of common statehood, or a Russian annexation of Ukraine?

Was the Holodomor famine the result of failed policies by a Georgian dictator or a deliberate "genocide" by Russians?

Were Stepan Bandera and the OUN fascists and Nazi collaborators or "freedom fighters"?

Should the common Soviet history be celebrated or condemned? Is Russia a brotherly nation or an imperialist neighbour? [14].

Аналіз альтернативних питань, які пропонуються автором наративу, привертає також увагу до питання адресату статті. На думку Дж. Томпсона, сьогодні масовість медіа-продукції полягає в кількості запропонованої продукції диференційованому споживачу [Thomson, с. 12]. Аналіз адресата альтернативних питань свідчить, що хоча ці питання спрямовані на англомовних читачів, проте очікується, що такі читачі добре обізнані з історією та культурою України. Про це свідчить використання таких лексичних одиниць, які використовуються без пояснення їхнього значення, зокрема *the Pereyaslav Agreement in 1654*, *Stepan Bandera, the OUN, the Holodomor famine*.

Стратегія апелювання до авторитету

У дискусії з опонентами автори наративів на платформі RT використовують відому стратегію апелювання до авторитету (argumentum ad verecundiam). У статті "Writer Nikolay Gogol, born in what is modern-day Ukraine, has been stolen by Russia through propaganda, says Minister in Kiev" наводиться теза українського політика Смешка І.:

Earlier, Kiev's secret service head Colonel General Igor Smeshko claimed that the former Russian Empire was actually a Ukrainian Empire [18].

Автор наративу використовує стратегію апелювання до авторитету (argumentum ad verecundiam), використовуючи цитату тенденційного російського сенатора А. Пушкова, де він заперечує існування держави України. Проте валідність тверджень Пушкова підкріплюється тільки твердженням, що він є influential:

In response, influential Russian Senator Alexey Pushkov said that Ukraine is only in its modern-day form because of the collapse of the USSR.

"Ukraine has never existed – even in myths and legends," he wrote. "These cities and lands are a legacy of the USSR and a gift from Lenin" [18].

Стратегія свідомого руйнування зв'язків між фактичним історичним образом та його сучасним функціонуванням

На прикладі маніпуляції значенням Герба України (Тризуб) можна виразно побачити *стратегію свідомого руйнування зв'язків між фактичним історичним образом та його сучасним функціонуванням*. Історичні факти подаються в такому ідеологічно-пропагандистському контексті, що, не руйнуючи історичний факт, прагне позбавити легітимності будь-яке застосування такого історичного факту в іншій історичній площині. У статті https://www.rt.com/news/478734-ukraine-trident-uk-terrorism/'Beyond outrageous': Ukraine furious after UK adds its coat of arms to list of 'extremist' symbols in anti-terror guide» спочатку визнається, що тризуб є гербом України, який бере свій початок із часів Київської Русі:

«*The symbol is believed to date back to the times of the Kievan Rus' – and specifically to Prince Vladimir the Great, a tenth-century ruler of the state that later gave rise to Ukraine as well as Russia and Belarus*» [13].

Проте далі у статті символ тризуба довільно асоціюється виключно з тим, що автори публікації без жодних аргументів вважають «ультраправими рухами неонацистського спрямування»:

«*The symbol has also grown increasingly popular among Ukrainian ultranationalists, however, whose influence over the country's politics grew following the West-backed 2014 Maidan coup, which led to armed conflict in the eastern regions of the country. The Trident is now a regular feature of marches*

organized by Ukraine's far-right groups, including the notorious neo-Nazi Azov Battalion» [13].

Таким чином, у свідомості некритичного читача за допомогою жонглювання цілим набором тригерних слів має сформуватись асоціація тризуба, який є офіційним Малим Гербом України, із виключно радикальною ідеологією. Ефект витіснення історичного зв'язку між 'тризубом-символом часів Київської Русі' та 'тризубом-гербовим символом України' штучно сконструйованим зв'язком цього символу з довільно обраною політичною ідеологією чи практикою підсилюється завдяки послідовному розташуванню цих концептів у тексті безпосередньо один за одним, що покликано наголосити на їхній нібито взаємопов'язаності.

Підсумовуючи, можна зазначити, що перед авторами тенденційних публікацій, розміщуваних на таких медійних платформах, як RT, постає складне і суперечливе завдання: як довести «правонаступництво» Російської Федерації як нібито єдиної легітимної спадкоємиці Київської Русі, якщо навіть у назві середньовічної держави, яку намагається привласнити російський політикум, вживається прикметник «Київська» – тобто, держави, яка розбудовувалась саме навколо Київського князівства. У дискусійному дискурсі основною стратегією авторів наративів на платформі RT стає стратегія атаки на опонента, за допомогою якої маскується факт відсутності доказової аргументації, а також змішування, перекручування та довільна інтерпретація історичних явищ, розраховані на брак критичних навичок сприйняття інформації в уявного адресата.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Барб'єра Я., Перегінець К.* Історія XX ст. в європейських ЗМІ: Дослідження медійного наративу щодо подій, які мають вплив на роль України у світових процесах // Український інститут, 2020. URL: https://ui.org.ua/sectors/doslidzhennya/european-media-research/.

2. *Бєлова А. Д.* Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики // Мовні і концептуальні картини світу. Київ, 2004. 10. С. 11–16.

3. *Дмитрук О. В.* Маніпулятівні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років): дис … канд. філол. наук. Київ, 2006. 228 с.

4. *Лєбєдєва Ю.* Внесок М. Грушевського у дослідження історії становлення та розвитку Київської Русі як держави українського народу / Ю. Лєбєдєва // Історіографічні дослідження в Україні. 2014. 25. С. 240–254. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Idvu_2014_25_15.

5. *Eemeren F. H., van.* A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 216 p.

6. *Hess-Luttich E. W. B.* (Pseudo-)Argumentation in TV-debates // Journal of Pragmatics 2007. Vol. 39. P. 1360–1370.

7. *Hoskins A.* New Memory: Mediating history, Historical Journal of Film, Radio and Television. 2001. Vol. 21, № 4. P. 333–346. URL: https://doi.org/10.1080/01439680120075473.

8. *Luginbuhl M.* Conversational Violence in Political TV debates: Forms and Functions // Journal of Pragmatics. 2007. Vol. 39. P. 1371–1387.

9. *Miazhevich G.* Nation Branding in the Post-Broadcast Era: The Case of RT // *European Journal of Cultural Studies*. 2018. 21 (5). P. 575–93.

10. *Thomson J. The Media and Modernity: A Social Theory of the Media.* Stanford: Stanford University Press, 1995. 324 p.

11. *Weaver D.* Agenda Setting, Framing, and Priming // *Journal of Communication*. 2007. 57. P. 142–-147.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. *Путін В.* Про історичну єдність росіян та українців. URL: http://kremlin.ru/events/president/news/66182.

13. ‘Beyond outrageous’: Ukraine furious after UK adds its coat of arms to list of ‘extremist’ symbols in anti-terror guide. Russia Today (RT). 20.01.2020. URL: https://www.rt.com/news/478734-ukraine-trident-uk-terrorism/.

14. *Diesen G.* Borsch & Bulgakov ours, Brezhnev & Bolsheviks theirs: American propaganda is driving Ukraine’s ridiculous cultural war with Russia. Russia Today (RT). 8.04.2021. URL: https://www.rt.com/russia /520471-propaganda-ridiculous-cultural-war/.

15. *Diesen G.* Has the West lost Russia? ‘European’ identity is collapsing in the continent’s largest country, with the youth leading the charge – RT Russia & Former Soviet Union. Russia Today (RT). 25.03.2021. URL: https://www.rt.com/russia/519115-european-identity-collapsing-youth/.

16. *Diesen G.* Russia needs liberals in politics, but failure of Navalny movement shows futility of street protests & reliance on foreign backers. Russia Today (RT). 27.04.2021. URL: https://www.rt.com/russia/522231-liberals-politics-navalny-failure/.

17. *Robinson P.* Western pundits believed post-Maidan Ukraine would serve as an 'example' for Russia – in reality, it's become a cautionary tale. Russia Today (RT). 6.02.2021. URL: https://www.rt.com/russia/514702-west-ukraine-example-maidan/.

18. *Tickle J.* Writer Nikolay Gogol, born in what is modern-day Ukraine, has been stolen by Russia through propaganda, says Minister in Kiev. Russia Today (RT).3.04.2021. URL: https://www.rt.com/russia/520041-writer-gogol-stolen-propaganda/.

Moiseienko O. Yu., Doctor of Philological Sciences, Professor
ORCID ID: 0000-0002-6262-9678
Mazin D. M., Candidate of Philological Sciences (PhD),
Associate Professor
National University of Kyiv-Mohyla Academy (Kyiv)
ORCID ID:0000-0002-1487-269X

MANIPULATING THE IMAGE OF 'KYIV RUS' IN ENGLISH-LANGUAGE PUBLICATIONS OF *RUSSIA TODAY* (RT) MEDIA RESOURCE

The article presents the results of the first analysis of linguistics strategies in representing and manipulating with the image of the medieval state "Kyivan Rus" in English-language publications of the Russia Today (RT), a multilingual Russian media resource propagating ideological views of the contemporary Russian state. The claims of the neoimperial Russian discourse to exert an exclusive historical and political right over the ancient state of Kyivan Rus has been revealed. The application of the relevant media frames helped to identify linguistic and rhetorical tools aimed at building the planned ideology and ruling the reception of non-critical readers. The conducted analysis of the narratives based on the main contexts of using the image of "Kyivan Rus" in RT-publications helped to discover the list of the basic language strategies of manipulation with historical concepts, in particular the strategies of attacking and insulting the opponent, argumentum ad authority, dominating close-ended questions, or imposing forged relations between the signifier and its far-fetched

interpretation. The context of the contemporary Russia and the context of the contemporary Ukraine were distinguished in the RT's publications on Kyivan Rus. The research analysis confirms a targeted use of rhetorical tools by Russain media in order to voluntarily disrupt the historical discourse for neo-imperial objectives. The implemented study has also helped to clarify the immense difficulty of the Russian ideologists to prove their unique possessive legacy over the Kyivan Rus state, which is the direct predecessor of the Ukrainian state. The latter explains the aggressive and abusive nature of the publications in the Russia Today, undoubtedly oriented at non-critical readers. Further analysis of other English-language media messages will be useful to deepen the understanding of the exploited linguistic and rhetorical strategies in the contemporary ideological and political discourse.

Key words: *Kyivan Rus, media frames, narratives, language strategies, Russia Today.*

Дата надходження до редакції – 29.07.2021
Дата затвердження редакцією – 12.08.2021

УДК 811.134.2
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.03

Космеда Т. А., д-р філол. наук, проф.
Донецький національний університет
імені Василя Стуса, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0001-8912-2888

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ НЕЙМОВІРНОСТІ: ФОРМУВАННЯ ОРНАМЕНТАЛЬНОЇ МЕНТІОЛОГІЇ (на матеріалі співомовок С. Руданського)

У сучасній лінгвістиці формується новий мовознавчий напрям – лінгвістика брехні, або ментіологія, що розвивається. У цій статті доводимо доцільність виокремлення орнаментальної (стилістичної) ментіології як самостійного розділу зазначеного напряму, завдання якого – узагальнити знання про способи актуалізації психологічно-стилістичних прийомів та орнаментальних (художніх, образних) засобів вербалізації категорії неймовірності, неправди, напівправди, брехні, що продемонстровано на практиці застосування зазначеної системи засобів у дискурсивному просторі суто українського фольклорно-літературного жанру співомовок (приказок-побрехеньок, небилиць) С. Руданського; простежуємо реалізацію стилю навмисного неправдоподібного опису.

Ключові слова: *лінгвістика брехні, орнаментальна ментіологія, психологічно-стилістичні прийоми, художні мовні засоби, категорія неймовірності, дискурс С. Руданського, співомовка, стиль навмисного неправдоподібного опису.*

У сучасному мовознавстві із середини XX ст. формується новий дослідницький напрям, який прийнято називати *лінгвістикою брехні*. Деякі дослідники висловлюють думку, що зазначений лінгвістичний напрям доцільно номінувати *ментіологією* (А. Ленец, 2008), оскільки ця наука базується на вербалізації ментальної своєрідності моделювання брехні, однак цей термін ще не набув поширення.

Зазначений напрям активно розробляє російська вчена Н. Арутюнова, зосереджуючись на питанні репрезентації істини в мові, залучаючи до аналізу факти російської та германських

мов. Відомі й інші праці російських дослідників, що вивчають специфіку вербалізації неправди в англійському (Н. Панченко, С. Плотнікова, В. Шаховський) та російському (Л. Безугла, О. Іссерс, Г. Матвеєва, В. Кучко, І. Хоменко) мовленні. Актуальності в зазначеному ракурсі набули й розробки англійських мовознавців Б. Жезе, П. Стєгніц, Р. Олшанкі. Німецьку мову у фокусі особливостей вербалізації брехні розглядають, наприклад, А. Ленець, В. Радищева, М. Хатламаджиян. Свої роздуми щодо семантизації та граматикалізації неправди в російській мові пропонує білоруський учений Б. Норман. У польському мовознавстві відомі окремі праці з проблематики лінгвістики брехні. Це, зокрема, розвідки Ж. Сладкевич і Л. Малецького, що торкаються специфіки моделювання неправди в сучасному медіадискурсі російської та української мов. В українській лінгвістиці концепт *брехні* як когнітивно-комунікативне утворення на матеріалі англійської мови активно вивчає О. Морозова. Загальні ж питання, що пов'язані з актуалізованим у цій студії науковим напрямом, розглядає О. Баршипольц, В. Калініченко, А. Кодрук, О. Новікова та ін.

У цій статті декларуємо формування самостійного розділу лінгвістики брехні, або ментіології, який номінуємо *орнаментальною ментіологією*. Мета орнаментальної ментіології – з'ясувати систему художніх (образних) засобів, за допомогою яких вербалізується лінгвофілософська категорія неймовірності, тобто моделюється дискурс неправди, брехні.

Філософський закон діалектичної протилежності передбачає наявність опозицій *імовірність – неймовірність*, *можливість – неможливість, правдивість – неправдивість*, що базується на аксіологічній універсальній дихотомії *правда – неправда (брехня)*. Зрозуміло, що категорія неймовірності належить до лінгвофілософських категорій, які відповідно вербалізуються та граматикалізуються в мові (мовленні). Категорія неймовірності охоплює властивість людського розуму вербалізувати неправду (брехню) через систему мовних засобів, форм, моделей. До таких засобів відносимо й орнаментальну (стилістичну) систему – набір відповідних худож-

ніх прийомів, тропів чи фігур, що слугують для вербалізації міфологічного, неправдивого, нереального, придуманого, фантастичного. Зазначене своєрідно реалізується у співомовках (небилицях, приказках-побрехеньках) як одному з фольклорно-літературних, винятково національних українських жанрів.

Мета цього дослідження – продемонструвати особливості вербалізації категорії неймовірного орнаментальними засобами в дискурсі жанру співомовки (небилиці, приказки-небилиці), залучивши дискурсивний простір С. Руданського.

Про специфіку національної реалізації жанру співомовок писали О. Воропай, М. Ільницький, М. Жулинський, М. Рудь та інші вчені, наголошуючи на особливій ущільненості «художньої ідеї, вираженої у формі фольклорної притчі, небилиці, зміщення часових і просторових площин» [5, с. 163]; актуалізації «прийомів умовності, гротеску, пародіювання…» [3, с. 124]. Співомовка, небилиця, приказки-побрехеньки – це популярний у народі твір розважального змісту, комізм якого будувався на дотепно скомпонованих алогізмах і каламбурі, моделюванні неправди [див.: 6]. Виник цей жанр на вечорницях, що і вказує на його унікальне походження, належність суто українській лінгвокультурі. Указаний жанр заслуговує на прискіпливу увагу вчених (і мовознавців, і літературознавців), «бо зміст цих оповідань далеко поважніший, ніж на перший погляд здається» [2, с. 42–46]. Для цього жанру характерні парадоксальні фрази, опис парадоксальних ситуацій, що часто трансформуються з паремій-алогізмів, наприклад, «свист рака» чи «груші на вербі».

Співомовки, небилиці, побрехеньки – чудовий спосіб репрезентувати абсурд дійсності, актуалізувати увагу на вербалізації неправди. Проте на сьогодні залишається остаточно нерозв'язаним питання щодо дефініції жанру співомовок. Дефініція, подана в академічному тлумачному словнику української мови, характеризує співомовку як «гумористичний вірш, в основу якого покладено анекдот, прислів'я і т. ін.» [9, с. 518]. На подібне визначення співомовки натрапляємо й у «Словнику літературознавчих термінів Івана Франка», укладачами якого є С. Пінчук і Є. Регушевський, порівн.: «Співо-

мовка – специфічно український жанр епічної поезії, запроваджений у літературу С. Руданським; коротке віршоване оповідання з гумористичним змістом, побудоване, як правило, на основі народного анекдоту» [11, с. 232].

Співомовки, небилиці, побреxеньки – це суто поетичні тексти, в основі яких – феномен мовної гри [див.: 7]. Їхня ігрова природа має глибокі корені, оскільки ґрунтується на своєрідному характері сприйняття дійсності крізь призму ментальності українців, для яких характерно «сміятися крізь сльози» зі своїх вад, недоліків, скрутного становища. Для цього вони моделюють парадоксальну дійсність, невірогідне. Ігровий характер співомовок – це гра уяви, що дає змогу вийти за межі вузьких соціумних моделей, осягнути буття в ширших вимірах, дає змогу фантазувати. Вони мають синонімні назви, зокрема небилиці, приказки-побреxеньки, співомовки, і вже в цих номінаціях промовисто наголошується на лінгвістичному механізмі їхнього моделювання – "енергетичному потенціалі" абсурду чи алогізму, неправди, брехні, що в них реалізується. У термінологічному словнику тропів і фігур В. Москвіна подано таке визначення абсурду: «Безглуздя, викликане неправдоподібною репрезентацією дійсності й алогізмом мовлення (…). Зумисний абсурд використовують як прийом (…) сатири, гумору, гротеску, іронії» [10, с. 39]. Натомість алогізм трактується як порушення логічного зв'язку в мовленні. Зумисний алогізм – фігура мовлення. У науковій літературі його називають "семантично невиправданим сполученням слів" – "каленим віником" [4, с. 8]. Алогізм пов'язують з актуалізацією категорії неймовірності (неправдоподібності). Л. Булаховський однак писав, що «для мовної правильності є тільки один пробний камінь – фактичний ужиток… Але мова не є логічною: вона… дозволяє найбільшій нісенітниці одягатися в граматично бездоганну форму…» [1, с. 140], що й продемонстрував С. Руданський, якого справедливо вважають майстром співомовки.

Яскравим прикладом абсурду, вербалізації низки алогізмів є співомовка "Вір не вір, а не кажи: «Брешеш»". У цій співомовці використано психологічний художній прийом, що номінований

аргумент до віри (вір не вір). Назва небилиці налаштовує на її жартівливе сприйняття, що стає зрозумілим із перших рядків: *Народився я на світ, / Як їдного рання / Моя ненька забагала / Шпаків на снідання. / А я хлопець-молодець, / Пожалував мами, / Серед лісу відпитав / Дупло зі шпаками* (тут і далі назви творів наводимо за виданням [8]). У цьому контексті простежуємо й психологічний прийом *впливу на читача за допомогою аргументації*, скерованої до власних амбіцій. Це лестощі, комплімент, похвала самого себе, що мотивована неймовірними, невірогідними вчинками, опис яких продовжується далі за текстом: *В дупло руку – не іде, / Голови не впхаю, / Сюди-туди по дуплі – Та й сам улізаю. / Ходжу голий по дуплі… / Шпаченят до ката! / Я в пазуху й загорнув / Тії шпаченята. / Вилізати б, та не то!.. / Я й домудрувався, / Лиш сокиру притащив, / З дупла прорубався. / Гиц із дуба на коня! / Кінь собі брикає, / А сокира моя все / Зад йому рубає. / Нагадався за сім миль, / Назад подивився, / А у коня, як на сміх, / Лиш перед лишився. / Давай тоді йому зад / З верби підправляти, / Як підправив, та й заліг / На годинку спати. / А кінь ходить по траві, / І перед пасеться, / А зад росте та й росте, / Аж до неба пнеться. / А для моїх шпаченят. / Того було й треба, – / Додряпались по вербі / До самого неба. / Прокинувся – до шпаків – / Та де вже, до ката! / Аж на небі половив / Мої шпаченята… / Повертаю до верби! / А верба й пропала, / Бо коняка напаслась, / Та й, знать, побрикала. / Щастя тільки, що святі / Не горшки ліпили, / Але якось на той час / Гречку молотили. / Розказав я їм біду, / Випросив полови / Та з полови ізсукав / Мотуз прездоровий. / Вп'яв до неба та й униз! / Мені й горя мало!. / Аж до низу за сім миль / Мотуза не стало. / Згори й кажуть, що скачи! / Але я не хочу, / Що вгорі собі урву, / То внизу надточу. / І спускаюсь собі вниз. / Мало й остається, / Ще б урвати кілька раз, / А мотуз не рветься. / І висів я кілька літ, / Мамина дитина, / І висохла, як дупло, / Моя середина. / А рій якось пролітав, / Та туди й забрався, / Наніс меду, щільників, / Розхазяйнувався. / Наніс меду кілька пуд, / Ну його з бідою! / Мотуз рветься – я в багно / Чуть не з головою. / А тут якось по багні / І качка ходила, / На чуприну набрела, / Гніздо собі звила. /*

Яєць много нанесла. / За дітей помовка. / Аж нечистая несе / Голодного вовка. / Та фурнула з голови, / А той завинувся, / Поїв яйця і на чуб / Хвостом обернувся. / А я за хвіст: «Гуттю-га!» / А вовк налякався, / Та як скочить, – я і – гоп! / На світ показався.

Наведений текст побудований також на художньо-психологічному прийомі *адінати* – послідовного заперечення, що образно підсилено навмисною неправдоподібністю. Перебільшення настільки велике, що виходить за межі можливого, є неймовірним.

У наведеному тексті співомовки кілька разів вжито іменник *верба* (*додряпались по* ***вербі***; *повертаю* ***до верби****! А* ***верба*** *й пропала*), що імпліцитно репрезентує смисл "неправда": цей смисл виокремлюється на основі асоціації з паремією *на вербі ростуть груші,* що репрезентує приклад *адінати*, актуалізує прецедентний феномен. Далі в цій небилиці алогізми апліку-ються, наростають. Простежуємо *амфігурію* – прийом навмисного абсурду, що полягає в жартівливо-грайливому нагнітанні невірогідних фраз, порівн.: *Ото уже я підріс, / Літ десяток було: / Дід ходив ще без штанів, / Батька ще не було;* або далі: *А ото вже дід підріс / Та й і одубився; / Після нього через рік / І батько родився.*

Вербалізовано й прийом *комічного уточнення*, що створює *ефект обманутого очікування*, моделюється відповідна гра слів, що полягає в омовленні тотожного смислу, імітації того, що думка змодельована по-іншому: *То, бувало, коли хто / В гості запрошає, / То дід сяде на полу / Та й мене питає: / «А хто, – каже, – піде з нас?» / То я його гладжу: / «Та хто б, діду, не пішов, Все то їдно, – кажу. – / Або я туди піду, / А ви сидіть, діду; / Або ви собі сидіть, / А я туди піду»;* або: *А зимою холодно, / Нічим затопити, / То й питається дідунь, / «Що, – каже, – робити?» / «А що ж, – кажу, – тра комусь / Їхати в дубину!» / То, бувало, й каже дід; / «Хто ж поїде, сину?» / То я й кажу: «Хоч сидіть, / А я не поїду; / Хоч посиджу я за Вас, / А ви їдьте, діду!»; «А орати як зорем, / То вже чиє краще? / То не наше, а чуже, / То чуже, не наше».*

Наведімо ще приклади деяких прийомів моделювання абсурду – типові зразки *анахоризму,* коли йдеться про те, чого не може бути: *Тілько входимо у ліс, / Аж купа ломаччя! / Я сокирою гу-гуп! – Заєць з-під ломаччя. / З-під ломаччя та у ліс. / «Гуттю-га! На зайця! / Коли ми до тих ломач. / Аж там сиві яйця. / «Заберімо!» – «Заберім!» / Зважили дрючками, / То насилу що згорнув / У шапку руками. / Ото я їх і приніс, / А в нас на ту пору / Розквокталася свиня, / Квокче коло двору. / «Пійми, сину!» – Я й піймав. / Посадив на яйця… / То ми мали з тих яєць / Шість волів від зайця; / Що як ото нам женців / Прийшлося збирати, / То безрукая їдна / Сама прийшла жати. / І нажала ж вона нам / Та кіп наскладала. / І стебла вже не було, / А та іще жала.*

Характерними моделями актуалізації абсурду є: (1) заперечення часу та можливих дій щодо нього, а також умов реалізації цих дій, напр.: ***Народився я на світ****, / Як їдного рання / Моя ненька забагала / Шпаків на снідання. / **А я хлопець-молодець, / Пожалував мами, / Серед лісу відпитав / Дупло зі шпаками**…; **Ото уже я підріс, / Літ десяток було: / Дід ходив ще без штанів, / Батька ще не було**; **А ото вже дід підріс / Та й і одубився; / Після нього через рік / І батько родився**;* (2) алогізм дій і станів, неможливість наявності відповідних об'єктів чи суб'єктів, інтенсивності дії, напр.: *Кінь собі брикає, **/ А сокира моя все / Зад йому рубає.** / Нагадався за сім миль, / Назад подивився, / А у коня, як на сміх, / **Лиш перед лишився.** / **Давай тоді йому зад / З верби підправляти**…; А кінь ходить по траві, / І **перед пасеться**, / **А зад росте та й росте**, / **Аж до неба пнеться**…; **Розквокталася свиня, / Квокче коло двору**;* (3) алогізм ознак, місця перебування, напр.: *В дупло руку – не іде, / Голови не впхаю, / Сюди-туди по дуплі – **Та й сам улізаю. / Ходжу голий по дуплі**…; То **безрукая їдна / Сама прийшла жати**. / І нажала ж вона нам / Та кіп наскладала…;* (4) невірогідна оцінка чогось, напр. часу: *То внизу надточу. / І спускаюсь собі вниз. / Мало й остається, / Ще б урвати кілька раз, / А мотуз не*

*рветься. / **І висів я кілька літ…***; (5) схожість із чимось, що невірогідне, напр.: ***І висохла, як дупло, / Моя середина***….

Співомовка "Вір не вір, а не кажи: «Брешеш»", як бачимо, створена з виразним використанням гротескного стилю – навмисного неправдоподібного опису, основаного на фантастичному перебільшенні.

У співомовці «Торбин брат» мовна гра ґрунтується на актуалізації та протиставленні двох змодельованих перифраз, відбувається заперечення аргументів, посилене створеними індивідуально-авторськими перифразами: *Місяць – братик Сонців,* а *мішок – торбин брат*, порівн. контекст їх уживання: *Докучило підшивати / Подертії сита, / Пішов циган молотити: / За торбину жита. / Пішов таки недалечко, – До свого сусіда… / От молотить та й молотить / Зрання до обіда. / Перекинув, може, з копу, / Хтів би й попоїсти, / Та господар, як на збитки / Не дає і сісти. / То наймита з ним поставить, / А то сам молотить. / Потягає бідний циган / Аж піт з нього котить. / Перекинув копи зо дві. / Ба, вже і смеркає. / «Чи не годі з нас, панотче?» – / Сірома питає. / І господар спочив добре / Та й до нього каже: / «**Помолотим іще трохи, / Заким сонце ляже**». / Знов молотить бідний циган, / Аж піт з нього котить, **/ Виглядає поза хату, / Ба, вже й місяць сходить**. / Іскривився сіромаха, / Спину нагинає. / **«Чи не годі з нас панотче?»** – / **«Або що?»** – **питає.** / **«Та щось**, – каже, – **не то світить?.. / Та ж то братик сонців!» / Коли братик** – **так і братик**, / Нічого чинити; / Мусив бідний циганюга / Всю ніч молотити. / На другий день той із хати, / А циган у хату. / «А, здоровенькі, панотче! / Чи не можна б плату?» / «Можна, – каже, – чом не можна, / Як не дати плати? / Ходім, – каже, – до засіка, / Будем насипати. / Прийшов циган до засіка, / Торбу підставляє. / Пішов гарнець, пішов другий. / «Чи годі?» – питає. / «Насипайте іще!» – каже. / Сипле той і п'ятий. / Ба вже сипле і дев'ятий. / «Чи ж не годі, брате?» / «Ні, не годі!». Насипає / Цілу мірку жита. / Коли гляне – аж там торба / До мішка*

*пришита. / Іскривився пан господар, / Голову схиляє. / «Чи не годі із вас, куме?» / «Або що?» – питає. / **«А щось, – каже, – ваша торба / Та підшита чорним…» / «Підшитая?.. Насипайте!.. / Та ж то братик торбин!***.

Моделювання гри у співомовці «Вовки» ґрунтується на неодноразовому уточненні кількості, що репрезентована спочатку *надто гіперболічно*, порівн.: «*Чого, жидку, ти збілів? / Що з тобою сталось?» / – Ах за мною через став / Аж сто вовків гналось! / «Бог з тобою!. **Сто вовків!.** / Та б село почуло…» / – **Та воно пак і не сто**, / А **п'ятдесят було**. / «**Та й п'ятдесят диво в нас**… / Де б їх стільки взялось?» – Ну, Іванцю! Нехай так, / Але **десять гналось**. / «Та і **десять не було**! / Знать, **їден усього**?» / – А **як їден**? Аби вовк! / **Страшно і одного**… / «А може, то і не вовк?» / – А що то ходило? / Таке сиве та мале, / А хвостик як шило*».

У небилиці «Зелений пес» обрано неправдивий об'єкт: *Зайшов німець раз на баль, / З панною сідає, / Мовчить, мовчить, далі сам / Мову зачинає: / «**Чи зелений коли пес / Пані не здибала?»** / «Та ні, – каже, – або що?» – / Німця запитала. / «**Та нічого, – каже той, – Я лиш так питався, / Бо з зеленим, пані, псом / І я не здибався***!». Значення лексеми *зелений* асоціативно пов'язане із смислом 'невідомо', що мотивоване, очевидно, актуалізацією асоціацій, пов'язаних зі сприйняттям *зеленого* кольору у свідомості носіїв української мови, зокрема актуалізованого й в ідіомі *зеленого поняття не маю*. Певна "неясність" тексту моделюється через вербалізацію дотепних навмисно організованих непорозумінь, що вимагає від читача відповідного "розплутування" смислу.

С. Руданський відтворював і постулати комунікативної лінгвістики, зокрема у співомовці «Свічка» поет репрезентує один із важливих законів комунікації, що має назву *"зіпсутий телефон"*, як спосіб поширення неправдивої інформації, порівн.: *Купив свічку раз купець, / Подає другому / Та й говорить з-за плечей: «Сєргєю святому». / А наш собі не дочув – / Подає другому / та й говорить з-за плечей: / «Андрєю свято-*

му». / Пішла свічка по руках, / А той поглядає: / Ото староста вперед / З нею наступає. / До Андрєя просто йде, / А той не звинеться: / Поміж люди наперед / Собакою рветься! / «Да какому, – закричав, – / Лєпіш дуралєю? / Нє єнтому, гаварят! / Гаварят, Сєргєю!».

У співомовці «Мало не ригаю» відтворено риторичний *прийом не відхилення негативної інформації про себе, а її уточнення з метою нейтралізації негативної інформації*, а, відповідно, і негативної оцінки, що також характерно для мовлення сучасних українських політиків. Письменник знову майстерно моделює "живий" діалог, порівн.: *Питається архирей / Батюшку старого: / «Чув я, – каже, – що ти п'єш / Багато хмільного» / «Не вірте, – каже той, – Хіба тільки воду, / А хмільного – свідок Бог – / Не кушаю зроду». / «Не кушаєш» – каже той. – / Зроду не вживаєш? / «Як же ж, – каже, – ти вино / З чаші випиваєш?» / «Не питайте! – каже піп. – Пити – випиваю, / Але сам я – свідок Бог / – Мало не ригаю!»*. У цій співомовці використано психологічний прийом *аргумент до віри*, про який вже йшлося, а гумористичний ефект виникає ще й від того, що у свідки бере собі священник самого Господа, порушуючи заповідь не звертатися до Бога в суї. Знову моделюється абсурдна ситуація й неправда.

Подібну комунікативну тактику зображено й у співомовці «Циган на сповіді», де комунікант репрезентує напівправду, маніпулює словами, окреслюючи реальну ситуацію, але нейтралізуючи негатив у розповіді про свої злодіяння, характеризуючи власні вчинки так, що вони спочатку можуть навіть позитивно оцінюватися, порівн.: *Раз задумав циганчук гріха сповідати, / Іде просто до попа. / Приходить до хати. / Оглядає – ні попа, / Ні слуги Бог має, / А в горосі, у печі / Сало закипає. /* ***Циган сало із горшка, / Живо із пекарні, / Через цвинтар позадгузь / Та й до паламарні. / В паламарні, як на гріх,*** *– /* ***Шапка на кілочку; / Він і шапку потягнув, / Сховав у куточку*** */ Та й годі вже до попа / Гріхи сповідати. / Ото піп йому дає / Хреста цілувати. / Поцілував циганчук; / Піп його питає, / А той йому всі гріхи /*

*І оповідає: / «**Та й сьогодні, – каже, – я / Нагрішив потроху: / Ранком вигнав я свиню / З чужого гороху. / А у церкві шапку зняв!.. / Говорить несміло. А піп йому: «То не гріх!» / То добреє діло!»** / Добре, добре, нехай так, / По «Буди господнє». / **Піп до шапки, – але ба! / І місце холодне**... / **Піп** – **додому, до горшка** – / **А сала не стало**. / **І промовив старий піп: / «Оже ж признавався! / А я старий та дурний, / І не догадався**!.*

У співомовках С. Руданського простежуємо систему орнаментальних засобів моделювання неймовірного, вербалізації неправди, що відбувається в межах способів створення комічного й трагічного. Актуалізуються відповідні психологічно-стилістичні прийоми впливу на читача та засоби орнаменталіки. Простежуємо вербалізацію двох видів смішного й трагічного: (1) смішне чи трагічне в словах і (2) смішне чи трагічне в предметах – смішні чи трагічні історії. І в першому, і в другому варіантах (а) вербалізується категорія неймовірного, (б) простежуємо реалізацію стилю навмисного неправдоподібного опису, (в) заґрунтованого на фантастичному перебільшенні ситуації, що (г) доводиться до абсурду, яскравим вираженням якого є (д) система алогізмів, реалізована через низку *прийомів*.

Це насамперед:

1) заперечення, що образно підсилене фантазією, яка зростає до неправдоподібності;

2) гіперболізація, у якій перебільшення настільки посилене, що виходить за межі можливого;

3) жартівливо-грайливе нагнітання невірогідних або алогічних за змістом словосполучень чи фраз, оксюморону, каламбуру на основі актуалізації та “зіштовхування” різних значень багатозначних слів, омонімів чи паронімів, протиставлень;

4) припущення навмисних неточностей;

5) наведення абсурдних уточнень;

6) заперечення аргументу, посилене смішним порівнянням;

7) натяк;

8) парадоксальні судження;

9) відхилення від думки, яка щойно висловлена;

10) позитивна оцінка під виглядом негативної;

11) беззмістовний перерахунок деталей, що доводиться до абсурду.

Зазначене дає право стверджувати, що в межах лінгвістики брехні, теорії ментіології формується самостійний розділ – орнаментальна (стилістична) ментіологія, завдання якої – узагальнити знання про способи використання психологічних прийомів та художніх (образних) засобів для вербалізації категорії неймовірності, неправди, напівправди, брехні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Булаховський Л. А.* Мовознавство й логіка. *Булаховский Л. А. Избр. труды в 5-ти тт.* Т. 1: Общее языкознание. Киев: Наук. думка, 1975.

2. *Воропай О.* Звичай нашого народу. Етнографічний нарис: у 2 томах. Київ, 1991. Т. 1. С. 42–46.

3. *Жулинський М.* "Яким корінням живе дерево!". Наближення. Літературні діалоги. Київ, 1986.

4. *Елисеев И. А., Поляков Л. Г.* Словарь литературоведческих терминов. Ростов-на-Дону, 2002.

5. *Ільницький М.* Друге повернення. Енергія слова: Літературно-критичні статті. Київ, 1978.

6. *Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В.* Степан Руданський: феномен моделювання живого мовлення українців. Харків; Познань; Дрогобич: Коло, 2015.

7. *Космеда Т. А., Халіман О. В.* Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігрема (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013.

8. *Руданський С. В.* Усі твори в одному томі, уклад. і авт. передмови Г. Латник. Київ.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007.

9. *Словник* української мови в 11 т. Редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. Київ: Наук. думка, 1978. Т. IX.

10. *Москвин В. П.* Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры. Общая и частная классификация. Терминологический словарь. Москва: ЛЕНАНД, 2006.

11. *Пінчук С. П., Регушевський Є. С.* Словник літературознавчих термінів Івана Франка. Київ: Наук. думка, 1966.

Kosmeda T. A., Dr, Hab. in Philology, Prof.
Vasyl' Stus National University of Donetsk, Vinnytsia
ORCID ID: 0000-0001-8912-2888

VERBALIZATION OF THE CATEGORY OF UNBELIEVABLE: FORMATION OF ORNAMENTAL MENTHIOLOGY (BY S. RUDANSKYI COLLOQUIALISMS)

A new direction of the linguistics of lies, or mentiology, which has the ability to develop actively, is forming in modern linguistics. In this article we prove the expediency of distinguishing ornamental (stylistic) mentiology as a self-contained section of this area, the task of which is to generalize knowledge about ways to actualize psychological and stylistic techniques and ornamental (artistic, figurative) means to verbalize the category of improbability, untruth, half-truth and lie, which is demonstrated in the practice of application of this system of means in the discursive space of a purely Ukrainian folk-literary genre of colloquialisms by S. Rudansky. Psychological and stylistic methods of influencing the reader and means of ornamentalism are actualized, we trace the realization of the style of intentional improbable description, based on a fantastic exaggeration of the situation, that leads to absurdity, a vivid expression of which is the system of alogisms, realized through a number of techniques (negation, which is figuratively amplified by fantasy, which grows to improbability; hyperbolization; humorous and playful injecting of unbelievable or illogical phrases, oxymoron, puns on the basis of actualization and collision of different meanings of polysemous words, homonyms or paronyms, oppositions; assumptions of intentional inaccuracies; giving absurd clarifications; denial of the argument, reinforced by a ridiculous comparison; hint; paradoxical judgments; deviation from the opinion that has just been expressed, a positive assessment under the guise of negative; meaningless recalculation of details, which is absurd, etc.). These means verbalize the category of the unbelievable, truth, half-truth, untruth, lie.

Key words: *linguistics of lies, ornamental mentiology, psychological technique, stylistic devices, category of improbability, discourse of S. Rudansky, colloquialism, style of intentional implausible description.*

REFERENCES

1. *Bulakhovskyi L. A.* Movoznavstvo i lohika. Bulahovskiy L. A. Izbr. trudy v pyati tomakh. T. 1: Obschee yazykoznanie. Kiev. Nauk. dumka. 1975.

2. *Voropai O.* Zvychai nashoho narodu. Etnohrafichnyi narys: u 2 tomakh. Kyiv, 1991. T. 1 S. 42–46.

3. *Zhulynskyi M.* "Iakym korinniam zhyve derevo!". Nablyzhennia. Literaturni dialohy. Kyiv. 1986.

4. *Eliseev I. A., Polyakov L. G.* Clovar literaturovedcheskih terminov. Rostov-na-Donu, 2002.

5. *Ilnytskyi M.* Druhe povernennia. Enerhiia slova: Literaturno-krytychni statti. Kyiv. 1978.

6. *Kosmeda T. A., Osipova T. F., Piddubna N. V.* Stepan Rudanskyi: fenomen modeliuvannia zhyvoho movlennia ukraintsiv. Kharkiv; Poznan; Drohobych. Kolo. 2015.

7. *Kosmeda T. A., Khaliman O. V.* Movna hra v paradyhmi interpretatyvnoi linhvistyky. Hramatyka otsinky. Hramatychna ihrema (teoretychne osmyslennia dyskursyvnoi praktyky). Drohobych. Kolo. 2013.

8. *Rudanskyi S. V.* Usi tvory v odnomu tomi, uklad. i avt. peredmovy H. Latnyk. Kyiv.; Irpin. VTF «Perun». 2007.

9. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. Redkol.: I. K. Bilodid (hol.) ta in. Kyiv. Nauk. dumka, 1978. T. IX.

10. *Moskvin V. P.* Vyrazitelnyie sredstva sovremennoi russkoi rechi. Tropy i figury. Obschaia i chastnaia klassifikatsiia. Terminologicheskii slovar. Moskva. LENAND. 2006.

11. *Pinchuk S. P., Rehushevskyi Ye. S.* Slovnyk literaturoznavchykh terminiv Ivana Franka. Kyiv. Nauk. dumka, 1966.

Дата надходження до редакції – 14.06.2021
Дата затвердження редакцією – 17.07.2021

УДК 81'42:004.7:[070-021.111:616.9]
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.04

Кучерова О. О., канд. філол. наук
Національний університет
«Києво-Могилянська академія», м. Київ
ORSID ID: 0000-0003-2350-2399

МЕНТАЛЬНІ МОДЕЛІ АВТОРА В НОВИННОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ: ФЕЙКИ ПРО КОРОНАВІРУС

Досліджено ментальні моделі в новинному інтернет-дискурсі, які автор використовує для створення фейкових новин про коронавірус. Такі ментальні моделі є основою когнітивно-семантичного складника створення та розуміння дискурсу. Запропоновано типологію авторів такого дискурсу. Виокремлено головні інтенції автора та глобальні теми дискурсу фейкових новин про коронавірус. Виявлено типи семантичних міжпропозиційних відношень, які забезпечують локальну когеренцію дискурсу і на яких базуються ментальні схеми автора, а саме зіставлення (порівняння та протиставлення) і причинно-наслідкова суб'єктивна контекстуалізація.

Ключові слова: *дискурс-аналіз, ментальні моделі, фейкові новини; дезінформація, медійний дискурс, коронавірус.*

Постановка проблеми. Дезінформація стала частиною нашого життя. В епоху постправди не завжди легко відрізнити об'єктивну інформацію від фальшивої. Маніпуляції та розповсюдження фейків є реаліями сучасного життя. Активно поширюють неправдиву інформацію «жовті» ЗМІ та сайти-смітники. У людей часом не вистачає критичного мислення, щоб розібратися, де правда, а де ні. Серед причин поширення фейків та дезінформації можна назвати гонитву за ексклюзивністю, ненадійні джерела інформації, заангажованість експертів, матеріальний прибуток, тощо. Свобода слова й вільний інтернет, з одного боку, головні речі для демократії, з іншого боку, сприяють поширенню фейкових новин, дезінформації та

маніпуляцій. Вільне слово вимагає від людей вміння критично мислити і перевіряти інформацію.

Інтернет і нові медіа (соціальні мережі, YouTube та месенджери) стають основним джерелом для отримання новин, особливо серед молоді. Проте за час пандемії довіра до новин у соцмережах значно зменшилась, про що свідчить дослідження Reuters Institute [14]. Дезінформація та фейки стосовно коронавірусу набули планетарного масштабу. Наразі світова спільнота намагається побороти не тільки пандемію коронавірусу, але ще й явище, яке отримало назву «інфодермії». Ми спостерігаємо явище фейкової медіареальності.

Аналіз останніх досліджень і публікації. Хоча фейкові новини – це феномен геть не новий, інтерес до дослідження таких новин помітно виріс за останні роки внаслідок стрімкого поширення інтернет-новин та соціальних медіа. Завдяки новим медіа відбувається процес медіації суспільства [15, с. 1]. Дж. Гол влучно зауважує, що сьогодні Інтернет дає людям можливість вільно обговорювати всі події, самовиражатися й самовизначатися [1, с. 267]. Таким чином, Інтернет змінив структуру медійної комунікації і мовленнєво-мисленеву діяльність його учасників. Так, П. Зернецький називає таку, зовсім нову мовленнєво-мисленеву діяльність учасників Інтернет-дискурсу «глобальним пандискурсом» або «пандискурсом Інтернету» [17]. Особливістю такого дискурсу як відкритої системи є його постійний розвиток залежно від інтенцій його учасників, комунікантів.

Як слушно зауважив С. Квіт, коли згодом фейкова інформація спростовується різними фактчекінговими організаціями, така інформація продовжує впливати на суспільство, яке переважно «йде за емоціями, а не за логікою», і таким чином залишається визначальною [4, с. 262]. Отже, важливими є лінгвістичні дослідження фейкових новин. Фейкові новини, зокрема, досліджували як семіотичний феномен. Було запропоновано застосовувати семіотичні стратегії і тактики для того, щоб протидіяти, розпізнавати й протистояти фейковим новинам [11].

Дослідженням дискурсу з позицій когнітивно-комунікативної парадигми знання займалось багато сучасних українських та зарубіжних науковців, а саме: А. Бєлова, Ф. Бацевич, Р.-А. Богранд, Т. ван Дейк, В. Дресслер, П. Зернецький, В. Карасик, М. Коултхард, Г. Почепцов, О. Селіванова, М. А. К. Халлідей та ін. Структури репрезентацій знань як ієрархічна система містять інформацію соціального і культурного характеру. Такі репрезентації досвіду називають фреймами (М. Мінський, Т. ван Дейк, Ч. Кінч) або сценарії (Р. Шенк, Р. Абелсонж, А. Вежбицька).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Цікавим видається дослідити феномен фейків про коронавірус, адже через пандемію ці новини є однаково актуальними у всьому світі. Крім того, недостатньо дослідженим залишається особа автора онлайн-новин, якому належить провідна роль в новинному дискурсному просторі.

Мета цієї роботи полягає у виявленні та описі (ментальних структурних характеристик) ментальних моделей в новинному інтернет-дискурсі, які автор використовує для створення фейкових новин про коронавірус. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: описати ментальні моделі автора (адресанта або наратора) фейкових новин, які є основою для визначення локального та глобального смислу дискурсу й обумовлені цілями комунікації; окреслити можливі типи автора досліджуваного дискурсу; дослідити глобальні теми дискурсу фейкових новин про коронавірус; визначити типи семантичних міжпропозиційних відношень, які забезпечують локальну когеренцію дискурсу і на яких базуються ментальні схеми автора.

Матеріалом дослідження стали англомовні тексти новин за січень-липень 2021 р., дібрані з інформаційних сайтів та акаунтів на Facebook.com та Tweeter.com. До уваги взято тільки такі тексти, хибність яких була доведена організаціями з перевірки фактів, таких як Media Sapiens (ms.detector.media), VoxCheck, Full Fact, Health Feedback та FactCheck.org.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова є когнітивним механізмом, матеріальним носієм когнітивних процесів людини, а система знаків виконує важливу роль у репрезентації або кодуванні інформації як головний інструмент мови. Відтак важливим видається «дослідження структур репрезентації знань і способів концептуальної організації знань у процесах породження та сприйняття мовлення» [8, с. 390]. Споживачі онлайн-новин не обмежуються лише знанням мови для декодування тексту, але й використовують соціальний контекст або ментальні основи розуміння мови. Дискурс визначаємо як комунікативну ситуацію, складниками якої є свідомість комунікантів і текст як результат спілкування [3, с. 18]. Отже, дискурс-аналіз як міждисциплінарний підхід поєднує дослідження структур тексту з соціальним і когнітивним контекстом.

Дискурс онлайн-новин є динамічним і тривалим процесом, що складається з послідовності комунікативно-ментальних дій. Вони мають відповідну мету мовленнєвого впливу на адресата. На думку Т. ван Дейка, соціальна реальність – це продукт діяльності членів соціуму [10]. Новини не лише віддзеркалюють реальність, але створюють картину світу, яка дуже близька до того, що вже відомо членам суспільства [15, с. 15]. Іншими словами, відбувається процес когнітивного спотворення реальності. Неправда, представлена як об’єктивні знання у фейкових новинах, породжує «нові знання» аудиторії.

Досліджуючи когнітивний аспект онлайн-новин, ми маємо справу з ментальними репрезентаціями і процесами автора дискурсу і досліджуємо не лише структуру тексту, але й ментальну структуру. Локальний і глобальний смисл тексту базується на ментальних моделях, які лежать в його основі. Ментальні моделі репрезентують події та ситуації в епізодичній пам’яті, в якій зафіксовано наш особистий досвід, і становлять основу для продукування й розуміння дискурсу [12; 13]. Такі ментальні моделі репрезентують ситуації та події у

суб'єктивній формі та мають чітку схематичну структуру, що сприяє швидкому розумінню тексту.

Когнітивна структура репрезентації знань і досвіду зберігається в пам'яті та у разі потреби створюється автором для продукування тексту і забезпечення розуміння інформації. Ментальна модель є динамічним функціональним утворенням і складається з ієрархічно організованих блоків. Функцією ментальної моделі є конструювання смислу через інтеграцію змістового аспекту тексту і фонових знань адресата, які репрезентуються в ментальній моделі [6].

Ментальні моделі – це суб'єктивна репрезентація подій. Автор може бути учасником цих подій або може дізнатися про ці події від інших людей. Ментальні моделі мають схематичну структуру, яка сприяє швидкій обробці інформації та відповідному впливу на адресата. Т. ван Дейк відзначає, що весь наш досвід зберігається як суб'єктивні ментальні моделі, які контролюють тему дискурсу, локальну когеренцію, зміст історій та інші дискурсивні структури [10, с. 12]. Автор створює новинне повідомлення, спираючись на своє власне, суб'єктивне розуміння дискурсу, використовуючи свою ментальну модель.

Ментальні моделі, які містяться у свідомості комунікантів, залежать від цілей комунікації. У звіті Ради Європи щодо інформаційного безладдя виокремлюють три типи онлайн-дезінформації: 1) хибна інформація (англ. mis-information); 2) дезінформація (англ. dis-information); 3) шкідлива інформація (англ. mal-information) [16, с. 20–21]. Отже, використовуючи цю типологію онлайн-дезінформації, опишемо три типи ментальних моделей автора фейкових новин.

Перший тип – це хибна інформація (англ. mis-information) або неправдива інформація, але її не було створено з метою завдати шкоди. Прикладом таких фейків можуть бути ненавмисні помилки: такі, як неправильні підписи до фото, некоректні дати, статистика, переклади чи сатира, що сприймається серйозно.

Другий тип – це дезінформація (англ. dis-information), або неправдива інформація, яку створено цілеспрямовано з метою завдати шкоди особі, соціальній групі, організації чи країні. Прикладом таких фейків можуть бути сфабрикований чи навмисно змінений аудіо або візуальний контент, спеціально створені конспіраційні теорії чи чутки.

Третій тип – це шкідлива інформація (англ. mal-information), або інформація, яка базується на фактах, однак використовується з метою завдати шкоди особі, організації чи країні. Прикладом таких фейків може бути навмисне оприлюднення персональної інформації у особистих чи корпоративних інтересах, а не в суспільних інтересах, навмисна зміна контексту, дати та часу.

Серед головних функцій новин виділяємо інформативну, яка передбачає інформування про суспільно важливі події, і розважальну, яка полягає у створенні умов для відпочинку, зниження соціального напруження. Ці дві функції варіюють залежно від типу медіа. Якщо для якісних газет характерним є переважання інформативної функції, то для таблоїдів – розважальної. Щодо онлайн-новин, можемо стверджувати, що основною функцією є інформативно-розважальна. Інформування тут є не обов'язково об'єктивним. Іншими словами, визначаємо функцію онлайн-новин як суб'єктивно інформативно-розважальна. Структура новин може бути визначена в термінах автентичного опису, що в розважальній формі висвітлює причини подій та описує обставини.

Новини – це наративний або оповідний жанр, і тому дискурсивні знання автора цього жанру контролює оповідну структуру новин. Історія, яку репрезентує текст новин, складається з послідовності подій, у яких задіяні певні герої, або персонажі. Новинні історії створюють «нову реальність» в результаті процесів трансформації реальних подій у медійні тексти [5, с. 75]. Така «нова реальність» стає медійною реальністю, коли відбувається процес медіації.

Приналежність до оповідного жанру обумовлює такі функції новин, як фактичність та результативність [9, с. 15].

Фактичність означає, що новини повідомляють про певні зміни вихідної ситуації реального світу, тобто певну подію. Результативність передбачає, що такі зміни відбуваються до кінця викладу події.

Важливими для опису ментальних моделей автора є поняття наративної перспективи та наративного фокусу. Наративна перспектива – це засіб регулювання інформації автором, залежно від того, хто є автором і як цей автор бачить події. Основні події або погляди, які представлені в новинах, визначаємо як наративний фокус (англ. focus of narration) [2]. Залежно від наративного фокусу, виділяємо певні типи ментальних моделей автора фейкових новин. Для типології автора досліджуваного дискурсу було використано основні критерії і типи наратора, запропоновані В. Шмідом [9, с. 78], оскільки ця типологія узагальнює типи нараторів, які було виокремлено мовознавцями в різний час. У таблиці 1 наведено основні критерії та типи автора фейкових інтернет-новин.

Таблиця 1. **Типи автора фейкових інтернет-новин**

Критерії	**Типи ментальних моделей автора**	
спосіб зображення	експліцитний	імпліцитний
дієгетичність	дієгетичний (герой подій розповідає свою історію)	недієгетичний (свідок подій розповідає історію)
ступінь обрамлення	первинний	вторинний
ступінь впливу	сильно виявлений	слабко виявлений
особистісність	особовий	безособовий
антропоморфність	антропоморфний	
гомогенність	єдиний	розсіяний
висловлення оцінки		суб’єктивний
інформованість	всезнаючий	
простір	всюдисущий	
інтроспекція	той, якого можна знайти	той, якого не можна знайти
професійність	професійний	непрофесійний
надійність	ненадійний	

Наведемо приклади записів у соціальних мережах:

(1) Fauci's emails prove he knew that masks don't work against the spread of COVID-19, that hydroxychloroquine is effective against COVID-19, and that the virus is likely engineered, and he lied about these things to the public. Source: Social media users. Facebook. Twitter. Instagram. 10 Jun 2021.

(2) COVID-19 vaccines cause menstrual problems in women; vaccinated people are causing health problems in unvaccinated people around them Source: Social media users. Facebook. Twitter. Instagram. 30 Apr2021.

В обох прикладах актор є безособовий або анонімний, якого не можна знайти. Користувачі соціальних медіа публікували дописи, не зазначаючи справжнього автора. Приклад (1) демонструє неточну (англ. inaccurate) новину. Приклад (2) демонструє непідтверджену (англ. unsupported) новину. Приклад (3) демонструє неправдиву (англ. false) новину, коли автор є особовий і непрофесійний, тобто не є професійним журналістом.

(3) New England Journal of Medicine finds that women who got v4x3d – within 30 days of becoming pregnant and up to 20 weeks pregnant – had a miscarriage rate of 82 %. Ian Smith @iansmithfitness 10:03 AM July 5, 2021 Tweeter.

Цікавими видаються приклади (4), (5), (6), (7) і (8). Вони всі стосуються однієї історії, але кожний приклад має іншого автора. Приклад (4) демонструє новину, яка є наполовину правдою (англ. half true) і повідомленою поза контекстом. Автором новини є впливова організація – агенція новин «Рейтер». Пізніше повідомлення було відредаговане, що демонструє приклад (5).

(4) WHO warns against mixing and matching COVID vaccines Reuters July 14, 2021 4:28 AM EEST www.reuters.com, Reuters World @ReutersWorld 8:40 PM Jul 12, 2021 Tweeter.

(5) WHO warns individuals against mixing and matching COVID vaccines. July 14, 2021.

Приклад (6) демонструє новину, яку повідомляє у своєму твіттері провідна науковиця ВОЗ з доповненням до новин у прикладах (4) і (5).

(6) Individuals should not decide for themselves, public health agencies can, based on available data. Data from mix and match studies of different vaccines are awaited – immunogenicity and safety both need to be evaluated Soumya Swaminathan @doctorsoumya 9:44 PM Jul 12, 2021.

Новину підхопили інші онлайн-медіа і почали її переповідати, що означає, що автор є вторинний. Наведемо приклади:

(7) Dangerous trend: WHO warns against mixing and matching Covid vaccines At an online briefing of the WHO, its chief scientist Soumya Swaminathan warned against mixing of Covid-19 vaccines, saying there was very little information on the mix-and-match of vaccines. India Today 16 Jul 2021 16:24 www.indiatoday.in.

(8) Covid warning: Mixing of vaccines a dangerous trend, says WHO scientist The WHO chief scientist revealed that there is no sufficient data on the practice of mixing Covid vaccines from different manufacturers July 13, 2021 10:06 IST International Business Times www.ibtimes.co.in.

У кожному прикладі спостерігаємо відповідну ментальну модель, специфікацію ставлення автора до новини. Залежно від погляду автора одна подія може бути представлена в різних ментальних моделях. Це може бути, зокрема, позитивна або негативна ментальна модель.

Фейки спотворюють інформацію про справжні наукові досягнення і сприяють поширенню медичного шахрайства, впливають на поведінку людей: щодо вакцинації, носіння масок, тощо. Ментальні моделі складають семантичну макроструктуру глобальної теми дискурсу, яка в когнітивному плані базується на макропропозиції. Дослідження ментальних моделей передбачає застосування структурно-функціонального підходу для визначення характерних рис структури дискурсу. Отже, звернімося до такої категорії, як когерентність.

Когерентність реалізується на рівні цілого дискурсу і також на рівні його складників. Когерентність охоплює семантико-прагматичні аспекти смислової зв'язності дискурсу, яка може бути глобальною і локальною [7, с. 195]. Глобальна когеренція дискурсу пояснює відношення конкретного висловлювання до загальної мети комунікації.

Глобальні теми або фрейми є семантичними макроструктурами глибинних ментальних моделей. Вони становлять глобальний смисл дискурсу і у свою чергу контролюють послідовність локального смислу пропозицій дискурсу. Як зауважує М. Макаров, вона переважно виявляється в повторенні певних головних тем або фактів, що можуть бути виражені в дискурсі експліцитно чи імпліцитно [7, с. 196]. Глобальними темами досліджуваного дискурсу є зокрема теорія про штучне походження вірусу (англ. "lab leak theory", походження вірусу (англ. the origin of the virus), природа вірусу (англ. nature of the virus) (чи може вірус залишатися на поверхнях), наміри урядовців (англ. whether people in power have good or ill intent) (намір закрити місто на карантин), вакцинація (англ. vaccination), носіння масок (англ. wearing masks), неправильне лікування (англ. false cures), реагування на надзвичайні ситуації (англ. emergency responses), ревакцинація (англ. reinfections). Навколо цієї глобальної теми формується тематична когеренція. Певні теми набувають більшої популярності в різний часовий проміжок. У досліджуваний нами період найбільш частотними були фейки на теми протидії вірусу та вакцинації.

Локальна когеренція дискурсу забезпечується на рівні відношень між пропозиціями (реченнями-висловлюваннями), які виникають у процесі розгортання дискурсу. Отже, для визначення локальної когеренції будемо досліджувати семантико-рольові відношення всередині пропозицій або послідовність таких семантико-рольових конфігурацій. Для цього скористаємось класифікацією міжпропозиційних семантичних відношень, які запропонував П. Зернецький [3, с. 67–88]. Було виділено вісім основних типів семантичних міжпропозиційних відно-

шень: тотожності, еквівалентності, порівняння, контрасту, «ціле-частина», просторові, часові або темпоральні, імплікації.

Ментальні моделі досліджуваного нами дискурсу переважно базуються на таких типах семантичних міжпропозиційних відношень: зіставлення (порівняння та протиставлення) і причинно-наслідкова суб'єктивна контекстуалізація, які можуть перехрещуватися. Такі відношення можуть бути виражені експліцитно (безпосередньо) або імпліцитно (опосередковано), залежно від прагматичної мети спілкування. Наприклад:

(9) Such ignorance amongst the media asking questions at Press briefing. Seven day daily average of COVID cases is 26,000. Seven-day average of patients admitted to hospital with COVID: 433 That's 0.5 % It's a tiny consideration now among vast problems facing NHS @AllisonPearson Jul 12, 2021 Tweeter.

Приклад (9) демонструє оманливу (англ. misleading) новину. Ми спостерігаємо використання міжпропозиційних відношень зіставлення, а саме протиставлення. У дописі автор зазначає кількість випадків захворювання на коронавірус і кількість госпіталізацій за останні сім днів. Імплікатурою і пресупозицією в цьому прикладі є кількість випадків за попередній період, яка відома читачам. І ця кількість є набагато більшою, про що зокрема свідчить прикметник *tiny*.

Спостерігається також використання міжпропозиційних відношень причинно-наслідкової контекстуалізації, що перехрещуються з відношеннями зіставлення. Наприклад:

(10) Following Macron's announcements last night, French citizens reacted strongly and the hashtag "Gilets Jaunes" (Yellow Vests) has been trending for several hours Many people all over France are already calling for anti-lockdown/ anti-government demonstrations on July 14 / Bastille Day, to oppose Macron. Note: Macron has announced that Paris will be cordoned off and under lockdown on July 14: it will not be possible to enter the heart of the city and the parade without the vaccination passport. If a large part of the French population has already submitted to vaccination, mainly out of fear or comfort, another large segment of the country remains

irreducibly opposed to the vaccine. Some political observers fear that this divide will degenerate and that the country will fracture along these lines of polarization, perhaps leading to the emergence of a populist movement similar to and equivalent to the yellow vests. RIC Referendum Initiated by the Citizen Roman Light 14 July 00:18 Facebook.

Приклад (10) демонструє новину, коли фотографія не відповідає допису. Автор використав фотографію 2018 року про протест жовтих жилетів (англ. yellow vest) проти підвищення цін на пальне. У цьому прикладі наявне перехрещення міжпропозитивних відношень зіставлення, а саме порівняння, та причинно-наслідкової суб'єктивної контекстуалізації.

Дослідження та опис ментальних моделей автора дає підстави для висновків про відповідний вплив на свідомість адресата, про спотворення інформації оповідачем. Такі ментальні моделі репрезентують ситуації та події у суб'єктивній формі та мають чітку схематичну структуру, що забезпечує розуміння інформації та відповідний вплив на адресата. Ці суб'єктивні ментальні моделі залежать від інтенції автора та контролюють тему дискурсу й локальну когеренцію. Наслідком дискурс-аналізу фейкових новин стало виокремлення головних інтенцій автора, які можуть бути експліцитні або імпліцитні, а також глобальних тем такого дискурсу, які є семантичними макроструктурами глибинних ментальних моделей. Запропоновано типологію автора фейкових інтернет-новин. У результаті дослідження виявлено типи семантичних міжпропозиційних відношень, які забезпечують локальну когеренцію дискурсу і на яких базуються ментальні схеми автора, а саме зіставлення (порівняння та протиставлення) і причинно-наслідкова суб'єктивна контекстуалізація.

Перспектива подальших досліджень може полягати у вивченні лінгвокогнітивних особливостей фейків та їх маніпулятивної природи, а також процесів, які відбуваються у свідомості читача або слухача цих новин. Вважаємо, що це допоможе поглибити розуміння механізмів функціонування подібних новин в медіа-дискурсі та усвідомлення того, як можна контролювати поширення фейкових новин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гол Дж.* Онлайнова журналістика. Київ: Видавництво «К. І. С.», 2005. 344 с.

2. *Женетт Ж.* Повествовательный дискурс. *Фигуры*. В 2-х т. / Ж. Женетт. Москва: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. Т. 2. С. 60–274.

3. *Зернецький П. В.* Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный анализ дискурса). Київ: Лыбидь, 1992. 144 с.

4. *Квіт С.* Постправда і фактчекінг. *Масові комунікації.* Друге видання. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2018. С. 258–268.

5. *Кучерова О. О.* Оповідна структура новинного дискурсу: основні характеристики та принципи побудови (на матеріалі британських загальнонаціональних щоденних новин). *Наукові записки НаУКМА*. 2008. Т. 85: Філологічні науки. С. 75–77.

6. *Магас Н.* Ментальні моделі як конструкти реальності та ірреальності. *Studia methodologica* 2014. № 37. С. 179–183.

7. *Макаров М.* Основы теории дискурса. Москва: Гнозис, 2003. 280 с.

8. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: монографія. Полтава: Довкілля-К., 2008. 712 с.

9. *Шмид В*. Нарратология. Москва: Языки славянской культуры, 2003. 312 с.

10. *Dijk T. A. van* Sociocognitive Discourse Studies / J. Richardson & J. Flowerdew (Eds.), Handbook of discourse analysis. London: Routledge, 2016. P. 26–43.

11. *Fârte G.-I., Obadă D.-R.* Reactive Public Relations Strategies for Managing Fake News in the Online Environment. *Postmodern Openings*. 2018. № 9(2). P. 26–44. URL: https://doi.org/10.18662/po/16 (дата звернення: 12.07.2021).

12. *Johnson-Laird Ph. N.* Mental Models. *Foundations of Cognitive Science*. / Ph. N. Johnson-Laird. Cambridge (Mass.): London: MIT press, 1989. P. 469–499.

13. *Kintsch W., Dijk T. A. van* Toward a model of discourse comprehension and production. *Psychological review*. 1978. Vol. 85. P. 363–394. URL: https://doi.org/10.1037/0033-295X.85.5.363 (дата звернення: 15.07.2021).

14. *Newman N.* Executive summary and key findings of the 2021 report. URL: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2021/dnr-executive-summary (дата звернення: 02.07.2021).

15. *Matheson D.* Media Discourses. Analysing Media Texts. Open University Press, 2005. 206 p.

16. *Wardle C., Derakhshan H.* Information disorder: toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe report DGI (2017) 09. 108 p. URL: https://rm.coe.int/information-disorder-report-version-august-2018 (дата звернення: 18.07.2021).

17. *Zernetsky P.* Pandiscourse of the Internet. *Магістеріум*. 2016. Вип. 62: Мовознавчі студії. С. 32–34. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9319 (дата звернення: 21.06.2021).

Kucherova O. O., PhD,
National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv
ORSID ID: 0000-0003-2350-2399

MENTAL MODELS OF THE AUTHOR IN ONLINE NEWS DISCOURSE: COVID-19 FAKES

The article concerns mental models in Internet news discourse that are used by the author to produce fake news about COVID-19. Fake news is understood as an umbrella term, including misinformation, disinformation and malinformation. False news can be found as inaccurate, unsupported, half true, misleading or false. The problem of COVID-19 is global and the consequences of COVID-19-related infordemic may have consequences that go far beyond public health. Van Dijk's Sociocognitive discourse analysis framework is used for the Internet news which were proven as fakes by factchecking sites, such as VoxCheck, Full Fact, Health Feedback and FactCheck.org. Discourse production is viewed as a complex cognitive process. The article aims to describe structures of discourse in terms of explicit psychological theories of mental representations, which are mental models. These mental models, which are subjective representation of events, control the main topics and local coherence of fake news discourse. The macrostructure or the main topics that are being discusses and on which the whole story is based are "lab leak theory", the origin of the virus, nature of the virus, whether people in power have good or ill intent, vaccination, wearing masks, false cures, emergency responses, reinfections. Local coherence is analyzed in terms of meaning relations

between propositions. Fake news about COVID-19 are predominantly based on contrast/comparison and cause-and-effect relations.

The results show that mental models are based on the intention of the author, the type(s) of the author, the global topic and relations between propositions of the discourse. Knowledge of mental models can discourage the proliferation of fake news. This may as well help to slow the spread of the disease.

Keywords: *discourse analysis, mental models, fake news; disinformation, media discourse, COVID-19.*

REFERENCES

1. *Hall, J.* (2005). Onlainova zhurnalistyka. [Online journalism]. Kyiv : Vydavnytstvo «K. I. S.» [in Ukrainian].

2. *Gerard, G.* (1998). Povestvovatel'nyi diskurs [Narrative discourse]. *Fihury* (Vols. 2), (pp. 60–274). Moskva : Izd-vo im. Sabashnikovyh [in Russian].

3. *Zernetskij, P. V.* (1992). *Rechevoe obshchenie na anglijskom yazyke (Kommunikativno-funkcional'nyj analiz diskursa) [Speech communication in English (communicative-functional discourse analysis)].* Kiev : Lybid [in Russian].

4. *Kvit, S.* (2018). Postpravda i faktchekinh [Posttruth and factchecking] *Masovi komunikacii*. Druhe vydannia, (pp. 258–268). Kyiv : Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

5. *Kucherova, O. O.* (2008). Opovidna struktura novynnoho dyskursu: osnovni kharakterystyky ta pryntsypy pobudovy (na materiali brytanskykh zahalnonatsionalnykh shchodennykh novyn) [Narrative structure of news discourse: the main features and production structures (based on British National Daily news)]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. T. 85: Filolohichni nauky – Philological Studies, 75–77 [in Ukrainian].

6. *Mahas, N.* (2014). Mentalni modeli yak konstrukty realnosti ta irrealnosti [Mental models as constructs of reality and unreality]. *Studia methodologica,* 37, 179–183 [in Ukrainian].

7. *Makarov, M. L.* (2003). Osnovy teorii diskursa [The basics of discourse theory]. Moskva : ITDGK "Gnozis" [in Russian].

8. *Selivanova, O. O.* (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: trends and problems]. Poltava : Dovkillja-Kyiv [in Ukrainian].

9. *Shmid, V*. (2003). Narratolohija [Narratology]. Moskva : yazyki slavianskoi kultury [in Russian].

10. *Dijk van, T. A*. (2016). Sociocognitive Discourse Studies. *Handbook of discourse analysis* J. Richardson & J. Flowerdew (Eds.), (pp. 26–43). London : Routledge.

11. *Fârte, G.-I., & Obadă, D.-R*. (2018). Reactive Public Relations Strategies for Managing Fake News in the Online Environment. *Postmodern Openings*, 9(2), 26-44. Retrieved from https://doi.org /10.18662/po/16.

12. *Johnson-Laird, Ph. N*. (1989). Mental Models. *Foundations of Cognitive Science,* (pp. 469-499). Cambridge (Mass.): London : MIT press.

13. *Kintsch, W., & van Dijk, T. A*. (1978). Toward a model of discourse comprehension and production. *Psychological review*, 85(5), 363–394. Retrieved from https://doi.org/10.1037/0033-295X.85.5.363.

14. *Newman, N*. (2021). Executive summary and key findings of the 2021 report. (n. d.). *reutersinstitute.politics.ox.ac.uk*. Retrieved from https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2021/dnr-executive-summary.

15. *Matheson, D*. (2005). Media Discourses. Analysing Media Texts. Open University Press.

16. *Wardle, C., & Derakhshan, H*. (2017). Information disorder: toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe report DGI (2017) 09. Retrieved from https://rm.coe.int /information-disorder-report-version-august-2018

17. *Zernetsky, P*. (2016). Pandiscourse of the Internet. *Mahisterium*, 62: Movoznavchi studii, 32–34. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/handle /123456789/9319.

Дата надходження до редакції – 31.07.2021
Дата затвердження редакцією – 11.08.2021

УДК 81’22:821.111
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.05

Польщак А. Л., канд. філол. наук
Національний Університет
«Києво-Могилянська академія», м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-7687-8616

Г. К. ЧЕСТЕРТОН ЯК ПРЕДСТАВНИК АНГЛІЙСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ І ЙОГО СТАВЛЕННЯ ДО БРЕХНІ

Присвячено питанню викриття брехні у творах Г. К. Честертона, передусім у його праці «Ортодоксія». Цей мислитель зосереджується на тому, щоб викрити найсуттєвіші помилки у міркуваннях своїх сучасників, котрі не лише заводять у глухий кут науковий поступ, а й містять у собі загрозу, пов’язану із руйнуванням засад здорового глузду, розуму й духу.

Ключові слова: *брехня, Честертон, католицьке відродження, раціоналізм, логіка.*

Г. К. Честертон – один із найяскравіших письменників англійського католицького Відродження першої половини XX ст. Творча діяльність цієї течії пов’язана з прийняттям викликів часу, які безпосередньо стосуються появи та розвитку нових тенденцій у філософії та культурі, котрі відійшли від прийнятого століттями звичного погляду на життя та людину, пов’язаного з християнством. Ці напрями внесли в суспільство певний неспокій і сум'яття, прагнучи прищепити погляди, котрі мали в собі приховану недодуманість, а часом і досить відчутну хибність, що почала руйнувати внутрішній світ людини. Тож для релігійної частини суспільства постало питання про викриття хибності таких ідей, а саме про боротьбу проти брехні раціоналізму, атеїзму, агностицизму. Відзначаючи внесок Г. К. Честертона в розвиток думки свого часу, варто звернути увагу на прагнення викривати брехню і захищати правду. Так, один із численних дослідників [3–5, 1] спадку Г. К. Честертона, А. Карнель, пише: «Напевно, те, що зробило Честертона

таким живучим протягом минулого століття і навіть двадцять першого, – це те, як він поводиться із фразами, замилування парадоксом і його творчий розум; те, що робить його таким цінним у теології – це його свіжий і оригінальний голос, у якому зібрано докупи широкі інтереси у сфері філософії, поезії, літературі, економіці та театрі, у досконалому християнському баченні Правди» [1, с. 5].

Із прагненням передати своє бачення Правди тісно пов'язаний твір Г. К. Честертона «Ортодоксія», де питання викриття брехні та пошуку істини постають виразно й ставляться рішуче.

У цьому творі Г. К. Честертон простежує власний шлях до християнства й водночас викриває приховану неправду, творчо застосовуючи кілька різних підходів. Один із них – у тому, щоб неупереджено та цілісно розглянути факти. Він демонструє обмеженість методів раціоналістів, що примушує до заперечення частини реальності. Г. Честертон звертається до *фактів*, аргументуючи свій метод прийнятним інструментарієм сучасної для його часу науки і погоджуючись із його дієвістю та ефективністю: «Сучасні вчені ясно відчувають, що будь-яке дослідження необхідно почати з факту» [2, Ch. II].

З іншого боку, Г. К. Честертон реалістично підходить до методів своєї апологетики, враховуючи сучасну йому ментальність. Саме тому він не звертається до аргументів, які працювали у минулому, але не працюють у його час. Так, він, наприклад, уникає доведень, котрі мають у своєму складі апріорне прийняття гріха, який є очевидним для нього, проте не є настільки ж очевидним для його опонентів. Натомість він звертається до факту існування «обвалу розуму», що виявляється у божевіллі. (Слід відзначити, що Г. К. Честертон взагалі є захисником розуму, розумності, здорового глузду в найкращих їх виявах). Продовжуючи свої роздуми й використовуючи порівняння, котрі можуть допомогти у досягненні цілісного й тверезого розуміння розрізнення істини та брехні, мислитель проводить паралель між пеклом і божевільнею (Хенуолом), використовуючи заодно гру слів, стверджуючи очевидне для нього і його сучасників. Він констатує можливість «обвалу

розуму», котра є, з його погляду, настільки ж безсумнівною і очевидною, як обвал будинку. Г. К. Честертон для початку в своїй аргументації божевільнею заміняє пекло, підкреслюючи різницю у підході до оцінки фактів. Письменник наголошує на особливостях підходу до пошуку істини в сучасному йому часі, стверджуючи, що колись усі теорії оцінювали, перевіряючи, чи вони не змушують людину втратити душу, тоді як тепер вірогідність теорій слід перевіряти шляхом виявлення потенціалу збереження чи втрати людиною розуму.

Г. К. Честертон підкреслює важливість мислити широко, вказуючи на вузькість мислення як на причину помилок в умовиводах. Він знову звертається до прикладу людини божевільної, демонструючи, що «обвал розуму» пов'язаний із вузькістю думки, а не з браком логіки. На його думку, божевільний завжди пояснює явища досить логічно; точніше, навіть якщо його пояснення й непослідовне, воно, все ж, незаперечне. І мислитель це доводить, використовуючи два-три типові випадки. Наприклад, Г. К. Честертон констатує, якщо божевільний стверджує, що всі змовились проти нього, можна заперечити це тим, що всі заперечують цю змову. Божевільний має на противагу свій аргумент: на його думку, саме це й зробили би змовники. Таке пояснення не гірше за заперечення людини у здоровому глузді. Чи, скажімо, веде далі Г. К. Честертон, якщо божевільний стверджує, що він – Ісус Христос, то немає сенсу вказувати, що світ його божественності не визнає, адже і божественність Христа світ заперечував. І все ж, для людей у здоровому глузді є очевидним, що божевільний помиляється, хоча й не так просто одразу дати точне визначення його помилки. Г. К. Честертон знаходить для цього своє пояснення: розум божевільного рухається по досконалому, проте по малому колу. З одного боку, мале коло також є нескінченним, але воно все ж таки мале, а не велике. Неповноцінна думка є такою ж логічною, як і повноцінна, проте вона не є так само великою – величною.

Тож, щоб сформувати правдиве істинне судження, Г. К. Честертон підкреслює необхідність цілісності та значного обсягу того, що ми назвали б контекстуальністю, духовною широтою.

Він зауважує, що найбільш явна ознака безумства, тобто браку справжнього здорового глузду та сенсу, а отже і браку правдивості, нехибності судження полягає у поєднанні логіки (хай і найбільш вичерпної) з духовною вузькістю. Саме тому теорія божевільного, котрий має обмежений вузький погляд на світ та конкретні питання, хоч і пояснює велике, тобто вагоме і важливе питання, проте робить це занадто дріб'язково.

За Г. К. Честертоном, щоб знайти правду, істину й викрити брехню чи уникнути її, необхідно використовувати логіку, котра керується фактами, проте має також залишатися здоровою, повноцінною, а не обрізаною. Вона повинна рухатися вперед, а не замикатися й перетворюватися у порочне коло.

У використанні фактів Г. К. Честертон слідує здоровій логіці. Вона протистоїть не лише вузькій логіці божевільного, а й тенденції руху по замкненому хибному колу, тій логіці, котрою керуються раціоналісти. Мислитель доводить, що раціоналісти замість того, щоб не боятися вільного й сміливого розвитку своєї думки, насправді рухаються по замкненому колу, якому бракує логічності. Г. Честертон вибирає доречний до теми твору приклад чудес. Він демонструє те, як, наприклад, заперечення фактів чудес перетворюється на хибне коло: «Я кажу: «Селянин бачив привида». Мені відповідають: «Але селяни такі легковірні». А якщо я спитаю: «А чому ж вони легковірні?» – відповідь одна: «Вони бачать привидів». Ісландії немає, тому що її бачили лише нерозумні моряки, а моряки нерозумні, тому що вони бачили Ісландію» [2, Ch. IX].

Цікаво, що Г. К. Честертон підходить до розуміння факту і з іншого, вже «нелогічного» боку. Він підкреслює важливість віри, яку вважає підставою для самої можливості мислення, а отже й для існування логіки. Мислитель стверджує, що небезпека для розуму походить від логіки (хоч він і наполегливо стверджує, що не має жодного наміру «нападати» на авторитет логіки, адже його остаточна мета – її захищати, оскільки сучасний світ, на переконання Г. К. Честертона, оголосив їй війну). Він підкреслює, що немає сенсу ставити питання вибору між вірою і логікою, адже сама логіка є питанням віри. Для того, щоб визнати,

що наші думки мають відношення до реальності, потрібна віра. Г. К. Честертон наголошує на тій загрозі, яка походить від самого людського розуму, що може знищити себе самого. «Як одне покоління може запобігти появі наступного, якщо усі до одного підуть до монастиря чи втопляться, так і група мислителів може, певною мірою, стати на перешкоді думці, навчивши наступне покоління, що в думці немає ніякої надійності» [2, Ch. III].

Говорячи про широту мислення, Г. К. Честертон підкреслює важливість загального духу, врахування широкого контексту, який включає в себе розуміння здорового глузду та орієнтирів. Адже брак такого здорового глузду загрожує знищенням самій людині та її розуму. Він відзначає, що в найбільш типових філософіях його сучасності простежується манія самогубства. На його думку, ті представники сучасних для письменника філософій, хто намагається у свій спосіб мислити й ставити питання, б'ються головою об «межі» людської думки і розбивають голови. Він вважає, що насправді вільна думка не обмежена: «У неї не залишилося сумнівів, і вона засумнівалася сама в собі» [2, Ch. III]. Г. К. Честертону вона нагадує дикість міста, у якому люди засумнівалися в своєму існуванні. Він ставить питання, чи є світ більш скептичний, аніж той, де люди охоплені сумнівами щодо того, чи взагалі існує їхній світ. Мислитель стверджує, що наш світ, напевно, прийшов би до краху простіше і швидше, якби застарілі закони не перешкоджали цьому. Для Г. К. Честертона необмежена, нестримувана й нерозумна свобода думки виснажилася й втомилася від власного успіху. Він образно проводить порівняння мислителя, котрий вітає свободу думки, як світанок, із персонажем Марка Твена, котрий вийшов зустрічати світанок, закутавшись у ковдру, і якраз встиг на захід сонця.

Розмірковуючи про дух будь-якого явища, Г. К. Честертон наводить приклад казок та їхніх «законів Ельфляндії», які, як розповідає письменник, він сам засвоїв, коли ще не вмів говорити, і котрі, переконаний він, збереже, коли розучиться читати; казки, що сформували його світогляд. Г. Честертон стверджує, що факти згодом тільки підтвердили цей сформований казками

світогляд. Він ґрунтується на тому, що існують причинно-наслідкові зв'язки, тобто стан речей, за якого одне випливає з іншого, є розумними і навіть необхідними. Такими є закони математики й логіки. Люди визнають ці закони. Прикладом присутності такої логіки в казках може бути те, що якщо злі сестри старші за Попелюшку, необхідним є, щоб Попелюшка була молодшою за них, чи якщо Джек – син мельника, то мельник – батько Джека. Однак казки є такими важливими тому, що в них, окрім логічних зв'язків і законів, існують житейські факти, дивні повтори, фізичні чудеса, які виключають логічно неможливе (наприклад, демонструє свої доведення автор, ми віримо, що біб піднявся у небеса, і водночас це не заважає нам відповісти на філософське питання про те, скільки бобів у дюжині). Аналогічним чином Г. К. Честертон розглядає згодом базові закономірності нашої реальності. Наприклад, на деревах листя зелене. І це не є логічною необхідністю, адже воно могло б бути і синім, і сірим. Отже, окрім логічних незаперечних необхідних зв'язків, у реальності є елемент дива. Цей елемент раціоналісти сприймають як закон. Проте слід підкреслити, що це зовсім не є законом, адже тут неможливо простежити логічні зв'язки. Отже, продовжує свої міркування Г. К. Честертон, якщо в реальності, окрім законів, є місце дивним повторам, то є місце і дивам. Тож, щоб уникнути брехні про необхідні логічні зв'язки, як-от про необхідність того, щоб на деревах листя було переважно саме зеленим до того, як воно почне змінювати свій колір перед тим, як облетить, слід визнати факт присутності чогось іншого у світі, окрім логічних зв'язків. Цим, на переконання Г. К. Честертона, розкривається неправда раціоналістів, які намагаються звести все до логіки й законів, що їх апріорі немає в певних явищах життя. Так письменник викриває брехню, брак рації раціоналістів, доводячи існування у світі не лише раціональних речей і підкреслюючи наявність дива і його елементів у світі.

Це яскраво демонструє, що Г. К. Честертону, як і іншим письменникам цього напряму, притаманна боротьба із раціоналістичними поглядами, що приховують у собі неправду про нібито суцільну раціональність світу.

Іншим переконанням, проти якого повстали письменники католицького і християнського відродження, є атеїзм. Г. К. Честертон також викладає свої аргументи, викриваючи його обмеженість. Він зауважує, що християнин, як і атеїст, є обмеженим. Атеїст обмежений більшою мірою, бо матеріалізм накладає більш строгі обмеження, аніж віра. Г. К. Честертон не боїться виходити за межі сухих наукових розмірковувань. Він сміливо використовує досить незвичне для наукових дебатів поняття фей, себто фантастичних створінь. Наприклад, зі слів Г. К. Честертона, матеріаліст Маккейб вважає Г. К. Честертона рабом із тієї причини, що йому не можна вірити у детермінізм, а Г. Честертон вважає рабом Маккейба тому, що йому не можна вірити у фей. Однак заборона, котра існує для Маккейба, виявляється строгішою, аніж та, котра існує для Г. К. Честертона. Це означає, що християнин має право вірити у те, що в світі є досить спрямованого розвитку та впорядкованості, у той час, як матеріаліст не має права до свого бездоганного механізму додати ані краплини духу чи дива.

Отже, Г. К. Честертон веде свою боротьбу проти брехні, зосереджуючи увагу на тому, щоб правильно та органічно використовувати правдивий фактичний матеріал і широко та відповідно його трактувати. Його увага передусім зосереджена на найбільших «бідах» наукового підходу його часу, а саме на проблемах помилок позитивістів, раціоналістів та атеїстів. Мислитель не боїться виходити поза межі традиційних наукових тем та підходів, передусім прагнучи відшукати істину й викрити помилки чи брехню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Carnehl A. G. K.* Chesterton's recovery of the Catholic-mystical tradition and his position in relation to Victorian aesthetics. MTh(R) thesis. 2018. Glasgow. University of Glasgow. 102 p.

2. *Chesterton G. K.* Orthodoxy. Release Date: May, 1994. 119 p. URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/16769.

3. *Glaser J. W.* Concreteness in Chesterton: Master's Thesis. Chicago, Loyola University. 1958. 70 p. URL: https://ecommons.luc.edu/luc_theses/1391.

4. *Knight M. J.* The concept of evil in the fiction of G. K. Chesterton : with special reference to his use of the grotesque: Doctoral Thesis. King's College London. 1999. 249 p.

5. *Reyburn D. B.* Chestertonian dramatology: PhD thesis. University of Pretoria, Pretoria, 2012. 221p. URL: http://hdl.handle.net/2263/30301.

Polshchak A. L., PhD,
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv
ORCID ID: 0000-0002-7687-8616

G. K. CNESTERTON AS THE REPRESENTATIVE OF ENGLISH CATHOLIC REVIVAL AND HIS ATTITUDE TO LYING

The article is dedicated to the issue of lying revealed in works of G. K. Chesterton, first of all in his "Orthodoxy". This thinker reveals the most serious mistakes in the manner of thinking of his contemporaries, because he sees the danger of deadlock in such scenario of scientific development as well as the threat to ruin the foundation of common sense, reason and mind.

Chesterton is one of the most prominent writers of English Catholic Revival style of the first part of the XX century. The activity of representatives of this style is connected with the attempt to answer to the challenges of their time, which have the attitude to appearance and development of new tendencies in philosophy and culture. The representatives of these tendencies rejected Christian manner of viewing a person and the world, the result of which was the anxiety and confusion. These tendencies also implicated the disguised lack of congruence as well as substantial errancy; – the consequence was the ruin of inner world of a person. Chesterton's "Orthodoxy" is closely connected with his wish to unmask the vices of his time and to communicate his own understanding of the Truth. The writer tells about his own way to find the truth in Christianity and in the same time he reveals the disguised lying. One of his approaches to prove his point of view is to analyze the facts and to do it fairly and in integral way. With this aim he uses the logic, which operates the facts and does it in proper way, considering the true and real facts. This logic has the intention to move ahead and avoid the tendencies to be reframed into the vicious circle.

The other important and interesting approach of Chesterton in the course of facts interpretation is rather "illogical" and includes the faith as the ground for the very possibility of thinking, and therefore for the very existence of logic. He states that there is no sense to set a question of choice between the faith and logic, because the very logic is the question of faith – our thoughts have to be admitted as the ones which have the attitude to reality, and this is the matter of faith.

Keywords: *lying, Chesterton, Catholic Revival, rationalism, logic.*

REFERENCES

1. *Carnehl A. G. K.* Chesterton's recovery of the Catholic-mystical tradition and his position in relation to Victorian aesthetics. MTh(R) thesis. 2018. Glasgow. University of Glasgow. 102 p.

2. *Chesterton G. K.* Orthodoxy. Release Date: May, 1994. 119 p. URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/16769.

3. *Glaser J. W.* Concreteness in Chesterton: Master's Thesis. Chicago, Loyola University. 1958. 70 p. URL: https://ecommons.luc.edu/luc_theses/1391.

4. *Knight M. J.* The concept of evil in the fiction of G. K. Chesterton : with special reference to his use of the grotesque: Doctoral Thesis. King's College London. 1999. 249 p.

5. *Reyburn D. B.* Chestertonian dramatology: PhD thesis. University of Pretoria, Pretoria, 2012. 221p. URL: http://hdl.handle.net/2263/30301.

Дата надходження до редакції – 30.07.2021
Дата затвердження редакцією – 13.08.2021

УДК 81’23
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.06

Прищепа Г. О., асп.
Національна академія Служби безпеки України, м. Київ
ORSID ID: 0000-0001-6870-2015

ФЕЙК У ЛІНГВІСТИЧНОМУ ВИМІРІ

Технологізація сучасних комунікацій зумовила виникнення нових жанрів комунікації: медіамайданчики, соціальні мережі, форуми та блоги уособили свободу слова й незалежні думки, але у той же час стали полем використання психолінгвістичних технологій для керування настроями та поведінкою користувачів інтернету. Ситуація, що виникла серед українських журналістів, отримала назву «екстремізм в інтернеті», або «онлайновий екстремізм». Одним із проявів цього екстремізму є фейк. Дослідження цього жанру стали трендом гуманітарної науки останніх п’яти років, оскільки фейкові комунікації змінюють сприйняття цільовими аудиторіями соціальних подій у глобальному масштабі. Найцитованіші статті з питань фейку, що представлені в базі Web of Science, звертаються до питань впливу фейків на соціально-політичні події, зокрема вибори в США, агресія РФ в Україні; фейкових новин в медіа та їхній вплив на національні картини світу, громадянську позицію та філософське сприйняття реальності. Інтернет-простір надає можливості для вільного прояву особистості, часто в агресивному контексті, пов’язаному з реалізацією різних типів конфліктної мовної поведінки, включаючи маніпулювання. Наслідки від щоденного споживання такої інформації настільки ж очевидні, наскільки й непередбачувані. Разом із тим результатом використання маніпулятивних технологій для України стають поступове зниження міжнародного іміджу, руйнування почуття нації та народу, домінування російської мови та традицій для утвердження самоідентифікації, витіснення української мови та культури. Детальний аналіз праць щодо фейків дає підстави зробити висновок, що дослідження цієї проблеми найближчим часом залишатиметься нагальним питанням як академічної науки, так й політики, міжнародних відносин, журналістики, комунікацій, бізнесу, менеджменту та суспільних наук загалом; важливо відслідковувати пошуки у цьому напрямі, щоб забезпечити проактивну протидію введенню в оману глобального суспільства.

Ключові слова: *фейк, гібридна війна, лінгвістичний вимір, когнітивний вплив, технологія, новини.*

Сам термін «фейк» (англ. fake – підробка) є багатозначним. Зазвичай словом «фейк» позначають інформаційну містифікацію або навмисне поширення дезінформації в соціальних медіа і традиційних ЗМІ.

На думку О. Саприкіна, фейк (він розуміє термін як інструмент інформаційної війни) – дезінформація, умисне викривлення тих чи інших явищ, фактів, подій, причому зловмисність такого викривлення старанно приховується; навпаки, фейкове повідомлення містить усі ознаки правдивого повідомлення, що дає можливість впливу на певну аудиторію завдяки використанню симулякрів [5, с. 87].

Досить часто фейк ототожнюють із терміном «неправдива інформація». Так, І. Мудра пропонує таке визначення: фейк – це спеціально створена новина, подія чи журналістський матеріал, який містить неправдиву або перекручену інформацію, що дискримінує певну людину чи групу осіб в очах аудиторії. Його важко відрізнити від правди, та розповсюджується він спеціально для того, щоб дезінформувати аудиторію, пропагувати власне бачення чи позицію; викликати агресію; похитнути позицію індивідума і змусити його засумніватися; поширити паніку; змінити усталену думку в аудиторії; спонукати по певної дії; активувати увагу й зацікавити аудиторію; переконати аудиторію за допомогою вигаданих фактів; залякування аудиторії тощо [4, с. 187].

Проте вважається, що вищезазначене є не зовсім коректним. Адже фейк – це не завжди поширення лише неправдивої інформації. Часто фейками стають правдиві події, подані під необхідним адресанту кутом зору. Одна й та сама інформація, у якій наголос робиться на різні акценти, може бути об’єктивною чи фейковою.

Вважаємо, що слід погодитися з думкою Р. Черниша, що фейк у широкому сенсі – це поширення в інтернет-мережі, засобах масової інформації чи в будь-який інший спосіб у довільній формі актуальних у даний проміжок часу для конкретної спільноти відомостей/даних про події, факти, обставини, які не відбувалися, частково правдивої інформації чи її розповсюдження крізь призму суб’єктивізму [7].

У вузькому значенні фейк – це поширення недостовірних відомостей/даних у вигідному для конкретної особи (групи осіб) ракурсі з метою викривлення об'єктивної реальності для досягнення певної мети.

Довільність поширення полягає в тому, що неважливо, яке вибране джерело (спосіб доведення) – друковані чи електронні ЗМІ, соціальні спільноти в інтернет-мережі, блоги тощо [7, с. 111].

Західні дослідники частіше використовують поняття *фейкові новини,* під якими розуміють «сфабриковану або неправдиву інформацію, що поширюється через загальнодоступні медіаканали, включаючи друковані ЗМІ, телеканали чи Інтернет. … *фейкові новини* не є політичною сатирою, інформацією, що представлена у форматі звіту про фейкові новини або пародією на новини» [15, с. 16–17].

Л. Компанцева наголошує, що створення і використання фейкових новин зумовлені такими чинниками:

• *намір*: постачальники фейкових новин можуть бути мотивовані фінансовими стимулами, індивідуальними політичними цілями тощо. Фейкові новини можуть надсилатися із зловмисними намірами або без них. Тим не менше, інформаційні операції мотивуються політичними цілями, а не фінансовою вигодою;

• *середовище***:** фейкові новини перш за все пов'язані з новинами, які мають надходити з легітимних джерел. Проте інформаційні операції часто включають у себе більш широку інформаційну екосистему, зокрема старі та нові медіа;

• *ампліфікація*: фейкові новини існують самостійно в інтернеті. Проте послідовне скоординоване підсилення сприяє їхній участі в інформаційних операціях [2, с. 268–269].

А. Парк та М. Монтечі зауважують, що, оскільки ЗМІ зазнають певного контролю з боку громадянського суспільства, то фейкові новини «поширюються, як пожежа, через дискусійні форуми, соціальні мережі з потенційно небезпечними наслідками» [15, с. 17]. Наші дослідження сучасного медіаконтенту довели, що друковані видання та радіо малопридатні для розповсюдження фейків: низька оперативність,

фоновий характер мовлення, друкована публікація як доказ протиправної комунікативної діяльності ускладнюють створення та розповсюдження неправдивої інформації або ж спроб зомбування аудиторії. Натомість телебачення та інтернет набувають значущої сили. Швидкість реакції на подію, відсутність часу на перевірку інформації, недбалість журналістів чи творців повідомлення, вплив влади на інформаційну політику електронних медіа породжують умисне чи випадкове породження брехні та дезінформації. Крім того, державі важко контролювати кіберпростір – і він стає платформою для маніпуляцій та інших когнітивних впливів на аудиторію.

Впливовість фейків на поведінку і ставлення цільових аудиторій зумовлена їхньою дискурсивною технологічністю: підміна понять, сенсів, створення симулякрів, заміна об'єктивної реальності на необхідну адресанту, повторюваність брехні та дезінформації – це все технології створення фейкової реальності.

М. Кіца зауважує, що фейк за своїм походженням має певний семантичний відтінок. До розпалу українсько-російського конфлікту українські ЗМІ та реципієнти часто сприймали фейк як жарт – навмисне перекручення фактів, аби викликати позитивні емоції, сміх тощо. Однак тепер дедалі частіше фейк перетворюється на справжню дезінформацію, яка вводить в оману [1, с. 286].

Р. Черниш наводить наступну класифікацію фейків за різними критеріями:

- за методом поширення: масово медійні (створюють для поширення в рейтингових ЗМІ) і локальні (поширюються під час розмов, у соціальних спільнотах, блогах тощо);
- за зовнішньою формою поширення: фотофейк, відеофейк, фейковий журналістський матеріал, фейковий допис, чутка;
- за територіальною спрямованістю: внутрішні (спрямовані на громадян конкретної території, держави) та зовнішні (спрямовані на представників міжнародної спільноти);
- за направленістю (аудиторія): представники певних соціальних верств / певного віку (наприклад, студенти, пенсіонери) та всі громадяни;

• за метою: сіяння паніки, розпалення міжнаціональної (расової, релігійної тощо) ворожнечі; поширення хибної думки; маніпулювання свідомістю; розважальний характер; звернення уваги на когось/щось; підготовка суспільства до сприйняття якоїсь події, явища, рішення тощо [7].

Усі зазначені типи фейків можуть бути визначені за низкою параметрів:

• посилення або приниження конкретної проблеми, використання привабливого «гачка» для конкретних цільових аудиторій;

• наміри посилити недовіру до політичних установ, підірвати статус-кво політичних або громадських інститутів на стратегічному рівні;

• наслідування довгострокової мети щодо провокування конфлікту;

• підробка (іноді масова) облікового запису;

• координований обмін контентом та повторювані миттєві повідомлення, зокрема в кількох групах одночасно;

• координація «лайків» або реакцій;

• створення груп або сторінок з конкретним наміром розповсюдити сенсаційні або упереджені новини;

• створення впливових (наприклад, расистських) мемів або маніпулювання фотографіями та відеоматеріалами (див. більш дет. [2, с. 270–271]).

До цих маркерів ідентифікації фейків вважаємо за необхідне додати такі:

• першоджерелом фейкових новин є соціальні мережі. Після публікації в соціальних мережах фейки починають розповсюджуватися у другорядних медіа, а далі – у центральних;

• у заголовках новин використовуються слова й словосполучення, що привертають увагу: *«шок!», «сенсація!», «терміново!», «увага!»*; заклики до дії – *«скоріше, бо скоро це видалять з мережі!», «не піддавайтесь паніці!»*; риторичні питання *«Невже почалося?», «Хто вбив Януковича та організував Майдан?», «Коли Росії кінець?»;*

• новини, в яких присутні елементи мови ворожнечі, ярлики, емоційно забарвлені епітети *«хунта», «ватники», «бандерівці», «терористи»* тощо;

• факти, що наводяться в новинах, є провокативними;

• підвищена емоційність текстів новин та їхніх заголовків – «чим страшніше і яскравіше описувана картина подій – тим більша ймовірність того, що їх описував пропагандист, а не журналіст» [9, с. 187].

Класичними прикладами фейків стали: репортаж 1-го російського телеканалу про начебто розіп'ятого військовослужбовцями ЗСУ хлопчика (https://www.youtube.com/watch?v=kgfkWExDrUQ); коментар Д. Кисельова на каналі «Росія-1» щодо нової військово-морської бази ЗСУ в Сєвєродонецьку Луганської області та бойових водолазів СБУ (https://www.youtube.com/watch?v=3tfqVCCJEpg); сюжети щодо зґвалтованої жінки (https://www.youtube.com/watch?v=j-WJSWVeJnA, https://www.obozrevatel.com/curious/62835-ne-silno-ponravilos-rasskaz-terrorista-dnr-ob-iznasilovanii-s-penkoj-vzorval-set.htm); перекручена заява командувача військ НАТО в Європі генерала Брідлава про ймовірність нанесення авіаційного удару по скупченнях російських військ в Україні (https://park72.ru/politics/42065/, https://politics.segodnya.ua/politics/eks-komanduyushchiy-voyskami-nato-v-evrope-prizval-trampa-predostavit-ukraine-oruzhie-796628.html) тощо. Концепція та абсурдність повідомлень вже вказує на пропаганду та замовний характер матеріалу і як наслідок – насиченість інформаційного простору фейковим контентом. А емоційна складова є настільки потужною, що у споживачів інформації віра в реальність цих подій виникає автоматично. Фейки формуються за когнітивним механізмом – особистісна комунікативна стратегія «я співчуваю» трансформується в стратегію «я вірю, що то правда». «Це механізм виникнення так званої постправди, тобто відмова від об'єктивних доказів із переходом у площину емоцій та ставлення до події. Постправда поступово завойовує своє місце у світових ЗМІ. Не дивно, що в 2016 році post-truth стало словом року за версією «Оксфордського словника англійської мови» [11].

У сучасній російській журналістиці фейки вважаються адекватною технологією подання новин. Так, російський журналіст В. Яковлев визначає фейк як один із методів бойової спецпропаганди – «великої брехні», сутність якого полягає в тому, щоб «із максимальною впевненістю запропонувати аудиторії настільки глобальну та жахливу брехню, що майже неможливо повірити, начебто можна про таке брехати. Трюк полягає в тому, що правильно скомпонована і добре продумана «велика брехня» викликає у слухача чи глядача глибоку емоційну травму, яка потім надовго визначає його погляди всупереч будь-яким доводам логіки й розуму» [8].

«Постправда» як когнітивна основа сучасних комунікацій викликає занепокоєння сучасних науковців (А. Єрмоленко, Л. Компанцева, О. Марків, Г. Почепцов), а фейкові новини відносять до форми дискурсивного інжинірингу, спрямованого на забезпечення публічної циркуляції дискурсів (А. Граан, А. Ходгес). «Творці фейкових новин, чи то македонські тінейджери, чи то американські екстремісти, чи то російські «ферми троллів», працюють на просування необхідного уявлення про певну проблему. Вони часто носять сенсаційний або ж непристойний характер, щоб отримати монетизацію в кліках. Можуть також працювати на негативну мету із розповсюдження дезінформації та породження недовіри серед аудиторії. Втім, хоч ці практики дискурсивного інжинірингу намагаються формувати публічну циркуляцію дискурсів, це не означає, що вони завжди чи часто досягають успіху, оскільки принцип подачі фейкових матеріалів спрямований не до інтелекту, а на емоційне збудження і активацію наперед запрограмованих реакцій» [13].

Проаналізуємо технологію появи та розповсюдження фейків на матеріалі інформаційного агентства «Остров»:

Все почалося з того, що "дехто" репортер Руденко "отримав непідтверджену інформацію про загибель в результаті вибуху трьох жителів окупованої Горлівки. На основі почутого дзвону він тут же розмістив у своєму "телеграм-каналі" сенсаційне повідомлення: "Селище 6/7 Горлівка, троє загиблих, все мирні! Попередньо, міна скинута з БПЛА!". Через кілька хвилин його підхопив ще один "телеграфіст", який називає себе "військ-

кор Медведєв". Спочатку він традиційно для фабрики сепаратистської пропаганди перепостив повідомлення. Потім, що відбувається досить рідко, посмів засумніватися і спробував перевірити ще раз скупу інформацію. Однак за кілька годин після старту вищеописаного фейку, вельми популярний на окупованій частині Донецької області ресурс Inside Donetsk реанімував цю фальшивку. "Троє мирних жителів загинули в результаті вибуху під Горлівкою, причини події встановлюються", - повідомив він з посиланням на чергове "джерело", відмовившись, щоправда, від згадки про всюдисущий "український БПЛА". А ось "Репортер Руденко" від версії "українських карателів" не відмовився і продовжив її розганяти. "На місці загибелі людей в районі Горлівки, селище шахти 6/7, працюють фахівці! Розглядаються відразу три версії – обстріл, робота БПЛА і необережне поводження з боєприпасом! Чекаємо висновків слідчої групи"", – поставив він на перше місце саме підступність "укропів".

Отже, незважаючи на відсутність будь-якого підтвердження факту цієї самої підступності, засоби масової пропаганди "ДНР" продовжували тиражування цієї інформації. В кінцевому підсумку виявилося, що три чоловіки під Горлівкою дійсно загинули. Вони намагалися розпиляти невідомий пристрій: балон або снаряд. Навіть самозване "МВС ДНР" визнало, що "причиною події (загибель трьох цивільних осіб – "ОстроВ") стало необережне поводження з вибухонебезпечним предметом". Але старшого товариша, який особистим прикладом показує, що не можна здаватися навіть у випадках, коли українського сліду днем з вогнем не знайдеш, такі пояснення не влаштували. "ДОНБАС, ТРОЄ ЗАГИБЛИХ ЦИВІЛЬНИХ. Розпил СНАРЯДА молотком? ТАК БУВАЄ? ТАК, ПРИЧИНА – ПІДРИВ, АЛЕ …", – знову закрутив інтригу російський пропагандист і майстер фейкових новин Олександр Сладков…

Отже, замісили в соціальних мережах щось, додали незрозуміло що – і тхнучий фейк з'являється вже не в "Телеграмі", а на сторінках інформаційних ресурсів, які вважають себе ЗМІ: "ЗСУ з БПЛА вбили трьох жителів Горлівки". Виправдуйтеся тепер, "укропи". (https://www.ostro.org/donetsk/politics/articles/6001 69/).

Проаналізуємо наведений приклад. Автор фейку пропонує «гачок» для читачів – загибель мирних мешканців Горлівки від нібито снаряду від українського БПЛА, тим самим формується недовіра до Збройних Сил України й впроваджується меседж – «українці порушують перемир'я». Фейк спрямований на довгостроковий конфлікт. Розповсюджувач інформації – нікому не відомий "Репортер Руденко". Активне розповсюдження матеріалу – понад 5 тис. переглядів і перепостів у кількох групах одночасно – спрямоване на створення «ефекту каруселі», щоб у потоці інформації сховати реальні факти.

Емоційність повідомлення (*Оправдывайтесь теперь, "укропы"... (Виправдовуйтесь тепер, укропи); этот случай не явный и странный, очень странный…, трагедия (цей випадок не явний і дивний, дуже дивний…., трагедія)*) й використання ярликів (*укропы*), опозиції свої – чужі (*бойці ДНР – укропи*) спрямовані на спотворення іміджу України й формування образу ворога.

Фейки є небезпечним знаряддям інформаційно-психологічної війни, метою якої є вплив на свідомість та морально-психологічний стан української громади, її деморалізація та дезорієнтація, зміна картини світу соціуму [1, с. 214]. Через системність та повторюваність у часі фейки можуть призводити до зомбування споживачів інформації та успішної реалізації зовнішньополітичних цілей агресора невоєнними способами.

Інтернет-простір надає можливості для вільного прояву особистості, часто в агресивному контексті, пов'язаному з реалізацією різних типів конфліктної мовної поведінки, включаючи маніпулювання та експлуатацію ідей «дружби народів». Така фейкова інформація є частиною російської пропаганди та негативно впливає на мешканців Донбасу зокрема та всієї України зазалом, викликає агресію та розпалює ворожнечу. Розуміючи це, російські пропагандисти підтримують значну кількість вебсайтів медіа-партнерства, а також інформаційних агентств в усьому світі.

Наслідки від щоденного споживання такої інформації настільки ж очевидні, наскільки й непередбачувані. «Адже сіяння паніки, псевдоекспертні висновки та фейсбук-стратегії вплива-

ють не лише на емоційний стан людей, а й на їхні конкретні рішення та дії. Хтозна, чи не це підштовхує людей брати до рук зброю» [6, с. 287]. Результатами використання маніпулятивних технологій для України стають поступове зниження міжнародного іміджу, руйнування почуття нації та народу, домінування російської мови та традицій для утвердження самоідентифікації, витіснення української мови та культури.

Отже, для боротьби з агресивним фейковим контентом необхідно системно формувати критичне мислення у громадян України, не лише розвінчувати, а й висміювати фейки, що є найгострішою зброєю протидії пропаганді РФ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кіца М. О.* Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію. *Наукові записки: Соціальні комунікації,* 2016. Вип. 1 (52). С. 281–287. URL: http://nz.uad.lviv.ua/static/media/1-52/36.pdf.

2. *Компанцева Л. Ф.* Лінгвістична експертиза соціальних мереж : підручник. Київ: НА СБУ, 2018. С. 268–269.

3. *Лапаєв Ю.* Контргра. Як зупинити російські фейки. URL: http://tyzhden.ua/Society/184903.

4. *Мудра І.* Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. № 15. С. 187. URL: http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/viewFile/694/699.

5. *Саприкін О. А.* Фейк як інструмент інформаційної війни проти України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія,* 2016. № 1. С. 87–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_1_15.

6. *Снітко О.* Проекти тотального зомбування в інформаційному просторі України. *Інформаційна безпеки людини, суспільства, держави*. 2017. №1 (21). С. 207-215. URL:file:///C:/Users/HOME/Downloads/iblsd_2017_1(21)__26.pdf.

7. *Черниш Р. Ф.* Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. 2019/2. С. 109–114.

8. *Яковлев В.* Бойова пропаганда: жертви серед нас. URL: https://www.umoloda.kyiv.ua/number/0/2010/104292/.

9. *Allcott, H., & Gentzkow, M.* Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives* 31, 2017. №2: 211–36. URL: https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.31.2.211.

10. *Baym, G.* The Daily Show: Discursive Integration and the Reinvention of Political Journalism/ Political Communication 22, 2005. N 3: 259–276.

11. *Graan A*., *Hodges A*., *Stalcup M*. Conversation on Technology, Trust, and Publics in an Age of Mass Disinformation. UNDERSTANDING "FAKE NEWS": A BIBLIOGRAPHIC PERSPECTIVE. *Fake News and Anthropology: A Conversation on Technology, Trust, and Publics in an Age of Mass Disinformation*. URL: https://polarjournal.org/2020/02/16 /anthropology-and-fake-news-a-conversation-on-technology-trust-and-publics-in-an-age-of-mass-disinformation/.

12. *Lewandowsky, S*., *Ecker, U. K.,* & *Cook, J*., Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the "Post-truth" Era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition.* 6, 2017.№ 4. C. 353–69.

13. *Mihailidis, P*., & *Viotty, S.* Spreadable Spectacle in Digital Culture: Civic Expression, Fake News, and the Role of Media Literacies in "Post-fact" Society. American Behavioral Scientist 61, 2017. № 4. C. 441–54.

14. *Narvaez, D*. Moral Complexity: The Fatal Attraction of Truthiness and the Importance of Mature Moral Functioning. Perspectives on Psychological Science, 2010. № 2:163.

15. *Andrew Park*, *Matteo Montecchi*, Cai 'Mitsu' Feng, Kirk Plangger, and Leyland Pitt Defence Strategic Communications. Vol. 8. Autumn 2020. RIGA.8.4., P. 141–172.

16. *Tandoc Jr, E. C*., *Lim, Z. W*., & *Ling, R*. Defining "Fake News: A Typology of Scholarly Definitions Digital Journalism 6, 2018. № 2. P. 137–53.

17. *Khaldarova, I*., & *Pantti, M.* Fake News: The Narrative Battle Over the Ukrainian Conflict, Journalism Practice 10, 2016. № 7. P. 891–901.

Pryschepa H. O., PHD Student
National Academy of Security Service of Ukraine, Kyiv
ORSID ID: 0000-0001-6870-2015

FAKE IN THE LINGUISTIC DIMENSION

The technologicalization of modern communications has led to the emergence of new genres of communication: media platforms, social networks, forums and blogs have embodied freedom of speech and independent thought, but at the same time have become a field of psycholinguistic technology to control the moods and behavior of Internet users. The situation that arose among Ukrainian journalists was called "extremism on the Internet" or "online extremism." One of the manifestations of this extremism is fake. Research in this genre has become a trend

in the humanities over the past five years, as fake communications are changing the audience's perception of social events on a global scale. The most cited articles on fake, presented in the Web of Science database, address the impact of fakes on socio-political events, including the US election, Russia's aggression in Ukraine; fake news in the media and their impact on national worldviews, civic attitudes and philosophical perceptions of reality. The Internet provides opportunities for free expression, often in an aggressive context involving different types of conflicting language behavior, including manipulation. The consequences of daily consumption of such information are as obvious as they are unpredictable. At the same time, the use of manipulative technologies for Ukraine results in a gradual decline in the international image, the destruction of the feelings of the nation and the people, the dominance of the Russian language and traditions to establish self-identification, displacing the Ukrainian language and culture. A detailed analysis of works on fakes leads to the conclusion that the study of this problem in the near future will remain a pressing issue in both academic science and politics, international relations, journalism, communications, business, management and social sciences in general; it is important to monitor the search in this direction to provide proactive counteraction to the misleading global society.

Key words: *fake, hybrid war, linguistic dimension, cognitive influence, technology, news*.

REFERENCE

1. *Allcott H*., *Gentzkow M*. Social Media and Fake News in the 2016 Election // Journal of Economic Perspectives 31, N 2 (2017): 211–36. URL: https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.31.2.211.

2. *Baym, G*. The Daily Show: Discursive Integration and the Reinvention of Political Journalism' // Political Communication. 22. N 3 (2005). 259–276.

3. *Graan Andrew*, *Hodges Adam*, *Stalcup Meg*. Understanding 'fake news': a bibliographic perspective // Fake News and Anthropology: A Conversation on Technology, Trust, and Publics in an Age of Mass Disinformation. URL: https://polarjournal.org/2020/02/16/anthropology-and-fake-news-a-conversation-on-technology-trust-and-publics-in-an-age-of-mass-disinformation/.

4. *Kitsa M*. Feikova informatsiia v ukrainskih socialnyh media: poniattya, vidy. vplyv na audytoriiu. *Naukovi zapysky: Sotsialni komunikatsii,* 2016. Vyp. 1 (52). 281–287. URL: http://nz.uad.lviv.ua/static/media/1-52/36.pdf

5. *Kompantseva L*. Linhvistichna ekspertyza socialnykh merezh. K.: NA SBU, 2018.

6. *Laptev Y*. Kontrhra. Yak zupynyty rosiisky feiky. URL: http://tyzhden.ua /Society/184903.

7. *Lewandowsky, S*., *Ecker, U. K*., & *Cook, J*., Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the "Post-truth" Era'. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 6. N°4 (2017). 353–69.

8. *Mihailidis, P*., & *Viotty, S*. Spreadable Spectacle in Digital Culture: Civic Expression, Fake News, and the Role of Media Literacies in "Post-fact" Society'. *American Behavioral Scientist* 61/ N4 (2017). 441–54.

9. *Mudra I.* Poniattia "feik" ta yoho vydy u ZMI. *Tele- ta radiozhurnalistyka*. 2016. Vyp. 15, 187. URL: http://publications.lnu.edu.ua /collections/index.php/teleradio/article/viewFile/694/699.

10. *Narvaez, D*. Moral Complexity: The Fatal Attraction of Truthiness and the Importance of Mature Moral Functioning' *Perspectives on Psychological Science* 5, N 2 (2010): 163–81.

11. *Park Andrew*, *Montecchi Matteo*, Cai 'Mitsu' Feng, Kirk Plangger, and Leyland Pitt. Understanding Fake News. *Defence Strategic Communications*. Vol. 8.Autumn 2020. 141–172.

12. *Saprykin O.* Feik yak instrument informaciinoi viiny proty Ukrainy. Bibliotekaznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. 2016. № 1. 87–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_1_15.

13. *Snitko O*. Proekty totalnoho zombuvannia v informaciinomu prostori Ukrainy. *Informaciina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*. 2017. № 1 (21). 207–215. URL: file:///C:/Users/HOME/Downloads/iblsd_2017 _1(21)__26.pdf.

14. *Tandoc Jr, E. C*., *Lim, Z. W*., & *Ling, R*., Defining "Fake News": A Typology of Scholarly Definitions. *Digital Journalism* 6, N 2 (2018): 137–53.

15. *Khaldarova, I*., & *Pantti, M*., 'Fake News: The Narrative Battle Over the Ukrainian Conflict', Journalism Practice 10, N° 7 (2016): 891–901.

16. *Chernysh R.* Feik yak odyn z instrumentiv nehativnoho vplyvu na natsionalnu bezpeku Ukrainy v umovakh vedennia hibridnoi viiny. *Chasopys Kyivskoho universitetu prava.* 2019/2. 109–114.

17. *Yakovlev V*. Boiova propaganda: zhertvy sered nas. URL: https://www. umoloda.kyiv.ua/number/0/2010/104292/.

Дата надходження до редакції – 20.07.2021
Дата затвердження редакцією – 19.08.2021

УДК 811.161.2’37’374:329“19”
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.07

Ренчка І. Є., канд. філол. наук
Національний університет
«Києво-Могилянська академія», м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5568-7941

ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКАРСТВІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Присвячено проблемі впливу радянської тоталітарної системи на українську лексикографічну практику та використання словників в умовах політичного контролю як інструменту поширення офіційних міфів та ідеологічних догм. Встановлено, що введення ідеологічно-оцінного компонента в семантичну структуру слів різних тематичних груп, пояснення їхнього значення за допомогою стійких словосполук новомови зумовлювало формування упередженого світосприйняття та системи ідеологічних цінностей радянської людини.

Ключові слова: *тоталітарна мова, офіційна ідеологія, словникарство, ідеологема, картина світу, оцінні опозиції, ілюстративний матеріал, позитивна та негативна конотативна семантика.*

У тоталітарних державах ХХ ст. особливого значення надавали маніпуляціям словом, силі його впливу на свідомість людини та мас. Мова ставала частиною потужного державного ідеологічного механізму, засобом формування стереотипу мислення з визначеним набором оцінних ставлень та суджень. У радянському політичному контексті мовні ресурси розглядали як важливе знаряддя в утвердженні керівної ідеології, матеріалістичного світогляду та соціалістичної культури [13, с. 198].

Проблему мови тоталітаризму, зокрема причини її появи та характерні ознаки, потрактовано в багатьох наукових працях кінця ХХ – початку ХХІ ст. українських та зарубіжних дослідників (Г. Бенкендорф, Д. Вайс, А. Вежбицька, М. Ґловінський, Г. Гусейнов, О. Єрмакова, О. Зарецький, О. Калиновська, М. Кронгауз, Т. Крючкова, Н. Купіна, Л. Масенко, П. Серіо, Й. Стернін, Ф. Том, М. Чудакова та ін.). На її позначення традиційно вико-

ристовують назву «новомова», вперше вжиту в романі «1984» Дж. Орвелла («newspeak») для найменування офіційної мови, зображеної у творі тоталітарної держави Океанії. Метою цієї специфічної мови автор визначив уніфікацію мислення та подолання індивідуальності [12, с. 155, 282].

Аналізуючи тоталітарну мову радянського та нацистського зразків, дослідники визначають їхні ознаки. Зокрема, В. Клемперер про мову тоталітаризму писав, що це надзвичайно бідна й одноманітна мова, яка оперує одними й тими самими штампами і зразками висловлювань, що використовуються у всіх сферах та ситуаціях мовлення [6, с. 31]. Одиниці новомови найчастіше називають «ідеологемами» або «лінгвоідеологемами» як вербальні елементи панівної ідеології. За визначенням Г. Гусейнова, ідеологема – це «мінімальний відрізок письмового тексту або потоку мовлення, предмет або символ, який автор, слухач, читач сприймають як покликання – пряме чи непряме – на метамову або на уявний звід світоглядних норм та фундаментальних ідейних настанов, якими повинно керуватися суспільство» [2, с. 27]. Появу ідеологем Н. Купіна пояснює накладенням на традиційну семантику слів ідеологічних сенсів, що призводить до трансформації їхніх значень. Тому, на думку дослідниці, ідеологемою потрібно вважати «санкціонований офіційною ідеологічною системою зміст, закріплений за певною мовною формою» [9, с. 7].

З-поміж рис новомови її дослідники називають оцінність, що виявляється в домінуванні оцінки над змістом, нав'язування знаку цінності («…іноді несуттєво, що дане слово означає, однак суттєво те, які кваліфікатори з ним пов'язані (добрий/поганий, наш/чужий, прогресивний/реакційний тощо)» [3, с. 160–161, 164], семантичні зміни слів, маніпулювання евфемізмами, політизацію понять, що стосуються не лише суспільно-політичної сфери життя, а й економіки, психології, етики, історії, духовного життя, сфери міжособистісних відносин тощо [2; 5; 7; 8; 11]. «Мова ставала засобом поширення ідеологічних догм, знаряддям впливу на суспільну свідомість і формування світосприйняття, вигідного владі» [15, с. 2].

Маніпулятивні стратегії новомови впливали на людську свідомість, деформуючи її. Атмосфера обману привчала людей думати одне, говорити інше, звикати до стереотипних фраз, які замінювали реальність. Мова як утілення ідеології значною мірою послугувала створенню нової картини світу та нової («новомовної», за висловом Г. Бенкендорфа [1, с. 11]) радянської людини, яка змушена була мислити накинутими мовними штампами, що блокували живу самостійну думку.

Незважаючи на значне зростання уваги науковців до вивчення мовних форм тоталітарної комунікації, досі лишається меншою мірою досліджений вплив екстралінгвальних чинників ідеологічного характеру на лексикографічну практику радянського періоду та використання словників як інструменту формування упередженої картини світу.

Мета статті – висвітлити прийоми ідеологічних маніпуляцій, застосовані в лексикографічній практиці радянського періоду з метою зміцнення комуністичної ідеології та створення ідеологізованого уявлення про світ. Матеріалом дослідження слугували статті «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980) (далі – СУМ).

Поширення ідеологічних штампів радянської риторики відбувалося за посередництва офіційної преси, радіо, телебачення, вони постійно звучали в політичних промовах, тиражувалися в підручниках та наукових працях. Вплив тоталітаризму позначився й на мовознавстві та його практичній частині – лексикографії. В офіційних документах 1930-х років, що стосувалися лексикографічної діяльності, українські словники попереднього десятиліття українізації та їхніх авторів було звинувачено в «націоналізмі», «шкідництві», «назадництві» і «буржуазно-націоналістичному методологічному настановленні», що виявлялися у «штучному вигадуванні… слів націдемівського типу, тенденційному підбиранні українських слів і цитатного матеріалу, де відбивається ідеологія ворожих радянській країні класів, а також у тлумаченні слів» [14, с. 145]. Критика української лексикографічної практики вилилася в боротьбу з «класовим ворогом» та «буржуазним націоналізмом» на «мовному фронті». Вимоги, які

поставила мовна нарада при НКО УСРР 1933 року до лексикографічної діяльності і які лишалися чинними впродовж усього радянського періоду, полягали в перегляді всієї словникової продукції «з погляду повної і цілковитої ліквідації націоналістичної ідеології в термінології» й у створенні нових словників «на правильних методологічних засадах», тобто взоруючись на марксо-ленінську методологію та ленінську національну політику. Праця над словниками «мусить бути спрямована на послуги соціалістичному будівництву й зміцнення братерських зв'язків трудящих» [14, с. 146–147].

Такі настанови вплинули на добір лексикону для реєстрів перекладних іншомовно-українських словників та словників української мови радянського періоду, тлумачення лексичних одиниць, їхнього ремаркування, порядок представлення значень, наведення ілюстративного матеріалу та побудову словникових статей. Ідеологічні обмеження в галузі словникарства зумовили, за словами А. Вейсберга, перетворення словників на «ідеологічну зброю, засіб ідеологічної обробки та формування оцінок і суджень, узгоджених із керівною ідеологією, …частину тотального ідеологічного контролю» [18, с. 660]. Використання словника як ретранслятора ідеологічних догм та приписів підтверджує теза В. Звегінцева: «Ідеологія, – на його думку, – стає головним засобом впливу на мову, а через неї – на мовну свідомість, задає особливу модель світу, засвідчену словником» [4, с. 174].

У 1970–1980-х роках вийшов перший великий словник тлумачного типу українською мовою – «Словник української мови» в 11 томах. Він зафіксував високий рівень розвитку лексики і фразеології української літературної мови, засвідчив її багатство, представив велику за обсягом інформацію в дефініціях та ілюстраціях, сприяв формуванню мовного стандарту, мовних норм та водночас формуванню світогляду нації, її ментального обличчя. Водночас, як слушно зауважує В. Савчин, «лексикографічна діяльність радянського періоду часто відображала зіткнення національної та тоталітарної ідеологій» [17, с. 120]. Попри безумовні переваги і важливий внесок у розвиток україн-

ської лексикографії, СУМ не оминули ідеологічні обмеження доби. На численних дефініціях та ілюстративному матеріалі позначився вплив комуністичної ідеології та суспільної ситуації, настанови, що висували до радянського словникарства, згідно з якими лексикографічні праці мали бути не лише «знаряддями піднесення культурно-освітнього рівня народу, але й важливою ланкою у ряді масових засобів інтернаціонального виховання радянських людей» [13, с. 199–200]. Зокрема, політична й мовна цензура джерельною базою для укладання словника визначала виключно ті твори, що відповідали партійним вимогам: твори Леніна, відомих радянських діячів, тексти радянського письменства – представників методу соціалістичного реалізму, цитати з періодичних видань та наукових праць, що описували явища з позиції комуністичної ідеології. Натомість не допускали цитат із творів, заборонених або замовчуваних у Радянському Союзі, це насамперед тексти авторів доби національного відродження, національно-визвольних змагань, письменників та науковців української діаспори, «політично ненадійних» авторів, а також українськомовні тексти релігійної тематики.

Аналіз змісту словникових статей СУМа дає підстави стверджувати, що політизації та ідеологізації зазнавали слова різних тематичних груп, не лише таких показових, як назви політичних течій, рухів чи партій, а й назви неполітичних явищ. Невід'ємною частиною багатьох визначень став оцінний компонент, характер якого залежав від того, якого суспільного ладу та способу життя стосуються поняття, явище, предмет, дія, ознака чи особа, позначені певним словом, – радянського, соціалістичного (таке слово отримувало позитивну конотацію) чи капіталістичного, ворожого радянській владі (семантика такого слова набувала негативного забарвлення).

Одним із найпоширеніших прийомів протиставлення двох антагоністичних світів – соціалістичного та капіталістичного – у словнику є використання атрибутивних оцінних маркерів. Скажімо, наявність у словниковому визначенні уточнювальних означень на зразок «буржуазний», «капіталістичний», «дрібнобуржуазний», «реакційний», «ідеалістичний», «формалістич-

ний», «ворожий» вказувала на «нерадянський» характер трактованого, його несумісність із соціалістичним способом життя. Тлумачення слів, у яких ужито принаймні один зі згаданих прикметників, схиляли мовців до негативного сприйняття позначених ними понять. Наприклад: «НАЦІОНАЛІЗМ. 1. ***Реакційна буржуазна*** ідеологія й політика в галузі національних відносин, яка проповідує зверхність національних інтересів над соціальними, панування однієї нації завдяки пригніченню іншої, розпалює національну ворожнечу, заперечуючи дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями. *Імперіалістська епоха і війна 1914–1916 рр. особливо висунула завдання боротьби проти шовінізму і націоналізму в передових країнах* (Ленін, 27, 1972, 245); *Основна політична й ідеологічна зброя, яку використовують міжнародна реакція і рештки внутрішніх реакційних сил проти єдності соціалістичних країн, – націоналізм* (Програма КПРС, 1961, 21)» [СУМ, V, с. 232] (тут і далі напівжирний курсив та підкреслення наші. – І. Р.). У наведеному визначенні поняття розглянуто через призму комуністичної ідеології як негативне та шкідливе явище суспільно-політичного життя. Це досягнуто виведенням на перший план оцінного маркера «реакційна буржуазна ідеологія й політика», а також вживанням експресивних висловів «проповідує зверхність», «розпалює національну ворожнечу», «пригнічення іншої (нації. – І. Р.)». Ідеологічна упередженість дефініції підсилена цитатним матеріалом, запозиченим з твору Леніна та Програми КПРС, в якому наголошено на ворожій для соціалізму природі націоналізму. Показово, що в обох цитатах використано елементи військової лексики. Вживання слів на кшталт «боротьба», «зброя» було досить поширеним явищем у радянській новомові (наприклад, «боротьба на мовному фронті», «боротьба за хліб», «боротьба з викривленнями політики партії» тощо), що підкреслювало непримиренність до всього, що могло становити загрозу або суперечило панівній ідеології, і водночас слугувало мілітаризації свідомості населення та постійній воєнній пропаганді.

Протиставлення за ознакою «позитивне/негативне» за допомогою ідеологічно-оцінних прикметників притаманне майже

всім тлумаченням лексичних одиниць, що стосуються політичної сфери. Для наочності розглянемо, як у СУМі представлено лексему «правий»: «2. *політ*. ***Ворожий передовим течіям*** у політичному й громадському житті; ***реакційний***, ***консервативний***. *Комуністичні партії, спираючись на ленінську ідейну спадщину, провадять велику творчу роботу і непримиренно виступають проти сучасної буржуазної ідеології, проти правих і «лівацьких» перекручень революційної теорії* (До 100-річчя … В. І. Леніна, 1970, 5); // Який дотримується ***реакційніших***, ***консервативніших*** поглядів, ніж головна маса членів певної партії або політичного, філософського напряму. *В момент, коли на Україні розгортається найзагостреніша громадянська війна, коли передбачається неминуча найзапекліша куркульська контрреволюція по селах, ніякі угоди з такими дрібнобуржуазними партіями, як праві есери, меншовики, ліві есери та інші – недопустимі* (КП України в резол. і рішен. ... 1958, 33); // ***Ворожий політиці комуністичної партії*** всередині самої партії; // *у знач. ім*. праві. Представники ***реакційних***, ***консервативних*** партій або течій всередині комуністичної партії, ***ворожих*** її генеральній лінії. *Кадети об'єднують всіх правих, всю контрреволюцію, всіх поміщиків і капіталістів* (Ленін, 32, 1973, 68)» [СУМ, VII, с. 502]. Виразного протиставлення пояснюваних політичних явищ досягнуто використанням повторюваних прикметників «ворожий», «реакційний», «консервативний», «буржуазної», «дрібнобуржуазними», «найзапекліша» та ідеологем «куркульська контрреволюція», «ворожий політиці комуністичної партії» тощо для надання слову вкрай негативної конотації і, відповідно, різко негативної характеристики поняттю. Водночас антонімічний контекст наведеному словниковому визначенню створюють ідеологічні маркери «комуністичні партії», «ленінську ідейну спадщину», «революційної теорії», «передовим течіям», які окреслюють протилежні, позитивні з позиції радянської ідеології політичні сенси. Саме за допомогою подібних лінгвоідеологем з атрибутивними компонентами «комуністичний», «радянський», «соціалістичний», «матеріалістичний», «революційний», «пролетарський» тощо,

введених до словникових статей, слова набували позитивної оцінної семантики як найменування предметів, явищ, подій, властивих радянському світу. Наприклад, значення лексеми «інтернаціоналізм», що позначала один із засадничих концептів радянської ідеології та політики, схарактеризовано в піднесеному стилі з використанням позитивно-оцінних елементів визначення та у протиставленні з націоналізмом: «ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ. ***Принцип міжнародної солідарності пролетаріату та всіх трудящих***, що випливає з усвідомлення ними єдності своїх корінних інтересів ***у боротьбі за соціалізм і комунізм***; ***відстоювання свободи та рівності всіх народів***, ***боротьба за дружбу й співробітництво*** між ними, ***проти*** шовінізму та ***націоналізму***. *Духом справжнього інтернаціоналізму пройнята Радянська Конституція* (Радянська Україна, 5.XII 1956, 1); *Пролетарський інтернаціоналізм став одним з основоположних принципів розвитку більшовицької партії* (Ком. Укр., 11, 1967, 70)» [СУМ, IV, с. 38].

Офіційною ідеологією в СРСР було визначено марксизм-ленінізм, а одним із її засадничих принципів – матеріалізм. Відповідно стрижневою ідеологічною опозицією в радянському тоталітарному дискурсі стало протиставлення матеріалізму та ідеалізму, а кожна згадка про сферу духовного, ідеалістичного зазнавала негативного оцінювання. Панівні світоглядні принципи відображені в численних словникових визначеннях. Розглянемо насамперед тлумачення базового поняття «філософія», що у першому словниковому значенні ототожнюється з матеріалістичним марксистським вченням як провідним у радянській ціннісно-орієнтаційній системі: «ФІЛОСОФІЯ. 1. Наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. <…> *Радянська наука оснащена зброєю величезної сили – філософією діалектичного матеріалізму* (Наука…, 12, 1957, 18); // Яке-небудь або чиє-небудь учення про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. *Філософія марксизму є МАТЕРІАЛІЗМ* (Ленін, 23, 1972, 40); *Він відзначався глибоким знанням матеріалістичної філософії і своєю полум'яною антирелігійною агітацією* (Наука…, 3, 1958, 45)» [СУМ, X, с. 594].

У словникових статтях лексем «матеріалізм» та «ідеалізм» чітко протиставлено ці два поняття: «МАТЕРІАЛІЗМ. 1. Науковий напрям у філософії, що визнає об'єктивність існування зовнішнього світу, незалежність його від людської свідомості, первісність матерії та вторинність мислення, пізнаваність світу і його закономірностей; ***протилежне – ідеалізм***. *Філософія марксизму є матеріалізм* (Ленін, 19, 1950, 4)» [СУМ, IV, с. 646]; «ІДЕАЛІЗМ. 1. ***Реакційний, антинауковий напрям у філософії, який на противагу матеріалізмові хибно вважає*** ідею, дух, свідомість первісним, а природу, буття, матерію – вторинним. *Діалектичному матеріалізмові протистоять метафізика та ідеалізм* (Деклар. наради.., 1957, 14); *Боротьба матеріалізму та ідеалізму відбувається також у галузі історії, політичної економії, юриспруденції та інших суспільних наук* (Ком. Укр., 10, 1966, 36)» [СУМ, IV, с. 10].

Кожен науковий напрям, науковий метод чи філософську течію, якщо вони не базувалися на вченні марксизму-ленінізму, у словнику пояснено як ідеалістичні, а отже, з огляду на згадану вище базову опозицію, їх визнавали шкідливими, непотрібними в радянському суспільстві й такими, що заслуговують на заборону та забуття. Наприклад: «ПРАГМАТИЗМ. 1. ***Реакційний, суб'єктивно-ідеалістичний напрям*** сучасної ***буржуазної філософії***, за яким практична цінність знань означає їхню істинність. <…> *Леся Українка різко засуджувала реакційну філософію прагматизму – філософію імперіалістичних бізнесменів* (Веч. Київ, 25.II 1971, 2)» [СУМ, VII, с. 510]; «ВОЛЮНТАРИЗМ. 1. ***Ідеалістичний напрям у філософії***, представники якого вважають людську волю першоосновою й творцем дійсності. *В боротьбі проти волюнтаризму, який проповідує абсолютну свободу волі, марксизм-ленінізм підкреслює детермінованість волі і вчинків людей* (Ком. Укр., 1, 1960, 53)» [СУМ, I, с. 735]; «ПОЗИТИВІЗМ. 1. ***Суб'єктивно-ідеалістична течія буржуазної філософії і соціології***, що заперечує можливість пізнання об'єктивної дійсності і зводить мету науки до опису і систематизації фактів і явищ, які тлумачаться як комплекс відчуттів і уявлень суб'єкта; різновид агностицизму.

К. Маркс і Ф. Енгельс не тільки створили цілу епоху в розвитку наукового пізнання, але й проробили титанічну роботу, захищаючи науку від викривлень позитивізмом, агностицизмом (Наука..., 10, 1963, 41)» [СУМ, VI, с. 814]; «АГНОСТИЦИЗМ. ***Ідеалістичне філософське вчення***, що заперечує можливість пізнання об'єктивного світу і його законів. *Радищев – ворог агностицизму. Його світогляд просякнутий вірою в силу людського пізнання* (Вісник АН УРСР, 8, 1949, 16); *Рішуче критикував Т. Г. Шевченко різні форми ідеалізму, скептицизм, агностицизм* (Наука…, 3, 1962, 16)» [СУМ, I, с. 17]; «ФРЕЙДИЗМ. ***Реакційне ідеалістичне вчення в буржуазній психології й філософії*** (з кінця XIX ст.), що намагається пояснювати явища психічного та суспільного життя людей підсвідомими інстинктами та потягами (особливо статевими). *Що ж до екзистенціалізму, фрейдизму, прагматизму та інших шкіл сучасної буржуазної філософії, то вони відверто заперечують розум і науку* (Ком. Укр., 1, 1965, 52); *Справжньою науковістю і справжнім історизмом радянське літературознавство протистоїть концепціям сучасної буржуазної науки, що... спираються то на формалізм, то на фрейдизм, то на модні релігійні вчення* (Рад. літ-во, 5, 1965, 19)» [СУМ, X, с. 643]; «ПСИХОАНАЛІЗ. 2. ***У сучасній буржуазній психіатрії, психології, соціології і мистецтві – суб'єктивно-ідеалістичний напрямок***, який намагається пояснити психічні прояви людини, а також усього суспільства підсвідомими біологічними потягами та інстинктами; фрейдизм» [СУМ, VIII, с. 374]. У кожному з наведених визначень наголошено на ненауковості тих чи тих напрямів, течій і вчень у розвитку людської думки, їхній невідповідності матеріалістичному світогляду та шкідливості для радянського народу. Радянська філософія, психологія, літературознавство, взагалі радянська наука протиставлені буржуазній як соціалістичне капіталістичному, а отже, єдино правильне – помилковому, «наше», «своє» – «ненашому», чужому, ворожому.

Однією з характерних рис тоталітарної новомови Й. Стернін визначає політизацію філософських, моральних, релігійних та художніх понять [16, с. 22–23]. Переконуємося в цьому,

розглянувши тлумачення філософських категорій на зразок «СВІДОМІСТЬ. <…> Психологія, а також політичні, філософські, релігійні, мистецькі і т. ін. погляди людей як представників певних суспільних класів. *Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість* (Ленін, 26. 1972, 49); *Суспільна свідомість; Соціалістична свідомість; Пережитки капіталізму в свідомості людей*» [СУМ, IX, с. 77]; «ІДЕЯ. <…> 2. Основний принцип світогляду; переконання. <...> *Ленінські ідеї, творчий, революційний дух ленінізму переможно крокують по земній кулі* (Ком. Укр., 7, 1963, 70)» [СУМ, IV, с. 11]; «АБСОЛЮТ. ***В ідеалістичній філософії*** – вічна, незмінна, нескінченна першооснова Всесвіту (дух, ідея); у релігії – бог; // Що-небудь самодостатнє, безвідносне, нічим не обумовлене. *На противагу дрібнобуржуазним демократам, Маркс бачив в усіх без винятку демократичних вимогах не абсолют, а історичний вираз боротьби керованих буржуазією народних мас проти феодалізму* (Ленін, 22, 1950, 133)» [СУМ, I, с. 5]; «РУХ. 1. *філос. Марксистсько-ленінська діалектика вчить, що дійсність існує лише у формі руху. Руху як в просторі, так і в часі* (Ком. Укр., 8, 1968, 75)» [СУМ, VIII, с. 914]. Оскільки семантика слів на позначення філософських концептів не містить денотативного компонента, це давало змогу їх витлумачувати з ідеологічної позиції, підтримуючи в такий спосіб той набір політичних міфів, що культивували в радянські часи. Визначення, супроводжувані цитатами Леніна або з періодичних видань із чітким ідеологічним ухилом, надавали філософським поняттям політичної семантики, й таке трактування звужувало і примітизувало їхній зміст, зводило лише до політичного розуміння, як, скажімо, в словосполученні «соціалістична свідомість», наведеному як ілюстрація до слова «свідомість».

Такий самий підхід застосовано й до пояснення моральних та етичних понять, абстрактних категорій. Спостерігаємо «вторгнення» політичного в сферу, найбільше віддалену від політики, що зумовлювало трансформацію значень слів і зміну їхньої лексичної сполучуваності. Досягалося це введенням у словникові

статті політизованих ілюстрацій з праць комуністичних лідерів, програмних документів ЦК КПРС та творів представників соцреалізму, в яких назви зі сфери етичного поєднуються з ідеологічними маркерами «комуністичний», «пролетарський», «соціалістичний» тощо, наприклад: «МОРАЛЬ. *Член партії повинен: ...додержувати принципів комуністичної моралі, ставити суспільні інтереси вище особистих* (Статут КПРС, 1961, 4)» [СУМ, IV, с. 799]; «*У тісній співдружності з органами соціалістичної держави радянська громадськість дедалі посилює роботу по комуністичному вихованню трудящих, по боротьбі з аморальними явищами і вчинками* (Наука…, 2, 1960, 11)» [СУМ, I, с. 39]; «ІСТИНА. 2. *книжн*. Моральний ідеал, справедливість. *Боротьба за велику комуністичну істину породила титанічні вияви емоцій у народній творчості* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 67)» [СУМ, IV, с. 50]; «СОВІСТЬ. *Я розгортав, неначе повість, свого життя суворий шлях – пішов на фронт, партійну совість перевіряючи в боях* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 13); *Тут* [у райкомі] *кувалася і його, Оксенова, пролетарська совість... Стільки разів приїжджав він сюди на наради, на партійні збори, скільки вислухав добрих слів* (Тют., Вир, 1964, 310) <…> * У порівн. *Тебе* [комсомольський квиток] *я зберіг, наче совість мою* (Мал., Звенигора, 1959, 176); // …Найчесніший, найсправедливіший, найвідповідальніший представник певного колективу, суспільства і т. ін. *Партія – розум, честь і совість нашої епохи, радянського народу, що здійснює великі революційні перетворення* (Програма КПРС, 1961, 119)» [СУМ, IX, с. 435]. Такі цитати-ілюстрації, вбираючи лексичні та фразеологічні одиниці радянської новомови, її ідеологічні кліше, відображали радянський спосіб життя, радянську політику, створювали специфічну картину світу, але ставали на заваді власне лінгвістичній, нейтральній та об'єктивній словниковій репрезентації слів. Як зазначає Л. Масенко, «словесними маніпуляціями тоталітарна мова розмивала й знецінювала загальнолюдські поняття про універсальні моральні вартості», вони втрачали свій сенс, «набуваючи ідеологізованої, класово-партійної семантики» [10, с. 29–30].

У радянській тоталітарній мові, втіленій у партійних текстах, ЗМІ та продукції масової культури, з особливим піднесенням і пієтетом описували досягнення радянської країни як найдосконалішого суспільства, де панує щастя, добробут усіх людей, справедливість, соціальна рівність, безконфліктність. Точкою відліку часу в ідеологічному просторі Радянського Союзу була революція 1917 р. Від цієї дати розпочинається нова епоха – соціалізму, що має в майбутньому перейти в еру комунізму. Створенню картини нового ідеального суспільства, що постало після жовтневих подій, слугували семантичні маніпуляції словами, які позначають проміжки часу: «епоха», «ера», «період», «доба», «фаза», «століття» та ін. Одиниці на позначення часу входили до складу радянських ідеологем, що формували уявлення про щасливу країну. У всіх словникових статтях назв відрізків часу окрему увагу приділено окресленню періоду постання Країни Рад та захопленому опису подій, які характеризують етапи побудови соціалізму і руху до комунізму. Це втілено насамперед у тенденційно дібраному цитатному матеріалі, що розглянемо на таких прикладах: «ДОБА. *О, жовтнева ніч сувора! Осяваючи Неву, Віщим пострілом «Аврора» Почала добу нову* (Уп., Про Донбас, 1950, 12)» [СУМ, ІІ, с. 316]; «ЕПОХА. *Лютнева революція означала крутий перелом в історії нашої країни... Вона була першою переможною народною революцією епохи імперіалізму* (Ком. Укр., 2, 1967, 34); <…> // Момент, зв'язаний з якою-небудь подією, із зламом у розвитку чогось; вихідний пункт нового періоду. *Соціалістичний реалізм був епохою відкриття нових можливостей художньої форми* (Рад. літво, 1, 1958, 13)» [СУМ, ІІ, с. 485]; «ПЕРІОД. *За період, що минув після вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 року, працівники сільського господарства Черкаської області, під керівництвом партійних організацій, добилися значних успіхів в організаційно-господарському зміцненні колгоспів і радгоспів* (Ком. Укр., 11, 1959, 11); <…> // Історичний етап у суспільному або культурному розвитку країни, народу, що ***характеризується визначними подіями, явищами або процесами***. *З'їзд* [XXI] *ознаменував вступ нашої Вітчизни в новий період свого розвитку –*

період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства (Матер. XXI з'їзду КПУ, 1960, 3)» [СУМ, VI, с. 325]; «ЕРА. 2. *книжн*. Період, докорінно відмінний від попереднього. *Імперіалістська війна відкриває собою еру соціальної революції* (Ленін, 21, 1950, 304)» [СУМ, II, с. 485]; «ЕТАП. 5. *перен*. Окремий момент, період, стадія в розвитку чого-небудь, у якій-небудь діяльності. <…> *Семирічний план розвитку народного господарства СРСР – це конкретне втілення ленінської генеральної лінії партії на сучасному етапі* (Наука…, 3, 1959, 1)» [СУМ, II, с. 490]. Особливою одиницею виміру часу в радянський період була «п'ятирічка»: у словнику відображено сприйняття значення цього слова як своєрідного часового мірила досягнень радянської країни та засобу наближення її до комуністичного майбутнього: «П'ЯТИРІЧКА. 1. П'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР; період, охоплюваний цим планом. *До невпізнання змінилася наша Вітчизна за роки радянських п'ятирічок* (Наука…, 9, 1957, 1); *Оживляєм гори, води, вибудовуєм заводи, ростемо ж ми, гей! – До пустель, каналу й річки наші славні п'ятирічки – мовби до дітей, до своїх дітей* (Тич., I, 1957, 167)» [СУМ, VIII, с. 422].

Розвиткові політичних міфів і втіленню їх у суспільну свідомість слугували дієслова з позитивною семантикою (наприклад, «зміцнювати», «посилювати», «зростати», «підвищувати», «удосконалювати», «примножувати») та утворені від них іменники («зміцнення», «зростання», «вдосконалення», «піднесення», «процвітання» та ін.), які використовували для характеристики життя в Радянському Союзі. Їхнє вживання в текстах засобів масової інформації та партійних виступах і документах давало змогу створити позитивний образ держави, пропагувати базові постулати радянської політики, зокрема в національному питанні, як прогресивні. Гіперболізовані описи успіхів соціалістичного суспільства знайшли відображення і в словниковому тлумаченні відповідних дієслів та віддієслівних іменників, що засвідчують такі визначення: «УДОСКОНАЛЮВАТИ. Робити досконалішим, кращим. *Партія безперервно удосконалюватиме форми й методи своєї діяльності* (Програма КПРС, 1961, 120)» [СУМ, X, с. 398];

«ПРИМНОЖУВАТИ. 1. Збільшувати кількість, розміри чого-небудь. *Член партії повинен: ...берегти й примножувати суспільну, соціалістичну власність – основу могутності і процвітання Радянської Батьківщини* (Статут КПРС, 1971, 5); *Мільйони жінок плодотворно трудяться в усіх галузях народного господарства, примножуючи багатства нашої Батьківщини* (Ком. Укр., 7, 1961, 62) <…> 2. Збагачувати що-небудь. *Треба берегти і примножувати бойові революційні традиції Комуністичної партії і радянського народу* (Наука…, 10, 1958, 4); *Стосовно до нових історичних умов Ленін розвинув і примножив теоретичну спадщину своїх великих учителів* (До 100-річчя .. В. І. Леніна, 1970, 3); <…> 3. Робити більш значним що-небудь. *Мужній екіпаж корабля-супутника «Восход-2» ще більше примножив космічну славу нашої соціалістичної Батьківщини* (Літ. Укр., 23.III 1962, 1)» [СУМ, VII, с. 678]; «ПІДНЕСЕННЯ. *З особливим піднесенням трудящі приступили до здійснення семирічного плану*» [СУМ, VI, с. 462]; «ЗМІЦНЮВАТИ. *Образно. *У роки революції білоруси подавали руку своїм братам з України, зміцнювали одвічні мости непорушної дружби, разом боролись з ворогами* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 26); // перен. Робити що-небудь надійнішим, більш сталим, постійним. *Він говорив про дружбу двох сестер – прекрасних двох – Росії й України; він застеріг, що ворог ще не вмер, що мир зміцнять нам треба щохвилини* (Тич., До молоді…, 1959, 11). <…> 3. Робити більш розвинутим, могутнішим, впливовішим. *Не час ще зброю випускати! Радянська земле, не дрімай! Круг Партії – тісніше лави! Зміцняймо міць більшовика!* (Рильський, II, 1960, 108)» [СУМ, III, с. 626]; «ПІДВИЩУВАТИСЯ. 2. Збільшуватися за кількістю, розміром, тривалістю і т. ін. *Оплата по праці, яка є основним джерелом доходів трудящих, неухильно підвищується* (Ком. Укр., 10, 1967, 29); <…> 3. Досягати вищого ступеня, вдосконалюватися. *У колгоспах, де продуктивність праці підвищуватиметься швидше, середня оплата праці в наступному двадцятиріччі зростатиме вищими темпами, ніж у робітників* (Ком. Укр., 1, 1962, 28); *Пропагандистська робота збагатилася новими формами і змістом,*

стала більш конкретною, дійовою, підвищилися теоретичний рівень і методична майстерність пропагандистів (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1); *Підвищився загальний культурний рівень трудящих* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 21); <…> 4. Ставати кращим; поліпшуватися. *Завдяки піклуванню партії і радянського уряду підвищується матеріальний добробут колгоспників* (Рад. Укр., 5.IX 1950, 2); // Ставати впливовішим, вагомішим. *В ході комуністичного будівництва підвищуватиметься роль Рад, які є всеохоплюючою організацією народу, втіленням його єдності* (Програма КПРС, 1961, 89)» [СУМ, VI, с. 405] та багато інших. Подібна лексикографічна інтерпретація значень слів виконувала агітаційно-пропагандистську функцію: дефініції та ілюстрації були спрямовані на уславлення комуністичної партії та її дій, звеличення дружби українського, російського та білоруського народів і братерського єднання всіх народів СРСР, а також демонстрування переваг та успіхів радянської країни у різноманітних сферах – науки, виробництва, економіки, соціального забезпечення та ін. Підкреслення позитивної цінності понять, явищ та подій радянського світу мало актуалізувати, за словами Н. Купіної, семи гордості та успіху [8, с. 20] та створювало образ ідеального суспільства.

Отже, у тоталітарному суспільстві мова, зокрема її лексико-семантичний рівень, зазнавала впливу панівної ідеології, стаючи втіленням політичних приписів. Велика кількість слів різних сфер функціонування набула ідеологічного компонента значення, що зумовило політизацію лексичних ресурсів, формування системи стійких аксіологічних опозицій, які чітко розмежовували позначені словами поняття на «наші» й «ненаші», «свої» і «чужі», властиві радянському способу життя, соціалістичному суспільству і капіталістичному. Словники в умовах тоталітарного партійно-урядового контролю закріплювали ідеологізоване значення слів, стаючи інструментом пропагування ідеологічних догм та створення упередженої картини світу. Ідеологічна оцінка виявлялася у використанні позитивно-оцінних або негативно-оцінних атрибутивних словосполук, створенні антонімічних контекстів, трансформації зна-

чень та зміні лексичної сполучуваності слів, введенні до словникових статей політизованого ілюстративного матеріалу. У такий спосіб словники втілювали ідеологеми та міфи тоталітарної доби, що сприяло їхньому поширенню і впровадженню в суспільну свідомість, виробленню оцінного світосприйняття, відповідного настановам політичної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бенкендорф, Г. Д.* Химери в оселі буття. К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. 185 с.

2. *Гусейнов, Г. Ч.* Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х. М.: Три квадрата, 2003. 272 с.

3. *Ґловінський, М.* Новомова // 12 польських есеїв / упоряд. та наук. ред. О. Гнатюк. К.: Критика, 2001. С. 158–180.

4. *Звегинцев, В. А.* Язык и лингвистическая теория. М.: Изд-во МГУ, 1973. 248 с.

5. *Калиновська, О. В.* Ідеологічний простір української мови (до проблеми семантичної характеристики української мови XX століття). Наукові записки Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія». Т. 137. Філологічні науки. К., 2012. С. 24–28.

6. *Клемперер, В.* LTI. Язык Третьего рейха. Записная книжка филолога / пер. с нем. А. Б. Григорьева. М.: Прогресс-Традиция, 1998. 384 с.

7. *Крючкова, Т. Б.* О фиксации в толковых словарях идеологической вариативности лексических единиц. Вопросы филологии. 2008. № 2 (29). С. 46–54.

8. *Купина, Н. А.* Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции. Екатеринбург; Пермь: Изд-во Урал. ун-та – ЗУУНЦ, 1995. 144 с.

9. *Купина, Н. А.* Языковое сопротивление в контексте тоталитарной культуры. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. 176 с.

10. *Масенко, Л.* Мова радянського тоталітаризму. К.: Кліо, 2017. 240 с.

11. *Мінчак, Г. Б.* Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років XX століття): дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2003. 301 с.

12. *Орвелл, Дж.* 1984 / пер. з англ. В. Шовкуна. К. : Вид-во Жупанського, 2015. 312 с.

13. *Паламарчук, Л. С.* Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики). К.: Наукова думка, 1978. 201 с.

14. Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології // Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали / за ред. Л. Масенко; упоряд. Л. Масенко та ін. К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2005. С. 143–148.

15. *Ренчка, І. Є.* Ідеологізація та деідеологізація лексем у словниках української мови XX – початку XXI століть: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2017. 231 с.

16. *Стернин, И. А*. Общественные процессы и развитие современного русского языка. Очерк изменений в русском языке конца XX – начала XXI века. Воронеж, 2004. 93 с.

17. *Savchyn, V*. Dictionary in the totalitarian society: Ukrainian lexicography in the 20th c. Contents, Use, Usability: Dictionaries from the Perspective of a Translator and a Language Teacher / ed. by D. Osuhowska & L. Harmon. Berlin: Peter Lang, 2019. P. 119–136.

18. *Vejsberg, A.* Defining Political Terms in Lexicography: Recent Past and Present. Euralex 2002 Proceedings. Goeteborg, 2002. P. 657–667.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Словник української мови: в 11 т. (СУМ) / за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.

Renchka I. Ye., PhD, Candidate of Science in Philology,
National University of Kyiv-Mohyla Academy
ORCID ID: 0000-0002-5568-7941

FORMATION OF THE IDEOLOGICAL WORLDVIEW IN THE UKRAINIAN LEXICOGRAPHY OF THE SOVIET ERA

Language in totalitarian states of the XX century was a part of a powerful ideological mechanism, a means of formation of a mindset stereotype with definite evaluative attitudes and judgments. In the Soviet political context, the language was considered as an important tool for establishing the leading ideology, materialistic worldview, and socialist culture. The dissemination of ideological constructs took place through the official press, radio and television. They were constantly repeated in political speeches, textbooks and scientific works. The influence of totalitarianism also affected linguistics and its practical part – lexicography.

The goal of the article is to highlight the techniques of ideological manipulations used in the lexicographic practice of the Soviet period in order to strengthen communist ideology and create an ideological view of the world. The study is based on the Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes (1970–1980).

The article clarifies that the introduction of ideological and evaluative component into the semantic structure of words belonging to different topical groups, including the names of political sphere, scientific directions, philosophical, moral and ethical concepts, names of time intervals etc., the explanation of their meaning by using newspeak set phrases, led to the formation of a biased worldview and system of the ideological values of a Soviet man. It is found out that lexicographic methods of the ideologization of words are the use of positive evaluative or negative evaluative attributive phrases in dictionary articles, creation of antonymous contexts, transformation of meanings and change of lexical compatibility of words, use of politicized illustrative material. In this way, the dictionaries contained premises and myths of the totalitarian era, which contributed to their dissemination and introduction into the public consciousness, the formation of an evaluative worldview according to the guidelines of the political system.

Keywords: *totalitarian language, official ideology, lexicography, ideologeme, worldview, evaluative oppositions, illustrative material, positive and negative connotative semantics.*

REFERENCES

1. *Benkendorf, H. D.* (2006). *Khymery v oseli buttia*. Kyiv : Vydavnychyi tsentr KNLU [in Ukrainian].

2. *Gusejnov, G. Ch.* (2003). *Sovetskie ideologemy v russkom diskurse 1990-kh*. Moskva : Tri kvadrata [in Russian].

3. *Glovinskyi, M*. (2001). Novomova. In *12 polskykh eseiv*. O. Hnatiuk (Ed.). Kyiv : Krytyka (pp. 158–180) [in Ukrainian].

4. *Zvegintsev, V. A*. (1973*). Iazyk i lingvisticheskaia teoriia*. Moskva : Izdatelstvo MGU [in Russian].

5. *Kalynovska, O. V*. (2012). Ideolohichnyi prostir ukrainskoi movy (do problemy semantychnoi kharakterystyky ukrainskoi movy XX stolittia). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. Vol. 137. Filolohichni nauky. Kyiv, 24–28 [in Ukrainian].

6. Klemperer, V. (1998). *LTI. Jazyk Tretego rejkha. Zapisnaia knizhka filologa*. (A. B. Grigorev, Trans.). Moskva : Progress-Tradicija [in Russian].

7. *Kriuchkova, T. B.* (2008). O fiksacii v tolkovyh slovariah ideologicheskoj variativnosti leksicheskikh edinits. *Voprosy filologii, 2 (29),* 46–54 [in Russian].

8. *Kupina, N. A.* (1995). *Totalitarnyj iazyk: slovar i rechevye reaktsii.* Ekaterinburg-Perm: Izdatelstvo Uralskogo universiteta – ZUUNTS [in Russian].

9. *Kupina, N. A.* (1999). *Iazykovoe soprotivlenie v kontekste totalitarnoj kultury*. Ekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta [in Russian].

10. *Masenko, L.* (2017). *Mova radianskoho totalitaryzmu*. Kyiv : Klio [in Ukrainian].

11. *Minchak, H. B.* (2003). Konotatyvna semantyka suchasnykh ideolohichno zabarvlenykh nominatyvnykh odynyts (na materiali presy 90-kh rokiv XX stolittia). *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

12. *Orvell, Dzh.* (2015). *1984*. (V. Shovkun, Trans.). Kyiv : Vydavnytstvo Zhupanskoho [in Ukrainian].

13. *Palamarchuk, L. S.* (1978). *Ukrainska radianska leksykohrafiia (Pytannia istorii, teorii ta praktyky)*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

14. Rezoliuciia Komisii NKO dlia perevirky roboty na movnomu fronti v pytanniakh terminolohii (2005). In *Ukrainska mova u XX storichchi : istoriia linhvocydu: dokumenty i materialy*. L. Masenko (Ed). Kyiv: Publishing House "KM Academy" (pp. 143–148) [in Ukrainian].

15. *Renchka, I. Ye.* (2017). Ideolohizaciia ta deideolohizaciia leksem u slovnykakh ukrainskoi movy XX – pochatku XXI stolit. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

16. *Sternin, I. A.* (2004). *Obshchestvennye processy i razvitie sovremennogo russkogo iazyka. Ocherk izmenenij v russkom iazyke kontsa XX – nachala XXI veka*. Voronezh [in Russian].

17. *Savchyn, V.* (2019). Dictionary in the totalitarian society: Ukrainian lexicography in the 20th c. *Contents, Use, Usability: Dictionaries from the Perspective of a Translator and a Language Teacher*. D. Osuhowska & L. Harmon (Ed.). Berlin: Peter Lang, 119–136 [in English].

18. *Vejsberg, A.* (2002). Defining Political Terms in Lexicography: Recent Past and Present. *Euralex 2002 Proceedings*. Goeteborg, 657–667[in English].

SOURCES

1. *Slovnyk ukrainskoi movy* (1970–1980). (SUM). I. Bilodid (Ed.). Vol. I–XI. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції – 02.08.2021
Дата затвердження редакцією – 10.09.2021

УДК 81'367.626'42-029:32
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.08

Сазонова Я. Ю., д-р філол. наук, доц.
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків
ORCID ID: 0000-0001-9249-448X

СЕМАНТИКА ПРИВАТИВНОСТІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано механізми семантичних зрушень у номінативних словосполученнях з атрибутом – привативним прикметником, які називають реалії сучасної політичної мапи України, або в синонімічних їм конструкціях. Запропоновано методику доведення комунікативного впливу використання цих номінацій для делегітимізації опонента.

Ключові слова: *привативність, прикметник, делегітимізація, Qualia-структура, теорія «подвійного змісту».*

Постановка проблеми. Політична ситуація, що склалася в Україні протягом останніх семи років, і те, як вона відбилася у свідомості української громадськості й політикуму, вплинули й на мовне забезпечення структурування суспільно-політичної дійсності. Реалії, в яких ми живемо сьогодні, вимагають добору тих мовних знаків, які не лише відбивають сутність об'єкта номінації, а й ставлення мовця до нього. Правильне кодування й декодування мовної оболонки суспільно-політичних феноменів, які виникли в сучасній Україні, уможливлює протистояння противнику в гібридних війнах в інфопросторі[2].

Із проголошенням статусу «республік» на тимчасово окупованих територіях Луганської і Донецької областей України

[2] Прикрі ситуації через помилкове використання тієї чи іншої номінації призводять до значних репутаційних втрат серед політиків (наприклад, https://zaxid.net/ap_vidredaguvala_tekst_promovi_poroshenka_de_vin_nazivav_povstantsyami_naymantsiv_na_donbasi_n1479923)

перед українськими громадськими й суспільно-політичними діячами, офіційними особами держави, представниками медіа постало питання номінації цих утворень в офіційно-діловому спілкуванні й у медіа. У той час як пересічний українець, який не підтримує ці утворення, не добирає слів і називає їх у найрізноманітніший спосіб (*Динири*, *Лугандонія*, *Дамбас* та ін.), публічні й офіційні особи, журналісти мали напрацювати нейтральний, але змістовний апарат номінацій. Офіційно визнаною стали номінації *ОРДЛО – окремі райони Донецької і Луганської областей* – нейтральна за конотаціями формула Мінських угод, і юридично виважена номінація *тимчасово окуповані території*[3] або *тимчасово неконтрольовані території*[4]. Однак вони не завжди відповідають інтенціям, особливо коли мовець має на меті не інформування про факт існування/діяльності цього феномену, а його аксіологічне маркування в системі ідеологічних координат. Особливо важливим стає інтенційний смисл не ствердження чи заперечення існування цих утворень, а невизнання їхньої легітимності на офіційному рівні, що вимагає зрозумілої номенклатури найменувань[5]. В історичному дискурс-аналізі й прагматиці така інтенція здійснюється за допомогою дискурсивної стратегії делегітимізації опонента (див. роботи Т. ван Дейка, Е. Ваара, Р. Водак та ін.), що зі свого боку реалізується різними мовними механізмами, наприклад, особливою номінацією.

Ставимо собі за **мету** дослідити механізми семантичних зрушень і комунікативний ефект використання іменних конструкцій з привативними прикметниками (та інші синонімічні їм номінації) у процесі називання окремих реалій сучасної суспільно-політичної дійсності в Україні. **Об'єктом** дослідження стали назви тимчасово окупованих територій Луганської і Донецької областей України та їхніх представників, елементів державотворення тощо. Уживаємо абревіатуру

[3] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text

[4] https://ips.ligazakon.net/document/view/TM056381

[5] Наприклад, про офіційну позицію України див: http://finbalance.com.ua /news/rmak-pro-konsultativnu-radu-tam-ne-bude-boyovikiv-ldnr

самоназви *(Л)ДНР* як умовне позначення самопроголошених утворень через економію тексту й наявність у цьому найменуванні іменника *республіка* – головного синтаксичного й семантичного елементу аналізованих словосполучень. **Джерельну основу становлять** онлайн- ресурси, де відбита офіційна позиція України щодо вказаних реалій.

Поставлена мета вимагає відповіді на такі **запитання**:

1) які номінації вживаються українськими громадськими й суспільно-політичними діячами, офіційними особами держави, представниками медіа в професійному спілкуванні;

2) як семантичні елементи значення цих номінацій взаємодіють із привативними прикметниками і який комунікативний ефект це створює.

Актуальність наукової проблеми полягає в необхідності розуміння можливих побічних потрактувань найменувань опонента / ворога в умовах гібридної інформаційної війни.

Методика і методи дослідження. Теоретичною й методологічною основою цієї праці стала лінгвістична прагматика з елементами логічної семантики і дискурс-аналізу, зокрема до аналізу долучені теорія «подвійного змісту» й аналіз Qualia-структури виокремлених номінацій, а також мовний аналіз дискурсивної стратегії делегітимізації опонента.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Легітимізація об'єкта в дискурсивній практиці передбачає «створення сенсу позитивного, сприятливого, етичного, зрозумілого, потрібного або прийнятного з інших причин вчинку чи дії об'єкта в конкретних обставинах» [10, с. 503]; відповідно, делегітимізація – сприйняття й маркування певних дій як неприйнятних [9, с. 25], що знижує статус опонента. Виходячи з цих тлумачень, можна стверджувати, що номінація об'єкта сприяє його легітимізації або делегітимізації в прямий або прихований спосіб, наприклад, привативні прикметники є однозначним маркером делегітимізації, і їхнє невживання створює протилежний ефект.

Термін «привативність» / «привативний» у сучасному мовознавстві трактується з відмінностями, які впливають як на мету

дослідження, так і на його методологію і навіть добір матеріалу аналізу. Найбільш поширеним стало вживання цього прикметника в сталому терміні «привативна опозиція» (за М. Трубецьким), який використовується для позначення протиставлення однорідних елементів, один із яких маркований ознакою, що відрізняє його від другого елементу. Відмінне потрактування знаходимо у В. Каліущенка: «Привативність – це семантично складна похідна лінгвістична категорія, в якій взаємодіють три фундаментальні універсальні категорії мови: каузативність, посесивність та заперечення» (цит. за О. Залужна [1]); О. Залужна, підсумовуючи теоретичні розвідки з імпліцитності вираження заперечення лексичними й граматичними засобами й спираючись на результати дослідження привативних відношень у системі дієслів у різних мовах, визначає привативність як динамічну посесивну ситуацію позбавлення [1, с. 45].

Оскільки явище привативності не стало уніфіковано визначеним, скористаємось тим розумінням, яке відповідає меті нашого дослідження і дозволяє взяти до уваги психологічну, когнітивну, прагматичну й семантичну складову частини використання привативних мовних одиниць.

У цій роботі беремо за основу визначення привативних прикметників, прийняте в західній традиції формальної логічної і когнітивної семантики: «Це прикметники типу *fake*, *pretend* або *fictitious*, які виключають усі денотати іменника з переліку денотатів іменного словосполучення з цим прикметником» [7, с. 285].

Простіше це показано на схемі [4, с. 7:2–7:3] (англ. *a fake gun* – укр. *несправжній пістолет*):

Таблиця 1

a.	b.	c.
x is a *fake* gun	x is a *fake* gun	x is a *fake* gun
#[6] x is a gun	x is a fake	# x was/will be a gun

[6] # – позначення «не».

Привативні прикметники залишаються об'єктом обговорення фахівців у логічній і когнітивній семантиці (Г. Дель Піналь, Г. Камп, К. Кеннеді, М. Моржицкі, Б. Паті та інші): учені сперечаються щодо їхньої сполучуваності, інференцій, ситуативних потрактувань, відмінностей від інших типів прикметників, врешті-решт, того, які прикметники вважати привативними.

Мета нашого дослідження передбачає виокремлення інференцій, які закладені в атрибутивні іменні словосполучення з привативними прикметниками (далі – $Adj_{priv}N$), тому важливими вважаємо ті висновки представників логічної семантики, які дозволяють зрозуміти причини й наслідки вживання таких словосполучень у мовленні, тобто комунікативно-прагматичні чинники.

Г. Дель Піналь вказує: $Adj_{priv}N$ містить інференцію, що іменник позначає предмет, який схожий на денотат іменника поза цим словосполученням або створений для того, щоб бути схожим на нього [4, с. 7:3]. Іншим важливим для нашого дослідження висновком є ідея Г. Дель Піналя, що привативний прикметник функціонує таким чином, що створює інференції не на рівні денотата як артефакта, а на рівні його ознак і характерних рис, тобто він виконує функцію реструктуризації значення іменника (автор називає привативні прикметники лексикалізованими операторами, які реструктуризують семантику означуваного іменника). Щоб довести свою гіпотезу, Г. Дель Піналь розробив теорію «подвійного змісту», згідно з якою екстенсіональне й інтенсіональне значення[7] іменника по-різному «співпрацюють» із привативним прикметником: передусім вони сполучаються на рівні інтенсіонального значення, а саме – на рівні перцептивних, функційних і генеалогічних асоціативних ознак денотата. Стру-

[7] *Екстенсіональне значення* – значення слова або словосполучення, яке встановлюється переліком окремих об'єктів, до яких воно застосовується. Наприклад, екстенсіональне значення координат компаса – південь, північ, схід, захід. *Інтенсіональне значення* визначається переліком істотних або характерних рис денотата (сестра – жінка) https://dictionary.apa.org/

ктура ж самого інтенсіонального значення складається з конститутивних (ціле і його частини), формальних (форма, положення у просторі, колір тощо), функційних та агентивних (джерела або спосіб появи цього денотата) складників (це складники Qualia-структури Дж. Моравчика і Дж. Пустейовского) [4, с. 7:10]. Застосовуючи свою теорію, Г. Дель Піналь доводить, що реструктуризація значення може відбутися на будь-якому рівні Qualia-структури інтенсіонального значення: чи то функція денотата буде неможлива, чи форма буде несправжньою, чи джерело появи буде нехарактерним тощо.

Як ми вже зазначали, AdjN офіційні назві об'єктів найменування – *ОРДЛО* і *тимчасово окуповані / неконтрольовані території* – не завжди відповідають інтенціям мовця. Згідно з теорією «подвійного змісту» головні члени цих номінацій іменники *територія* і *район* на рівні екстенсіонального значення мають набір денотатів, які відповідають своїм визначенням:

територія – 1. Частина земної кулі (суходіл, води й повітряний простір над ними), що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу [2];

район – 1. Адміністративно-територіальна одиниця, яка є складовою частиною областей і великих міст. 2. Частина території, що становить єдине ціле як економічна, промислова, географічна і т. ін. одиниця. 3. Місцевість, що прилягає до чого-небудь або розташована поблизу чи навколо [2].

Інтенсіональні значення цих номінацій відповідно до Qualia-структури схожі:

- конститутивний складник – вони є частиною більших утворень і потенційно можуть мати інші утворення у своєму складі;
- формальний складник – географічна віднесеність до більших за розміром або складніших за устроєм географічних чи політичних утворень; вони пізнавані на карті;
- функційний складник – поділ задля зручності управління, вивчення, аналізу тощо;
- агентивний складник – вони або сформовані історичним розвитком, або інституційно виокремлені й офіційно затверджені тими більшими утвореннями, до складу яких входять.

Ті денотати, які відбивають новоутворення на політичній мапі України, номіновані *ОРДЛО* і *тимчасово окуповані / неконтрольовані території,* мають такі складники Qualia-структури: географічне положення яке? – Луганська й Донецька області України, Крим; частини чого? – України. Функційний і агентивний складники ситуативно анулюються в контексті сучасної політичної ситуації і компенсуються в цих AdjN означеннями *тимчасово окуповані / неконтрольовані* й *окремі*. Ці означення неприватівні і не заперечують нічого з екстенсіонального значення іменників *територія* і *район*, хоча по-різному фіксують статус цих утворень на політичній мапі України.

Означення *тимчасово окуповані / неконтрольовані* роблять різні акценти і по-різному врівноважують структуру семантики головного члена AdjN: у першому випадку відновлений агентивний складник семантики (ця територія з'явилася через окупацію), у другому – він не відновлений, але додано змісту до формального складника (ця територія не підлягає перцептивному контролю). Вважаємо, що номінація *тимчасово неконтрольовані території* акцентує увагу на тому, що офіційна Україна уникає називати причину стану справ і не відповідає за те, що відбувається на цих територіях; номінація *тимчасово окуповані території*, навпаки, концентрує увагу на причині появи цього утворення, а її наслідки імпліковані.

Якщо номінація *тимчасово окуповані / неконтрольовані території* не викликає сумнівів у тлумаченні, то означення *окремі* значно ускладнює розуміння семантики AdjN *ОРДЛО*:

чи це

1. Який не є частиною чого-небудь цілого.

// Відділений, ізольований від інших…

чи

5. Особливий, винятковий, незвичайний [3]?

Тож у спробі номінувати реалії складної політичної ситуації в Україні ми стикаємось із тим, що навіть нейтральна і юридично збалансована назва може бути потрактована суперечливо: чи ці райони не є частиною цілої України, чи їм надано особливий статус. І лише екстралінгвальні чинники дають можливість декодувати цю номінацію правильно, що неприпустимо для термінології загалом і юридичної зокрема.

Попередньо підсумуємо, що аналіз Qualia-структури офіційних номінацій *ОРДЛО* і *тимчасово окуповані / неконтрольовані території* довів, що семантика головних членів цих AdjN ситуативно змінюється. Доповнення й корекція семантичного наповнення відбувається за рахунок означень, які додають до семантики всієї номінації смислу темпорально-просторової невизначеності денотата. Номінація ж *ОРДЛО* є семантично неоднозначною і сприятливою для хибної інтерпретації і маніпуляцій.

Сторона опонента у своїй номінації стверджує її офіційний статус як республіки, створеної на вимогу народу – *(Л)ДНР*. Головний елемент номінації – іменник *республіка* (лат., від *справа* і *суспільний*, *всенародний*), який визначається в словниках як:

1. Одна з форм державного правління, за якої верховні органи державної влади обираються на певний строк у тому чи іншому порядку;

2. Країна з такою формою правління. Від імені громадян управління здійснюється представницькими органами, що обираються або прямо, або на основі особливих процедур непрямого народного волевиявлення [2].

Застосувавши аналіз Qualia-структури семантики головного члена номінації іменника *республіка*, бачимо, що екстенсіональне значення дозволяє ставити цей денотат, і реалію відповідно, в один ряд з усіма іншими політичними утвореннями, які існують у світі під назвою «республіка» відповідно до свого політичного устрою. Інтенсіональне значення складають:

- конститутив (республіка єдина, має внутрішній устрій);
- форма (має установлені кордони);
- функція (державні функції, які виконуються відповідними державними органами);
- агентив (сформована волевиявленням громадян).

Тобто вживання номінації *(Л)ДНР* імплікує визнання легітимного статусу цього утворення, що маркує мовця як такого, який знаходиться в опозиції до офіційної позиції держави Україна.

Делегітимізація об’єкта, номінованого *(Л)ДНР*, в українському офіційному спілкуванні й у медіа відбувається через утворення інших номінацій типу AdjN з головним словом іменником *респу-*

бліка й привативним прикметником *фейкова* (від *фейк* – інформаційна містифікація чи відверта дезінформація з метою введення в оману; шахрайство [2]) або атрибутивним сталим словосполученням *так звана* (яка має умовну назву [3]). Аналіз Qualia-структури семантики $Adj_{prîv}N$ *фейкова республіка* показує, що привратив передусім впливає на інтенсіональне значення головного члена в частині функційного складника, адже імплікується смисл, що така республіка створена не для організації державних функцій, а з метою введення в оману, і жоден із органів цієї держави не є справжнім, як і їхні дії. Це призводить до анулювання агентивного складника, причому він не заповнюється іншим смислом, який би пояснив джерело або причини появи цього об'єкта. Ситуативні зміни сталися й на рівні формального складника: установлені кордони такої «республіки» є, але вони не визнані як державні й збігаються із лінією бойових дій.

Словосполучення *так звана республіка* вживається у відповідних контекстах як синонімічна номінація. На нашу думку, її відмінність полягає в акценті на невизначеності статусу цього об'єкта замість наголошення на його інтенційному зловмисному створенні. Перевірити ці висновки дозволяє логічний ланцюжок (пор. табл. 1 і 2):

Таблиця 2

a.	b.	c.
(Л)ДНР – це *фейкова* республіка # *(Л)ДНР* – це республіка	*(Л)ДНР* – це *фейкова* республіка *(Л)ДНР* – це фейк	*(Л)ДНР* – це *фейкова* республіка # *(Л)ДНР* була / буде республікою
a.	b.	c.
(Л)ДНР – це *так звана* республіка # *(Л)ДНР* – це республіка	*(Л)ДНР* – це *так звана* республіка *(Л)ДНР* – це умовна назва	*(Л)ДНР* – це *так звана* республіка # *(Л)ДНР* була республікою М[8] *(Л)ДНР* буде республікою

[8] М – позначення модального оператора можливості; читається: «можливо, що».

Як бачимо, остання схема доводить, що приватив *так звана* не виключає майбутнього визнання об'єкта як республіки, так само як і його існування під іншими номінаціями, включаючи *(Л)ДНР*.

Спираючись на проведений аналіз, відносимо до синонімів привативного прикметника *фейковий* прикметник *вигаданий.* Синтаксичними синонімами до словосполучення *фейкова республіка* вважаємо утворення з префіксоїдами *псевдо-*, *квазі-*, де ці синонімічні компоненти слова мають словотвірне значення «несправжній», «неправильний», «фальшивий», «позірний» (СІС): псевдореспубліка, квазіреспубліка тощо. Еквівалентом атрибутивного сталого словосполучення *так званий* вважаємо написання *(Л)ДНР* у лапках: *Відповідні «укази» опублікували ватажок **«ДНР»** Денис Пушилін і ватажок **«ЛНР»** Леонід Пасічник* [1].

Поширені випадки одночасного вживання привативних прикметників і лапок.

Семантична реструктуризація Qualia-структури семантики іменника *республіка* в $Adj_{priv}N$ *фейкова республіка* стала причиною утворення семантичних похідних $Adj_{priv}N$ з іменниками, які позначають державні органи цих і подібних «республік», їхні дії, документи, що видані ними, тощо (***фейкові** депутати*, ***так звані** «народні мери»*, ***фейкові** дільниці*, ***вигадані** «ради» та «громади»*, ***так званий** «військовий призов»*, ***фейкові** вибори*, *депутат **так званих** «парламентів» терористичних «Л/ДНР»*, ***фейкова** «конституція ЛНР»*); а також інших синонімічних утворень (***псевдо**референдум*, *«територіальні комісії»*, ***псевдо**-ОТГ*, *«паспорт громадянина ЛНР»*, *«реєстраційні документи»* ***псевдо**державного утворення*). Делегітимізація поширилася й на номінації символів цих утворень як республік (*фейкові республіки – фейкові герої*, *День фейкової республіки*): *11 травня – сьома річниця **фейкового «референдуму про самовизначення»**, проведеного проросійськими активістами в ряді міст Донеччини та Луганщини. Також на окупованій Донеччині сьогодні відзначають **так званий «День республіки»**, який окупаційна влада зробила **«державним святом»*** [7].

Як засвідчують приклади, висвітлення цієї події вимагає від автора вживання привативних прикметників або їхніх еквівалентів у найближчому контексті номінацій, які могли б стверджувати визнання цих утворень.

Висновки.

Теорії семантичної Qualia-структури й «подвійного змісту» дозволяють дослідити механізми семантичних зрушень у процесі формування номінацій реалій сучасного політичного життя України. Проведений аналіз номінацій тимчасово окупованих територій (*ОРДЛО*, *тимчасово окуповані / неконтрольовані території*, *(Л)ДНР* та інші) виявив базову Qualia-структуру цих назв і семантичну реструктуризацію (ситуативну й постійну) у випадках номінації цього денотата $Adj_{priv}N$ *фейкова / так звана / псевдо-* тощо *республіка / утворення* тощо.

Офіційні номінації *ОРДЛО*, *тимчасово окуповані / неконтрольовані території* утворені за допомогою непривативних прикметників, тому жоден зі складників Qualia-структури іменників не реструктурований, хоча прикметники по-різному акцентують відтінки всього смислу номінації, що впливає на комунікативний ефект і сферу їхнього використання.

Якого б розуміння привативності ми не дотримувались, основним семантичним елементом залишається імпліковане заперечення, тобто в $Adj_{priv}N$, де N – *республіка* або її конститутивний чи асоціативний замінник, ми заперечуємо «республіку» з усіма її атрибутами, тобто делегітимізуємо опонента. Використання привативних прикметників і їхніх еквівалентів реструктурує семантичну основу базового іменника на рівні інтенсіонального значення, а саме заперечує не існування цього утворення, а його спроможність стояти в одному ряду з іншими денотатами номінації *республіка*, оскільки постійних семантичних змін зазнає функційний складник, що впливає на агентивний складник; ситуативно реструктурований формальний складник; конститутив не зазнає змін.

Базовий $Adj_{priv}N$ *фейкова республіка* і синонімічні йому номінації, а також похідні номінації споріднених реалій комунікативно спрямовані на делегітимізацію денотатів і широко використовуються в офіційно-діловому спілкуванні й у медіа. В умовах

політичної невизначеності статусу цих утворень і гібридної війни, яка становить значну загрозу державності України, використання $Adj_{priv}N$ убезпечує від несвідомого зміщення аксіологічних акцентів і / або дозволяє розпізнати маніпулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Залужна О. О.* Соматичні привативні дієслова (на матеріалі англійської та української мов). *STUDIA GERMANICA ET ROMANICA: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* 2013. Т. 10. № 2 (29). С. 43–56.

2. Словник іншомовних слів URL: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D0%E5%F1%EF%F3%E1%EB%B3%EA%E0.

3. СУМ. URL: http://sum.in.ua.

4. *Del Pinal G.* Dual Content Semantics, privative adjectives, and dynamic compositionality. *Semantics & Pragmatics*. 2015. Vol. 8. P. 1–53.

5. *Kamp H.* Two theories about adjectives. *Formal Semantics of Natural Language;* E. L. Keenan (ed.). Cambribge: Cambribge University Press, 1975. P. 123–155.

6. *Kennedy Ch.* Adjectives. *The Routledge Companion to Philosophy of Language;* D. Graff Fara, G. Russell (eds.). New York: Routledge, 2012. – P. 328–342.

7. *Morzycki M.* Modification. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 333 p.

8. *Partee B.* Formal semantics, lexical semantics, and compositionality: the puzzle of privative adjective. *Philologia*. 2009. Vol. 7. C. 11–21.

9. *Ross A., Rivers D.* Introduction. *Discourses of (De)Legitimization Participatory Culture in Digital Contexts*; A. Ross, D. Rivers (eds.). New York: Routledge, 2020. P. 12–25.

10. *Vaara E.* Struggles over legitimacy in the Eurozone crisis: Discursive legitimization strategies and their ideological underpinning. *Discourse and Society*. 2014. Vol. 25(4). P. 500–518.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бойовики псевдореспублік Донбасу почали «військовий призов» у свої збройні формування. 2.04.2021 р. URL: https://www.slovoidilo.ua/2021/04/02/novyna/bezpeka/bojovyky-psevdorespublik-donbasu-pochaly-vijskovyj-pryzov-svoyi-zbrojni-formuvannya.

2. Замість «народних республік» – фейкові «ради». Як план щодо розриву України на шматки перейшов до запасного варіанту. 17.06.2021 р. URL: https://regionews.ua/ukr/articles/1623918580-zamist-

narodnih-respublik-feykovi-radi-yak-plan-shchodo-rozrivu-ukrayini-na-shmatki-pereyshov-do-zapasnogo-variantu.

3. Маріонеткові квазіреспубліки без перманентного військового загострення втрачають сенс власного існування (огляд преси). 8.09.202 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-press-review/30826474.html.

4. Рада національної безпеки і оборони України. 15.11.2018 р. URL: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/3155.html.

5. Російські прикордонники вимагають змінювати номерні знаки «ДНР/ЛНР» на українські, – ДПСУ. 11.03.2018 р. URL: https://wz.lviv.ua/news/367161-rosiiski-prykordonnyky-vymahaiut-zminiuvaty-nomerni-znaky-dnr-lnr-na-ukrainski-dpsu.

6. СБУ спіймала екс-«депутата» терористичної псевдореспубліки. 20.07.2021 р. URL: https://ua.news/ua/sbu-spijmala-eks-deputata-terorystychnoyi-psevdorespubliky/.

7. Сім років «руської весни» на Донбасі: в ОРДЛО відзначають річницю псевдореферендуму та День фейкової республіки. 11.05.2021 р. URL: https://vchasnoua.com/donbass/69433-sim-rokiv-ruskoi-vesny-na-donbasi-v-ordlo-vidznachaiut-richnytsiu-psevdoreferendumu-ta-den-feikovoi-respubliky.

8. У рамках Мінських угод спочатку має бути безпека, а вже потім усі інші демократичні процеси – Загороднюк. 21.01.2020 р. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/political/636763.html.

9. Фейкова міськрада і співпраця з Шарієм: у Хмельницькому СБУ проводить обшуки в агентів Кремля. 7.04.2021 р. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/04/7/7289375/.

Sazonova Ya. Yu., Doctor of Philology, Associate Professor
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv
ORCID ID: 0000-0001-9249-448X

SEMANTICS OF PRIVATIVITY AS A REFLECTION OF MODERN UKRAINIAN SOCIO-POLITICAL REALIA

The article aims to analyse the mechanisms of semantic shifts in nominative phrases with the attribute a privative adjective, or in their synonymous constructions, which name the realia of the modern political map of Ukraine. A method of proving the communicative influence of these nominations on delegitimizing the opponent is proposed. The object of the study is the names of the temporarily occupied territories of Luhansk and Donetsk regions of Ukraine and their representatives, elements of state formation, etc.

Linguistic pragmatics with elements of logical semantics and discourse analysis became the theoretical and methodological basis of this work. In particular, the analysis bases on the theory of «double content» and the analysis of the Qualia structures of selected nominations, as well as the linguistic analysis of the discursive strategy of delegitimization of the opponent.

We conclude that the use of privative adjectives and their equivalents restructures the semantic basis of the head-noun at the level of intentional meaning, namely, it does not deny the existence of these realia, but their ability to stand in line with other denotations of the nomination республіка, because the functional component undergoes constant semantic changes; the formal component is situationally restructured; the constitutive component does not change.

The basic $Adj_{priv}N$ фейкова республіка and synonymous nominations, as well as derivative nominations of related realia, are communicatively aimed at delegitimizing the opponent and are widely used in official communication and in the media. Under the conditions of political uncertainty of the status of these formations and hybrid war, which poses a significant threat to the statehood of Ukraine, the use of $Adj_{priv}N$ prevents speakers from unconscious shifts of axiological accents and / or allows to recognize manipulations.

Key words: *privativity, adjective, delegitimization, Qualia-structure, theory of «double content».*

REFERENCES

1. *Zaluzhna, O. O*. (2013). Somatychni pryvatyvni diyeslova (na materiali anhliys'koyi ta ukrayins'koyi mov) [Somatic privative verbs (English and Ukrainian languages)]. *STUDIA GERMANICA ET ROMANICA: Inozemni movy. Zarubizhna literatura. Metodyka vykladannya – GERMANICA ET ROMANICA: Foreign languages. World Literature. Teaching methods*, Vol. 10, № 2 (29), 43–56. [in Ukrainian].

2. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. Retrieved from https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D0%E5%F1%EF%F3%E1%EB%B3%EA%E0 [in Ukrainian].

3. SUM [MUL]. Retrieved from http://sum.in.ua [in Ukrainian].

4. *Del Pinal, G.* (2015). Dual Content Semantics, privative adjectives, and dynamic compositionality. *Semantics & Pragmatics*, 8, 1–53.

5. *Kamp, H.* (1975). Two theories about adjectives. In: Keenan, E. L. (ed.), *Formal Semantics of Natural Language*, 123–155. Cambribge: Cambribge University Press.

6. *Kennedy, Ch*. (2012). Adjectives. In: Gillian Russell & Delia Graff Fara (eds.), *Routledge companion to philosophy of language*, 328–342. New York: Routledge.

7. *Morzycki, M.* (2016). Modification. Cambridge: Cambridge University Press.

8. *Partee, B*. (2009). Formal semantics, lexical semantics, and compositionality: the puzzle of privative adjectives. *Philologia* 7, 11–21.

9. *Ross, A., Rivers, D*. (2020) Introduction. In: A. Ross, D. Rivers (eds.), *Discourses of (De)Legitimization Participatory Culture in Digital Contexts*, 12–25. New York: Routledge.

10. *Vaara, E.* (2014). Struggles over legitimacy in the Eurozone crisis: Discursive legitimization strategies and their ideological underpinning. *Discourse and Society*, 25(4), 500–518.

SOURCES

1. Boyovyky psevdorespublik Donbasu pochaly «viys'kovyy pryzov» u svoyi zbroyni formuvannya. Retrieved from https://www.slovoidilo.ua /2021/04/02/novyna/bezpeka/bojovyky-psevdorespublik-donbasu-pochaly-vijskovyj-pryzov-svoyi-zbrojni-formuvannya.

2. Zamist' «narodnykh respublik» – feykovi «rady». Yak plan shchodo rozryvu Ukrayiny na shmatky pereyshov do zapasnoho variantu. Retrieved from https://regionews.ua/ukr/articles/1623918580-zamist-narodnih-respublik-feykovi-radi-yak-plan-shchodo-rozrivu-ukrayini-na-shmatki-pereyshov-do-zapasnogo-variantu.

3. Marionetkovi kvazirespubliky bez permanentnoho viys'kovoho zahostrennya vtrachayut' sens vlasnoho isnuvannya (ohlyad presy). Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-press-review /30826474.html.

4. Rada natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny. Retrieved from https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/3155.html.

5. Rosiys'ki prykordonnyky vymahayut' zminyuvaty nomerni znaky «DNR/LNR» na ukrayins'ki, – DPSU. Retrieved from https://wz.lviv.ua /news/367161-rosiiski-prykordonnyky-vymahaiut-zminiuvaty-nomerni-znaky-dnr-lnr-na-ukrainski-dpsu.

6. SBU spiymala eks-«deputata» terorystychnoyi psevdorespubliky. Retrieved from https://ua.news/ua/sbu-spijmala-eks-deputata-terorystychnoyi-psevdorespubliky/.

7. Sim rokiv «rus'koyi vesny» na Donbasi: v ORDLO vidznachayut' richnytsyu psevdoreferendumu ta Den' feykovoyi respubliky. Retrieved from https://vchasnoua.com/donbass/69433-sim-rokiv-ruskoi-vesny-na-donbasi-v-ordlo-vidznachaiut-richnytsiu-psevdoreferendumu-ta-den-feikovoi-respubliky.

8. U ramkakh Mins'kykh uhod spochatku maye buty bezpeka, a vzhe potim usi inshi demokratychni protsesy – Zahorodnyuk. Retrieved from https://ua.interfax.com.ua/news/political/636763.html.

9. Feykova mis'krada i spivpratsya z Shariyem: u Khmel'nyts'komu SBU provodyt' obshuky v ahentiv Kremlya. Retrieved from https://www.pravda.com.ua/news/2021/04/7/7289375/.

Дата надходження до редакції – 30.07.2021
Дата затвердження редакцією – 20.08.2021

УДК 81’8:355.48
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.09

Юдко Л. В., канд. філол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-9075-7047
Думанська В. О., асп.
Національна академія Служби безпеки України
ORCID ID: 0000-0002-4157-9560

ДИСКУРС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ВІД ІСТОРІЇ ДО СЬОГОДЕННЯ

Різнобічно досліджено історичний аспект феномену «гібридної війни»: від його перших проявів в античні часи до сучасності – періоду становлення української державності. Проаналізовано погляди вітчизняних, російських та американських учених на сутність поняття «гібридна війна». Окрему увагу приділено гібридній агресії Російської Федерації у XXI ст., зокрема проти України.

Ключові слова: *гібридна війна, інформація, інформаційна війна, конфлікт, політичний вплив.*

Постановка проблеми. Поняття «гібридна війна» є одним із найбільш уживаних понять в українському інформаційному просторі. Воно фігурує не лише в українських та зарубіжних мас-медіа, а й у медіапросторі Російської Федерації, тобто держави-агресора, яке на сьогодні стало майже загальновизнаним та використовується як на державному рівні, так і на рівні суспільства. Засновниця науково-практичної школи зі стратегічних комунікацій Л. Компанцева зазначає: «Агресивні дії РФ називають по-різному: гібридна, неоголошена, когнітивна, семантична війна. Без сумніву – це війна смислів і цінностей, що транслюються різним цільовим аудиторіям із застосуванням лінгвістичного інструментарію» [7]. Є. Магда визначає гібридну війну як «прагнення однієї держави нав’язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру та без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права» [9, с. 138–142].

Невизначеність у концептуально-теоретичному підході до визначення поняття «гібридна війна» викликає необхідність у ґрунтовному дослідженні феномену «гібридної війни», історичного аспекту виникнення цього поняття, що і визначаємо як **мету** цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми інформаційної безпеки держави, серед яких феномен «гібридної війни» є одним із ключових викликів, досліджувалися такими науковцями, як: В. Горбулін, Л. Компанцева, Є. Магда, Г. Почепцов, Г. Яворська та ін. Американські вчені Р. Глен, Дж. Гордон, Дж. Маккуен, Дж. Маттіс, У. Немет, Н. Фрейєр досліджували феномен «гібридної війни», її концептуальне обґрунтування.

П. Мансур та У. Мюррей розглядають приклади гібридних воєн з античності до другої половини XX ст. Прикладами таких воєн, на їхню думку, є: Завоювання Німеччини римлянами, Американська революція, Франко-прусська війна [4].

Окремої уваги заслуговують дослідження українських вчених, які достатньо ґрунтовно вивчають поняття гібридної війни, особливо з початку війни в Україні. Г. Яворська досліджує це поняття у двох асиметричних модусах (фізичному та дискурсивному) й зазначає, що фізичний вимір існування війни завжди йде в супроводі дискурсивного [19, с. 41–48].

Говорячи про гібридну війну, неможливо обійти увагою першого віцепрезидента Національної академії наук України, радника Президента України, політика, вченого, доктора технічних наук, професора, директора Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбуліна, який широко та детально досліджує специфіку гібридної війни. У своїй книзі «Світова гібридна війна. Український фронт» автор розглядає гібридну війну як «воєнні дії, які поєднують в собі мілітарні, інформаційні, дипломатичні, економічні, квазімілітарні та інші засоби, з метою досягнення політичних цілей держави» [14]. Вчений зазначає, що особливістю такого поєднання є те, що «будь який спосіб ведення гібридного конфлікту, військовий або невійськовий, використовується як зброя» [14].

В. Горбулін вважає, що наразі ми вже живемо в гібридному світі: «Світ уже отруєний страхом, брехнею і ненавистю. Це і є той новий, гібридний світ, в якому ми сьогодні живемо. І те, що нині фронт на європейському театрі бойових дій займає лише кілька сотень кілометрів українського кордону, нікого не повинно вводити в оману. Саме тому нинішній конфлікт і називається гібридним, бо жертви і руйнування агресор завдає не лише прямим військовим вторгненням, а, швидше, навпаки: все активніше він застосовує засоби інформаційно-психологічного, економічного, політичного впливу» [13].

Характеризує гібридну війну у своїх працях також український дослідник Г. Почепцов. Він вважає, що в гібридній війні стрімко зростає роль інформаційного складника, а приховується військова компонента та участь у війні державних структур. Зростання ролі інформаційного складника Г. Почепцов пояснює тим, що фізичний зміст ведення гібридної війни легко можна замінити неадекватними йому інформаційним і таким чином приховати реальний перебіг подій під час війни [12].

Викладення основного матеріалу дослідження. Перші прояви гібридної війни простежувались ще у V ст. до нашої ери, під час Пелопоннеської війни між Афінами та Спартою. Афіни, окрім мілітарного аспекту та бойових дій, використовували безліч прийомів, тактик та засобів інформаційного тиску для підбурювання підлеглих спартанцям іліотів. Застосовуючи різноманітні методи психологічного впливу, Афіни намагалися створити внутрішнє військове джерело напруження, що можна назвати яскравим прикладом гібридної боротьби. З'явився ризик втрати ілотів (нижчої касти сільськогосподарських робітників та професійних воїнів спартіатів, які все життя займалися військовою підготовкою) і розхитування ними ситуації всередині країни, – до цього не був готовий ніхто. Ані політикум Спарти, ані армія [3, с. 75–79].

Як наслідок, Спарта, що сміливо та ефективно давала відповідь на збройну агресію, але абсолютно не була готова до гібридних проявів війни з боку Афін, перемогла не одразу, а

лише після п'ятирічного перемир'я та налагодження нової стратегії ведення війни.

Яскравим прикладом використання гібридних методів ведення війни в античні часи є міф про «Троянського коня».

За легендою, Троянський кінь – дерев'яна споруда у формі коня, що допомогла грекам покласти край 10-річній Троянській війні. Греки залишили біля воріт міста Троя гігантського дерев'яного коня, усередині якого перебували грецькі воїни. Коли троянці побачили споруду та грецькі війська, що покидали острів, вони сприйняли коня як прощальний дарунок для богів, тож вирішили перемістити його у місто. Згодом, передчасно святкуючи свою перемогу, троянці втратили обачність та позасинали, а греки вибрались з Троянського коня на вулиці міста, яке згодом розграбували та спалили, здобувши перемогу.

Такі дії з боку греків можна сміливо вважати проявом гібридної війни, а саме трактувати як прийоми дезінформації та маніпулювання, що в наш час набувають усе більшого масштабу.

Не менш цікавим фактом є те, що ідея про ведення війни не лише традиційним (збройним) способом, а й з використанням інформаційно-психологічних методів впливу простежується в китайському трактаті Сунь-Цзи «Мистецтво війни», який був написаний ще в VI ст. до н. е. Як приклад наведемо такі цитати:

1. «Війна – це шлях обману. Тому, навіть якщо ти здатний, показуй супротивникові свою нездатність. Коли повинен ввести в бій свої сили, вдавай, що ти бездіяльний. Коли мета близько, показуй, ніби вона далеко; коли ж вона дійсно далеко, створюй враження, що вона близько» [11];

2. «Найкраща війна – розбити задуми противника; на наступному місці – розбити його союзи; далі – розбити його війська. Найгірше – осаджувати фортеці» [11];

3. «Якщо ти дізнався, що у тебе з'явився шпигун противника і стежить за тобою, обов'язково впливай на нього вигодою; введи його до себе і помісти його у себе» [11].

Феномен гібридної війни також простежувався і в історії вітчизняного державотворення вже на початку минулого століття. Російська імперія завжди вела агресивну політику про-

ти України, що переростала в збройну агресію та колоніальні війни, але саме більшовики в грудні 1917 року перетворили ці війни на «гібридні».

Щоб захопити владу в Україні, російські більшовики використовували безліч прийомів та політичних маневрів, що мали в собі гібридну компоненту. Зокрема, одним із таких прийомів було формування квазідержавних утворень, таких як: Донецько-Криворізька радянська республіка (1918), Одеська соціалістична республіка (1918), Кримська соціалістична республіка (1919) [18, 318–319]. Також, на кордоні з Україною Росія активно формувала військові частини, які в будь-який момент готові були увійти на українську територію.

Як зазначає у своїй статті С. Грабовський, йдучи до захоплення влади, лідери більшовиків почали використовувати потужний канал передачі інформації, який наразі можна прирівняти до серйозного медіа-ресурсу – це безоплатні газети, що поширювались також на фронті й в тилу. Так звані «бойові листівки» більшовики друкували у кожному повіті. Також, під їх контроль повністю потрапили головні на той час радіостанції: Царськосельська під Петроградом і Ходинська у Москві, що стало першим в історії прикладом використання радіо для пропаганди. Таким чином, російські більшовики намагались здійснювати контроль не лише за територією України, яку прагнули захопити, а й за її інформаційно-комунікаційною сферою [5, с. 19–22].

Можемо констатувати, що прийоми ведення гібридної війни, які використовували більшовики, можна легко порівняти з теперішньою політикою Російської Федерації щодо України.

Г. Почепцов зазначає, що гібридна війна існує за постійної підтримки пропаганди та називає ряд причин, які це підтверджують: по-перше, через швидку зміну подій, гібридна війна потребує постійних інтерпретацій та реінтепретацій подій та фактів, для яких використовуються методи пропаганди. По-друге, реальні події, що відбуваються під час гібридної війни, зазвичай дуже відрізняються від тих, що пропагандисти поширюють в інформаційному та кіберпросторі, а це вимагає посилення пропагандистського супроводу [12].

Крім того, Г. Почепцов вважає, що гібридна війна постійно змінюється, особливо в інформаційному плані і пропонує діяти проактивно: «У гібридної війни немає одного обличчя, воно весь час змінюється, в тому числі і в інформаційному плані. Тому для оперування з нею треба вводити так зване випереджаюче управління, коли майбутні ситуації починають програватися заздалегідь. В іншому випадку реакція на те, що відбувається, завжди буде запізньою» [12].

Російські дослідники, в свою чергу, дотримуються думки, що гібридній війні притаманні такі ознаки як: довготривалість, масовість та адаптивність до подій, що швидко змінюються. Так, О. Тіханичев вважає, що «основною складовою гібридної війни є приховане залучення сторонніх збройних угруповань і організацій для вирішення завдань міждержавного протиборства при супроводі озброєних дій всебічними відволікаючими маневрами» [17, с. 30–43].

С. Коданєва стверджує, що однією з основних складових частин гібридної війни є інформаційна війна: «Слід визнати, що інформаційна війна – це вкрай важлива складова гібридної війни, направлена на формування потрібної суспільної думки. Її мета – розкласти сили противника і переконати своїх прихильників в тому, що противник – злочинець, який підлягає знищенню» [8, с. 44–71].

Про «суттєві зміни у пропагандистських комунікаціях тимчасово окупованих територій» з початку 2014-го року розповіла Л. Компанцева у інтерв'ю Громадського радіо: «… пропагандисти дуже часто звертаються до технології масової емпатії – формування асоціацій через інформаційні канали реальної аудиторії із подіями чи станами іншої аудиторії, реальної чи уявної. Емпатія передбачає співпереживання, а результат – некритичне ставлення до подій та отриманої інформації» [7]. Професорка навела цікавий приклад про дитячий журнал «Вежливые человечки» у Луганську, який «побудований на дуже агресивних асоціаціях: за часів Радянського Союзу видавався журнал «Веселі картинки», героями якого були веселі чоловічки. «Вежливые люди», «весёлые человечки», «вежливые человечки» – потрійна асоціа-

ція. Люди середнього віку згадують дитинство і купують журнал своїй дитині. А в журналі – історії про тата Путіна і матір-Росію. Ось так й формується нова система світосприйняття» [7].

З урахуванням динаміки розвитку конфлікту, питання «гібридної війни» набуває все більшої актуальності. Насамперед, мова йде про форми підготовки держави для можливості ефективного протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам.

На сьогодні в глобальному медіа- та кіберпросторі, в наукових працях, ЗМІ, а також у державних документах багатьох країн є безліч варіантів визначення сутності гібридної війни.

Р. Арзуманян у своєму огляді на XXI щорічній конференції Інституту стратегічних досліджень Армійського військового коледжу виділяє такі основні підходи до визначення гібридної війни:

1) військова стратегія, що поєднує в собі звичайну війну, малу війну та кібервійну;

2) основний метод у асиметричній війні, яка ведеться умовно на трьох фронтах – серед населення конфліктної зони, населення тилу та міжнародної спільноти (полковник армії США Джек Мак Куен);

3) атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної зброї, саморобних знарядь для терористичних атак та інформаційного тиску;

4) складна та гнучка динаміка бойового простору (battlespace), яка передбачає швидку реакцію та адаптацію учасників протистояння;

5) сучасний вид партизанської війни, яка поєднує сучасні технології та методи мобілізації (Б. Неметт, підполковник Корпусу морської піхоти США) [1, с. 22–39].

Проте, автором поняття «гібридна війна» вважається відставний офіцер піхоти США, науковий співробітник Національного університету оборони США, аналітик із питань національної безпеки Ф. Хоффман. Він розглядає гібридну війну як «повний арсенал всіх видів бойових дій, включаючи конвенційні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти, що включають насилля та примус і кримінальний безлад» [21, с. 14].

Б. Немет, підполковник корпусу морської піхоти США, розглядає гібридну війну як одну з форм сучасної партизанської війни, в якій використовуються як сучасні технології, так і сучасні методи мобілізації [21].

У різного роду термінологічних словниках можна зустріти різні визначення гібридної війни, пропонуємо розглянути декілька з них.

Кембриджський словник англійської мови (Cambridge dictionary) визначає гібридну війну як «використання цілого ряду різних методів для нападу на ворога, наприклад, розповсюдження неправдивої інформації або напад на важливі комп'ютерні системи разом із традиційними військовими діями або замість них [6].

Словник Коллінза англійської мови (Collins English Dictionary) трактує гібридну війну як «військову стратегію, в якій звичайна війна поєднана з такими тактиками, як негласні операції та кібератаки» [15].

Відповідно до словника української мови [16] «гібридний» означає «неоднорідний за походженням». Термін «гібридна війна» – відсутній, оскільки він прийшов в Україну із Сполучених Штатів Америки лише з початком збройної агресії Російської Федерації проти України 2014 року, хоч на прикладах простежується цілеспрямоване відпрацювання Російською Федерацією такої практики і на інших колишніх територіях Радянського Союзу:

1. Війна в Карабаху (розбурювання конфлікту, а потім негласна участь радянських, а згодом російських військ у Карабаському конфлікті між Вірменією та Азербайджаном на кінці 1980-х – початку 1990-х років і надалі);

2. Російсько-грузинська війна 2008 р. (використання Росією класичних методів ведення війни у поєднанні з інструментами впливу інформаційного- та кіберпростору);

3. Російсько-українська війна з початку 2014 р. (використання інформаційного та кіберпростору та класичних методів ведення війни).

Висновки. Гібридна агресія РФ є головною загрозою для національної безпеки України. Одночасне застосування противником традиційних та нетрадиційних засобів досягнення власних цілей, спрямованих на порушення суверенітету України, створює тотально руйнівний ефект. Анексія Криму, що не визнана міжнародною спільнотою, виникнення на сході України непідконтрольних територій та формування на них незаконних антидержавних утворень підривають основи конституційного ладу, порушують суверенітет та територіальну цілісність України.

Підсумовуючи, сформуємо дефініцію гібридної війни, що вичерпно характеризує як історичні, так і сучасні аспекти цього феномену: Гібридна війна – ведення війни не лише традиційним (збройним) способом, а й з використанням інформаційно-психологічних методів впливу, основними інструментами якої є маніпуляція, пропаганда, сугестія, інформаційні та кібератаки, політичні маневри як на національній, так і на міжнародній арені з метою загострення протиріч та конфліктів із подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії.

Таким чином, можна зробити висновок, що застосування противником традиційних та нетрадиційних засобів для досягнення власних цілей обманом та маніпуляціями, використовуючи інформаційні, психологічні та асиметричні засоби впливу, є основними ознаками «гібридності» війни, які застосовувалися з античних часів і модернізувалися з появою сучасних ЗМІ.

Для України «гібридна війна» є відносно новим, але актуальним поняттям, що потребує подальшого ґрунтовного дослідження, оскільки стосується всіх сфер життєдіяльності суспільства (духовної, ментальної, культурної, політичної, інформаційної, економічної, військової тощо), які є під прицілом ворога. Перспективою подальших досліджень вбачаємо ґрунтовне дослідження дискурсивних стратегій гібридної війни та розроблення ефективного інструментарію для своєчасного виявлення та протидії сучасним викликам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Арзуманян Р. В.* Определение войны в 21 веке. Обзор XXI ежегодной конференции по стратегии Института стратегических исследований Армейского военного колледжа, 6-8 апреля 2010 г. Ереван, 2011. 22–39 с.

2. Війна «гібридна». *Політологічний енциклопедичний словник* / Уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. [За ред. М. П. Требіна]. Харків: Право, 2015. 816 с.

3. *Попович К. В.* Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Історія. 2016. Вип. 2. С. 75–79. URL: http://nbuv.gov.ua /UJRN/Nvuuist_2016_2_131.

4. Гібридна війна. *Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гібридна_війна.

5. *Грабовський С. І.* "Гібридна війна": історія і сутність. До постановки питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2016. Вип. 1. С. 19–22. URL: http://nbuv.gov.ua /UJRN/VKNU_ukr_2016_1_7.

6. Кембриджський словник англійської мови (Cambridge dictionary). URL: https://dictionary.cambridge.org/ru/.

7. *Компанцева Л.* Гібридна війна – це не катастрофа, а виклик, відповіддю на який є координація комунікацій. URL: https://www.ukrinform.ua /rubric-society/3238194-gibridna-vijna-ce-ne-katastrofa-a-viklik-vidpoviddu-na-akij-e-koordinacia-komunikacij.html.

8. *Коданева С. И.* «Гибридные угрозы» безопасности России: выявление и противодействие. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право.* 2020; 13(2): С. 44–71.

9. *Лойшин А. А., Ткач І. М., Ткач М. В., Шевчук В. І.* Аналіз та систематизація підходів до розуміння поняття “гібридної війни”. *Journal of Scientific Papers “Social Development and Security*”. 2021. №1. С. 145–162.

10. *Магда Є. В.* Виклики гібридної війни : інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної ради України.* 2014. № 5. С. 138–142.

11. Материал из Викицитатника. *Сунь-Цзы.* URL: https:/12. *Почепцов Г. Г.* Роль информации в гибридных войнах. URL: http://psyfactor.org /psyops/hybridwar3.htm.

12. Прес-конференція директора Національного інституту стратегічних досліджень, академіка НАН України Горбуліна В. П., на тему: "Презентація колективної монографії "Світова гібридна війна: український фронт": веб-сайт. URL: https://www.youtube.com/watch?v=mM-YvMzWG78.

13. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. *Горбуліна В. П.* К. : НІСД, 2017. 496 с.

14. Словиник Коллінза з англійської мови (Collins English Dictionary). URL: [https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english /hybrid-warfare].

15. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: http://sum.in.ua/s/zmishanyj.

16. *Тиханычев О. В.* – Гибридные войны: новое слово в военном искусстве или хорошо забытое старое? *Вопросы безопасности*. 2020. № 1. С. 30–43. DOI: 10.25136/2409-7543.2020.1.30256 URL: https://nbpublish. com/library_read_article.php?id=30256].

17. *Шевчук В. П., Тараненко М. Г.* Історія української державності. навч. посібник для студ. вузів. К., Либідь. 1999. С. 318–319.

18. *Яворська Г. М.* Гібридна війна як дискурсивний конструкт // Стратегічні приорітети. Серія : Політика. 2016. №4. С. 41–48.

19. *Hoffman, Frank G.* Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. P. 14.

20. Hybrid with compound war. *Armed forced journal.* URL: http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/.

Yudko L. V., Candidate of Philological Sciences, docent
ORCID ID: 0000-0001-9075-7047
Dumanska V.O., post-graduate student
National Academy of the Security Service of Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-4157-9560

HYBRID WAR DISCOURSE: FROM HISTORY TO THE PRESENT

The article comprehensively explores the historical aspect of the phenomenon of "hybrid war": from its first manifestations in ancient times to the present - the period of formation of Ukrainian statehood. The works are analyzed and the main views of domestic, Russian and American scientists on the essence and the concep of "Hybrid war" are highlighted.

It was determined that the phenomenon of hybrid warfare was also traced in the history of domestic state formation at the beginning of the last century.

To seize power in Ukraine, the Russian Bolsheviks used many tricks and political maneuvers that had a hybrid component. In particular, one

of such methods was the formation of quasi-state formations, such as: Donetsk-Kryvyi Rih Soviet Republic (1918) and others. In addition, the methods used by the Bolsheviks to spread misinformation were analyzed, such as the distribution of free leaflets at the front, which carried a propaganda content.

Special attention is paid to the hybrid aggression of the Russian Federation in the XXI century, in particular against Ukraine. The main views of Russian researchers on hybrid warfare are highlighted. They emphasize that the main components of a hybrid war are information warfare, as well as covert involvement of outside armed groups and organizations to solve the problems of interstate confrontation.

Also, various definitions of "hybrid war" in terminological dictionaries were analyzed, such as: Dictionary of the Ukrainian language, Cambridge Dictionary, Collins Dictionary.

Thanks to a comprehensive study of views on the concept of "hybrid war", its basic definition was formed, which comprehensively characterizes both historical and contemporary aspects of this phenomenon.

Key words: *hybrid war, information, information war, conflict, political influence, manipulation, hostilities, war, national security, strategy.*

REFERENCES

1. *Arzumanian R. V.* (2011) Opredelenye voinы v 21 veke. Obzor XXI ezhehodnoi konferentsyy po stratehyy Ynstytuta stratehycheskykh yssledovanyi Armeiskoho voennoho kolledzha [Definition of war in the 21st century. Review of the XXI Annual Strategy Conference of the Institute for Strategic Studies of the Army War College]. (pp. 22–39). Erevan. [in Russian].

2. *Herasina L. M., Pohribna V. L., Polishchuk I. O.* (2015). Viina «hibrydna» ["Hybrid" war]. *Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk – Political science encyclopedic dictionary*. M. P. Trebin (Ed.). Kharkiv. [in Ukrainian].

3. *Popovych K. V.* (2016). Hibrydna viina yak suchasnyi sposib vedennia viiny: istorychnyi ta suchasnyi vymiry [Hybrid warfare as a modern way of waging war: historical and modern dimensions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University, 2, 75–79*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuist_2016_2_131ч [in Ukrainian].

4. Hibrydna viina. Material z Vikipedii – vilnoi entsyklopedii [Hybrid war. From Wikipedia, the free encyclopedia]. (n.d.). *uk.wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Гібридна_війна [in Ukrainian].

5. *Hrabovskyi. S. I.* (2016). "Hibrydna viina": istoriia i sutnist. Do postanovky pytannia ["Hybrid war": history and essence. Before asking a question]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Ukrainian Studies, 1, 19–22*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_ukr_2016_1_7 [in Ukrainian].

6. Kembrydzhskyi slovnyk anhliiskoi movy [Cambridge English dictionary]. (n. d). *dictionary.cambridge.org.* Retrieved from https://dictionary.cambridge.org/ru/ [in English].

7. *Kompantseva L.* Hibrydna viina – tse ne katastrofa, a vyklyk, vidpoviddy na jakiy je koordinatsija komunikatsii. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3238194-gibridna-vijna-ce-ne-katastrofa-a-viklik-vidpoviddu-na-akij-e-koordinacia-komunikacij.html.

8. *Kodaneva S. Y.* (2020). «Gibridnye ugrozy» bezopasnosti Rossii: vyyavlenie i protivodejstvie ["Hybrid threats" to Russia's security: detection and counteraction]. *Kontury globalnyh transformacij: politika, ekonomika, pravo – Contours of global transformations: politics, economics, law, 13(2), 44–71* [in Russian].

9. *Loishyn A. A., Tkach I. M., Tkach M. V., Shevchuk V. I.* (2021). Analiz ta systematyzatsiia pidkhodiv do rozuminnia poniattia “hibrydnoi viiny” [Analysis and systematization of approaches to understanding the concept of "hybrid war"]. *Journal of Scientific Papers “Social Development and Security”, 1, 145–162* [in Ukrainian].

10. *Mahda Ye. V*. (2014). Vyklyky hibrydnoi viiny : informatsiinyi vymir [Challenges of hybrid warfare: information dimension]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 138–142 [in Ukrainian].

11. Material iz Vikicitatnika. Sun-Czy [Material from Wikiquote. Sun Tzu]. *(n.d). wikiquote.org.* Retrieved from https://ru.wikiquote.org/wiki/Сунь-цзы [in Russian].

12. *Pocheptsov H. H.* (2015). Rol ynformatsyy v hybrydnykh voinakh [The Role of Information in Hybrid Wars]. *psyfactor.org/psyops/hybridwar3.* Retrieved from http://psyfactor.org/psyops/hybridwar3.htm [in Russian].

13. Pres-konferentsiia dyrektora Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen, akademika NAN Ukrainy Horbulina V. P., na temu: "Prezentatsiia kolektyvnoi monohrafii "Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front" [Press conference of the director of the National Institute of Strategic Advocates, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine

V. P. Gorbulin, on the topic: "Presentation of the collective monograph" Holy Hybrid War: Ukrainian Front "]. *www.youtube.com.* Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=mM-YvMzWG78 [in Ukrainian].

14. *Horbulin V. P. (Eds*.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front [World Hybrid War: Ukrainian Front]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

15. Slovnyk Kollinza z anhliiskoi movy [Collins English Dictionary]. (n. d). *www.collinsdictionary.com.* Retrieved from https://www.collinsdictionary.com /dictionary/english/hybrid-warfare [in English].

16. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language. Academic Explanatory Dictionary (1970–1980)]. (n. d). *sum.in.ua.* Retrieved from http://sum.in.ua /s/zmishanyj [in Ukrainian].

17. *Tihanychev O. V*. (2020). Gibridnye vojny: novoe slovo v voennom iskusstve ili horosho zabytoe staroe? [Hybrid wars: a new word in the art of war or a well-forgotten old one?]. *Voprosy bezopasnosti – Security questions, 1, 30–43.* Retrieved from DOI: 10.25136/2409-7543.2020.1.30256 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=30256] [in Russian].

18. *Shevchuk V. P., Taranenko M. H.* (1999). *Istoriia ukrainskoi derzhavnosti [History of Ukrainian statehood]*. Kuiv: Lybid [in Ukrainian].

19. *Iavorska H. M*. (2016). Hibrydna viina yak dyskursyvnyi konstrukt [Hybrid warfare as a discursive construct]. *Stratehichni pryoritety. Seriia : Polityka – Strategic priorities. Series: Politics, 4, 41–48* [in Ukrainian].

20. *Hoffman, Frank G.* (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA : Potomac Institute for Policy Studies, P. 14.

21. Hybrid with compound war: *Armed forced journal.* Retrieved from: http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/.

Дата надходження до редакції – 31.07.2021
Дата затвердження редакцією – 19.08.2021

УДК 811.111’42’22
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.10

Skrynnik Yu. S., PhD (Philology)
V. Karazin KhNU, Kharkiv
ORCID ID: 0000-0001-7592-4011

TOLERANCE IN ECOLINGUISTIC PERSPECTIVE

The focus of this study lies in researching a human speech behavior, which displays tolerant or intolerant type of a discursive personality. The results of such interpretation of the ecolinguistic approach find their expression and place in the system of ideas about the world and, as a result, shape the habits of human interaction.

The research material consists of dialogic fragments from film scripts, which illustrate the differences in verbal and non-verbal behaviour of a tolerant or intolerant discursive personality in institutional and everyday discourse types. The analysis of the differences in the speech repertoire of a tolerant / intolerant discursive personality is based on the principles of ecolinguistics, discourse theory and linguopragmatics. The methodological basis allowed to investigate the ecological rules of human interaction which contribute to tolerant behavior.

Keywords: *ecolinguistics, intolerant discursive personality, non-verbal component of communication, speech repertoire, tolerant discursive personality, verbal component of communication.*

Introduction. Language captures the result of human cognition of the world and encodes its cognitive activity by its own means, determining the development and evolution of the human view of the world. The view of the world is a dynamic cognitive structure, its author's global idea of the world, obtained as a result of generalization of the sensory experience of cognition [3]. Linguistic units contain a reflection of the surrounding reality and present a verbalization of a separate element of the world mosaic [2, p. 53].

The basis of the view of the world are the phenomena of the surrounding reality, which are decoded, generalized and embodied in the images and representations of both individuals

and groups of people [4, p. 48]. Accordingly, the system of images and representations in the linguistic view of the world forms a universal subject code, which is common to present and future generations. The linguistic view of the world reflects the connection between language, being and human consciousness, and is rendered as an interpretation of the past, present and future of humanity.

Accordingly, the ecolinguistic approach to the analysis of natural languages is optimal in this regard due to its holistic, interdisciplinary and powerful explanatory potential [9, p. 130]. The extended ecology hypothesis [22] suggests that ecolinguistics is expanding by integrating value and meaning into ecological structures. As a result, it is claimed that human ecology has acquired a deep and irreversible saturation of meaning. The term "saturated with meaning" [22, p. 17] means that our ecological existence in a certain socio-ecological environment is associated with semiotic processes.

The **relevance** of the research is based on the study of the speech repertoire of the individual in the ecolinguistic perspective with a focus on tolerance.

The **object** of the study is the verbal and non-verbal components of communication, which a tolerant / intolerant discursive personality operates with. The **subject** concerns identifying pragmatic features and functions of verbal and non-verbal components of the interaction process, used by tolerant / intolerant discursive personalities. Research methods are based on speech analysis and traditional critical studies of discourse in the ecolinguistic dimension (Steffensen, S. V., Stibbe, A.). The **objective** of this study is to analyze the differences in the speech repertoire of tolerant and intolerant discursive personalities in institutional and everyday discourse types, taking into account the ecolinguistic perspective.

Findings and Their Discussion. From the point of view of ecolinguistics, discourse is treated as a means of forming social relations and at the same time is their product [14, p. 126–127]. In practical terms, an integral feature of discourse is the

combination of functions of utterances, which stimulates the development of the society. It is important for the development of communicative competence, in particular, the relevance of utterances in a particular social context.

The need for environmental control, which is increasingly discussed in recent years [13; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 23], is applied not only to the nature and environment, but also to the prediction and planning of the language policy in order to regulate the communicative interaction in a proper way, and create harmonious relations between communicators.

In the first place, under such conditions, stands the compliance with moral and ethical standards [7, p. 81]. Basing on the ecological communicative strategy, which leads to the preservation of physical and emotional health, it can be confirmed that ecological communication is characterized as communication that does not have a detrimental effect on human health and psycho-emotional state. Accordingly, the space of ecological communication consists of verbal or nonverbal means, strategies and tactics of communicative behavior, which do not contradict harmonious communicative-pragmatic and ethical-speech norms, do not reduce the comfort of speech communication and positively affect human emotional health [13].

Ideally, the communication process should meet the moral and ethical norms of society, and communicators should ideally represent a potentially cooperative-conformist type of a discursive personality, focused on adhering to the ecological strategy of communication [11].

It is impossible to understand the language itself without extending its boundaries not turning to its creator [10, p. 51] – a discursive peronality. A discursive personality [21] can be defined as a person who operates in a continuous communicative space and is able to use and interpret different semiotic codes along with the language code, depending on the type of discursive relations in which it is included in certain periods of communication.

Communication requires the individual to follow the norms and rules in everyday and business spheres of life that have developed in

the society. The ability of an individual to follow these rules and regulations is determined by his/her level of tolerance. In the eighteenth century, the concept of tolerance, as noted by historians and philosophers, was considered a human virtue. Tolerance meant respect for differences among people, the ability to live without disturbing others, the ability to have rights and freedoms without violating the rights and freedoms of others [1, p. 80].

The sociological meaning of tolerance is interpreted as "lifestyle tolerance, tolerance for behavior, customs, feelings, thoughts, ideas, and beliefs [6]". Tolerance in domestic and official business communication means the implementation of social roles, which does not contradict the expectations of the society and presupposes compliance with the moral precepts and norms that have developed in the society for the implementation of a certain social role. Therefore, discursive individuals may be classified into tolerant and intolerant. Discursive behavior of a tolerant and an intolerant personality differs in institutional and everyday discourses.

Tolerant individuals are more careful in their judgments about other people than intolerant ones [8, p. 158]. Tolerant individuals pay more attention to their speech repertoire, while intolerant individuals often do not distinguish between everyday and business communication, which is manifested both on the verbal and non-verbal levels of communication.

Tolerant discursive personality in institutional discourse. Discursive behavior of the tolerant/intolerant personality can vary in the institutional or everyday discourse types. Within the frames of the institutional discourse communicators are endowed with the professional status which influences the communicative flow and choice of the discursive behavior. The stereotypical communicative configuration within the institutional discourse is presented by the "dominant – subordinate type". Thus, the stereotypical sample in this case can be presented by the dialogue between a boss and a subordinate. The influence of the discursive personality's type on the course of communication can be easily observed in the following situation:

(1)[A manicured hand lands on Jordan's shoulder.]
MARK HANNA: Jordan Belfort.
JORDAN BELFORT: Yes, sir.
MARK HANNA: Mark Hanna.
JORDAN BELFORT: A pleasure to meet you.
MARK HANNA: And you as well. I see you've already met the village asshole [28].

In the above-mentioned fragment the full form of the address *(Jordan Belfort*) is used by the boss addressing his subordinate. The non-verbal component of patting the subordinate's shoulder *(A manicured hand lands on Jordan's shoulder*) contributes to a friendly atmosphere and to forming an ecological communicative flow. The subordinate, in his turn, demonstrates the tolerant type of the discursive personality by using an agreement with the polite address appealing to the higher status of the communicative partner (*Yes, sir*). Such phrases as *"A pleasure to meet you" and "And you as well"*, performing a phatic speech function, also contribute to the ecological implementation of the tolerant discursive personality type.

The so-called "levelling" of the status-role relations contributes to tolerance provided that the communicators do not transcend the limits of behavioral norms and appropriateness. Common sense-construction (observing rules of politeness and preserving the status-role relations) is the necessary condition for achieving mutual understanding and the success of the intersubjective communication in general [5, p. 40]:

(2) TRUDY (SERVANT): Oh, Miss Rose [running to her].
ROSE DEWITT BUKATER: [crying] We had a little accident.
TRUDY (SERVANT): That's all right.
ROSE DEWITT BUKATER: I'm sorry, Trudy. Let me help you [kneeling to take broken dishes away].
TRUDY (SERVANT): It's all right, miss [taking her hand]. It's all right, miss [24].

The servant uses a polite address *(Oh, Miss Rose*) when addressing the representative of the high society. This is quite natural and appropriate for preserving the ecologically tolerant

communication. The servant's tolerance, sincerity and the desire to help is demonstrated verbally through comforting *(It's all right, miss*) and non-verbally through kinesic *(taking her hand)* and proxemic *(running to her)* components. The use of such non-verbal components breaks the expectations formed in the society about servants but it directs the interaction into a cooperative flow, thus, contributing to the ecological mode of communication. Miss Rose, in her turn, apologizes addressing the servant by her first name *(I'm sorry, Trudy)* and offers her help *(Let me help you)*. On the non-verbal communicative level Miss Rose displays her tolerant attitude through proxemics (*kneeling to take broken dishes away*) in this way expunging the status borders between the servant and herself. Miss Rose's free demonstration of emotions *(crying)* causes the servant's sympathy and readiness to help and, as a consequence, makes them closer on the emotional level. The discursive behavior of the above-mentioned personalities contradicts the general norms of behavior in institutional discourse within the frames of the institutional discourse but still remains a sample of a tolerant behavior.

Violation of the status-role expectations generally composed in the society does not always break the ecological flow of the communication or discredit a discursive personality's tolerance. On the contrary, this violation promotes a successful intersubjective communication where all the participants are satisfied with their tolerant attitude.

Intolerant discursive personality in institutional discourse. However, violations of the norms and rules of a humiliating character demonstrating doubts about the opponent's status do not lead to an ecological communicative flow of the interaction and characterize a personality as an intolerant one. This case is demonstrated in the dialogue between a university chancellor Henry Wright and Professor Richard Brown:

(3) *HENRY WRIGHT: Tell me, Richard, do you like fish?*

RICHARD BROWN: No. I mean to eat sometimes, but outside of that, no. No, I don't.

HENRY WRIGHT: I believe men could learn a lot from fish.

RICHARD BROWN: That's the most asinine thing I've ever heard. Why don't we just cut to the chase?

HENRY WRIGHT: All right. We need to talk about certain allegations that have come to my attention, some of which are serious.

RICHARD BROWN: [scoffing] Don't even start.

HENRY WRIGHT: Excuse me?

RICHARD BROWN: I know you heard what I said. You're simply saying that for effect. You want me to repeat myself, I won't.

HENRY WRIGHT: I am chancellor of this university.

RICHARD BROWN: I couldn't give a fucking rat's balls who the fuck you are. I have tenure, and furthermore, you're in no position of power when it comes to the two of us [27].

Richard Brown undermines his opponent's status, thus, expressing intolerance towards him verbally with discrediting the appropriateness of his idea *(That's the most asinine thing I've ever heard)*. He tries to cut short their conversation *(Why don't we just cut to the chase?)*; criticizes the necessity of their talk with a sarcastic order *(Don't even start)*. He clearly demonstrates his unwillingness to obey *(I know you heard what I said)*; he doubts the sincerity of the opponent's intentions *(You're simply saying that for effect)* and insists on not repeating his utterances *(You want me to repeat myself, I won't)*. He suppresses the opponent's status by using obscene language *(I couldn't give a fucking rat's balls who the fuck you are; you're in no position of power when it comes to the two of us),* and raises his own status *(I have tenure)*. Scoffing contributes to the undermining of the opponent's status on the non-verbal level.

Henry Wright, in his turn, tries to hold on his own without using intolerant methods pretending not to hear the opponent *(Excuse me?)* and reminding about his status *(I am chancellor of this university)*.

Such methods of violating the norms of tolerance lead to a conflict flow of communication and ruin ecological communica-

tive principles which lead neither to the speakers' mutual understanding nor the successful achieving of communicative goals.

Tolerant discursive personality in everyday discourse. The everyday discourse type is characterized by a free choice of verbal and non-verbal communicative components compared to the institutional discourse. Such freedom of choice expands the borders of ecological communication. In everyday communication speakers pay more attention to one another's emotions and feelings. If speakers belong to the nuclear discursive environment [21] they are likely to demonstrate their feelings more freely and do not feel offended if their inner world is intruded. Thus, tolerance in the everyday type of discourse is measured by the level of openness demonstrated to the communicative partner. The dialogue between father Nate Pullman and son Auggie Pullman confirms this hypothesis:

(4) NATE PULLMAN: I mean, when you started you were still wearing the astronaut helmet in public.

AUGGIE PULLMAN: I love that helmet. I wish I knew where it was. NATE PULLMAN: It's in my office. AUGGIE PULLMAN: What? Dad! That was a gift. You had no right to hide it! NATE PULLMAN: Auggie, Auggie, please, don't be mad. You gotta understand, you were wearing it all the time. I never got to see you anymore. I missed your face. I know you don't always like it, but I love it. It's my son's face. I wanna see it. Do you forgive me? AUGGIE PULLMAN: No. [Silence] Yes. [smiling] Does Mom know? NATE PULLMAN: [whispers] No. God, no, she'd kill me. But I can maybe find it, if you need it back. AUGGIE PULLMAN: That's okay [hugging] [25].

Father worries about his son's feelings and tries to calm him down politely *(Auggie, Auggie, please, don't be mad);* tries to make him understand the whole situation by the detailed explanation *(You gotta understand, you were wearing it all the time. I never got to see you anymore)* appealing to his son's feelings *(I missed your face; I love it. It's my son's face. I wanna see it);* asks (*Do you forgive me?*) being afraid of hurting his

son's feelings. The son shows his tender attitude to his father mostly with the help of non-verbal components *(hugging and smiling)*. Auggie tries to defuse the tension with a hoax *(Do you forgive me? – No. [silence] Yes. [smiling])* which is quite typical for everyday communication.

The speakers use the sub-language [21] which creates the effect that only these speakers are involved in the secret (*Does Mom know? – No. God, no, she'd kill me*) corroborating it with whisper. Creating the sub-language often leads to the speakers' convergence and therefore to the cooperative communicative flow. In the everyday type of discourse the use of the communicative strategies which lead to the speakers' convergence and openness characterizes the speaker as a tolerant one.

Intolerant discursive personality in everyday discourse. Intrusion in the opponent's world is regarded as intolerance in the everyday type of discourse. It prevents the speakers from convergence and might lead to a conflict. Mother Georgia Miller wakes up her daughter Ginny Miller in the middle of the night:

(5) *GEORGIA MILLER: Ginny! Ginny, wake up!*
GINNY MILLER: What, Mom?
GEORGIA MILLER: Is there a hair?
GINNY MILLER: What time is it?
GEORGIA MILLER: I can sorta feel it if I do this, but I can't see it.
GINNY MILLER: It's 5:00 a.m., Mom.
GEORGIA MILLER: Come on.
GINNY MILLER: Get the tweezers away from my eye, you psycho!
GEORGIA MILLER: Ginny, I'm serious! Is there a hair?
GINNY MILLER: Ugh! Jesus, hang on!
GEORGIA MILLER: Come on. Hurry! [26].

Verbally the intrusion in the opponent's world begins with the exclamation *(Ginny! Ginny, wake up!)* which is emphasized by the non-verbal prosodic component – a raised intonation. The addresser *(Mother)* asks her daughter for making an offer which is inappropriate in the middle of the night *(Is there a hair?; I can sorta feel it if I do this, but I can't see it*). The addressee tries to

avoid the offer by changing the subject of the conversation *(What time is it?).* She doesn't get the answer, and she answers her own question herself *(It's 5:00 a. m., Mom).* Mother finds the explanation and gives the reason for her spontaneous actions *(I can sorta feel it if I do this, but I can't see it)* pointing out the importance of her daughter's help. The usage of imperatives *(Come on; Get the tweezers away from my eye; hang on!; Come on. Hurry!),* intolerant direct addresses with the negative evaluation of the opponent *(you psycho),* interjections used to show the general dissatisfaction with the situation *(Ugh! Jesus)* promote their conversation into an intolerant mode.

Conclusions. The surrounding reality makes people act in different situations in various ways. Thus, the discursive behavior can change from a tolerant mode to an intolerant one depending on the surrounding external factors such as a type of discourse – institutional / everyday, or an opponent's type of behavior; and the internal factors such as a general psycho-emotional type of a personality. The ecolinguistic approach integrates value and meaning into institutional or everyday communication as it regulates interaction and harmonious relations. A discursive personality as a creator can choose a mode of behavior – tolerant or intolerant.

In the institutional discourse observing the norms of behavior and contributing to saving the status-role relations between the speakers is considered as tolerance towards the participants of the communication. The tolerant discursive behavior presupposes the interaction in which the addresses are satisfied with the tolerant attitude towards them. On the verbal level of communication tolerant behavior is characterized by the usage of polite direct addresses, comforting words, offers to help, demonstrating interest towards the opponent, mutual gratitude. On the non-verbal level it is shown through kinesic components such as patting on the shoulder, shaking hands, smiling, and proxemic components such as shortening the distance between the participants of communication; prosodic components in these cases include comforting intonation.

In the everyday type of discourse tolerance is expressed through a caring attitude to the opponent's inner world and emotional state. The level of openness between the participants can scale the intrusion in the opponent's privacy. On the verbal level tolerance in everyday discourse is characterized by polite direct addresses, joking, making hoaxes, expressing worry and sympathy for the opponent, trying to be understood appropriately, appealing to the opponent's feelings. On the non-verbal level tolerance is showed through kinesics, like hugging, patting on the shoulder, shaking hands, a sincere smile; proxemics, like shortening the distance between the participants of communication; prosodics, through calm intonation, whisper for creating the sub-language as a means of convergence and trust.

Flexibility and the ability to adapt to different living conditions encourages humanity to seek for new means of interaction with each other and with the environment. An ingenious mind uses new tools that are more appropriate in such situations. Implementation of the ecological strategy of communication, when an ecologically friendly style of human behavior should become an internal imperative, is possible under the condition of observation of the norms in use of verbal and nonverbal components of communication.

The prospects for further research lies in the study of the speech repertoire of a tolerant discursive personality taking into account gender and cultural factors.

REFERENCES

1. *Валеев А. М., Фомин, А. М.* История и сущность понятия толерантности. *Международный научный журнал «Символ науки».* 2016. № 2. С. 80–83.

2. *Жайворонок В. В*. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 32. С. 51–53.

3. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : коллективная монография / Е. В. Бондаренко, А. П. Мартынюк, И. Е. Фролова, И. С. Шевченко. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. 246 с.

4. *Клочко С. О.* Мовна особистість Нельсона Мандели у площині еколінгвістики та психолінгвістики. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. С. 44–51.

5. *Матюхіна Ю. В.* Фатичний метадискурс: головні характеристики. *Тези доповідей XX ювілейної наукової конференції з міжнародною участю «Homo Universitatis. Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація»* (Харків, 5 лютого 2021 року). Харків, 2021. С. 39–40.

6. *Михайлова О. А., Павлова Н. С.* Словарь терминов по дисциплине «Лингвокультурологические проблемы толерантности». Екатеринбург, 2008. 18 с. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/30862/1/978-5-7996-1406-5.pdf. 7.

7. *Морозова І. І.* Стереотипізація персонажного мовлення. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Іноземна філологія.* 2018. Вип. 87. С. 77–84.

8. *Олпорт Г.* Толерантная личность. *Век толерантности: научно-публицистический вестник*. 2003. Вып. 6. С. 155–159.

9. *Пасинок В. Г. Морозова О. І., Самохіна В. О.* Еколінгвістичний підхід до аналізу іноземних мов та педагогічного процесу їх навчання в українських вишах. *Якісна мовна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи*. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 23–24 листопада 2017 р.). Суми: СумДУ. 2017. С. 128–132.

10. *Пасинок В. Г., Самохіна В. О.* Особистість та її «мікрокосм». *Тези доповідей XX ювілейної наукової конференції з міжнародною участю «Homo Universitatis. Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація»* (Харків, 5 лютого 2021 року) Харків, 2021. С. 51–54.

11. *Седов К. Ф.* Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. М., 2004. 320 с.

12. *Скриннік Ю. С.* Еколінгвістичні виміри зміни соціальних ролей мовців у англомовному побутовому дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник : науково-практичний журнал.* Одеса : Одеський національний університет «Одеська юридична академія», 2017. Вип. 9. Т. 1. С. 236–239.

13. *Солощук Л. В.* Невербальні компоненти комунікації в еколінгвістичному аспекті. *Мовні та концептуальні картини світу*. 2016. Вип. 55. С. 328–335.

14. *Шевченко И. С.* Соотношение информативной и фатической функций как проблема эколингвистики. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2015. № 10. С. 114–132.

15. *Cowley, S. J.* (2014). Bio-ecology and language: a necessary unity. *Language Sciences,* 41, 60–70.

16. *Doring, M. & Zunino, F.* (2014). Nature Cultures in old and new worlds. Steps towards an ecolinguistic perspective on framing a ‘new’ continent. *Language Sciences,* 41, 34–40.

17. *Fill, A*. (1995). From the ecology of language to ecolinguistics: stages in the evolution of a science. *Grazer Linguist,* 10, 63–71.

18. *Li J., Steffensen S. V., Huang G.* Rethinking ecolinguistics from a distributed language perspective. *Language Sciences*. Elsevier, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/339924759_Rethinking_ecolinguistics_from_a_distributed_ language_perspective.

19. *Morozova O. I.* Review of "Ecolinguistics: communication process at the seam of life” *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. 2016. Вип. 84. С. 202–203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPG_2016_84_29.

20. *Soloshchuk L. V., Skrynnik Yu. S.* Functional and pragmatic features of neologisms in the ecological discourse. *Сучасна германістика: мова і світ людини:* тези доповідей IX міжнародного заочного наукового форуму (м. Харків, 21 жовтня 2020 р.) Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 109–110.

21. *Soloshchuk L. V*. The process of diversification of the non-verbal communicative components in the modern English discourse. *Cognition, Communication, Discourse*, 21. 2020. С. 50–60.

22. *Steffensen S. V*. Beyond mind: an extended ecology of languaging. *Distributed Language*. Amsterdam : John Benjamins, 2011. P. 185–210.

23. *Stibbe A*. Ecolinguistics. Language, Ecology and the Stories We Live By. Routledge, 2020. 260 p.

SOURCES

24. *Cameron J.* Titanic. URL: https://www.scriptslug.com/script/titanic-1997.

25. *Chbosky R.* Wonder URL: https://www.scripts.com/script/wonder_ 23635.

26. *Fisher D. J.* Ginny & Georgia, Season 1 Episode 2, URL: https: // subslikescript.com/series/Ginny__Georgia-10813940/season-1/episode-2-Its_A_Face_Not_A_Mask.

27. *Roberts W*. The Professor URL: https://transcripts.thedealr.net/script.php/the-professor-2018-So4w.

28. *Winter T*. The wolf of wall street URL: https://imsdb.com/scripts/Wolf-of-Wall-Street,-The.html.

Скриннік Ю. С., канд. філол. наук
ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків
ORCID ID: 0000-0001-7592-4011

ТОЛЕРАНТНІСТЬ В ЕКОЛІНГВІСТИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

У центрі уваги цього дослідження мовленнєва поведінка людини, що демонструє толерантний або інтолерантний тип дискурсивної особистості. Результати такого тлумачення еколінгвістичного підходу знаходять своє вираження і місце в системі уявлень про світ і, як наслідок, формують звички людської взаємодії.

Матеріалом дослідження є діалогічні фрагменти скриптів кінофільмів, які ілюструють відмінності у вербальній та невербальній поведінці толерантної чи інтолерантної дискурсивної особистості в інституціональному та побутовому типах дискурсу. Аналіз відмінностей у мовленнєвому репертуарі толерантної/інтолерантної дискурсивної особистості ґрунтується на принципах еколінгвістики, теорії дискурсу та лінгвопрагматики. Методологічна основа дозволила дослідити екологічні правила взаємодії людей, які сприяють толерантній поведінці.

Ключові слова: *вербальний компонент комунікації, інтолерантна дискурсивна особистість, мовленнєвий репертуар, невербальний компонент комунікації, толерантна дискурсивна особистість, еколінгвістика.*

REFERENCES

1. *Valeev, A. M.* & *Fomin, E. M.* (2016). Istorija i sushhnost poniatiya tolerantnosti [History and Essense of the Notion of Tolerance]. *Mezhdunarodnij nauchnyi zhurnal "Simvol nauki"* – International Scientific Journal "The Symbol of Science", 2, 80–83 [in Russian].

2. *Zhaivoronok, V. V.* (2002). Problema konceptualnoi kartyny svitu ta movnoho yii vidobrazhennia [Problem of a conceptual world view and its lingual reflection]. *Kultura narodov Prychernomoria – Culture of the People of the Black Sea,* 32, 51–53 [in Ukrainian].

3. *Bondarenko, E. V., Martynjuk, A. P., Frolova, I. Ye.* & Shevchenko, I. S. (2017). *Kak narisovat portret ptitsi: metodologiia kognitivno-kommunikativnogo analiza yazyka [How to draw a portrait of a bird]*. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].

4. *Klochko, S. O.* (2018). Movna osobystist Nelsona Mandely u ploshchyni ekolingvistyky ta psykholingvistyky [Language personality of Nelson Mandela through the lens of ecolinguistics and psycholinguitics]. *Zakarpatski filolohichni studiyi – Transcarpathian philological studies*, 44–51 [in Ukrainian].

5. *Matiuhina, Yu. V.* (2021). Fatychnyi metadyskurs: holovni harakterystky [Phatic metadiscourse: main characteristics]. Proceedings from *XX yuvileinoi naukovoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu "Homo Universitatis Karazinski chytannja: Liudyna. Mova. Komunikaciia" – XX jubilee scientific conference with international participation "Homo Universitatis Karazin readings: Human. Language. Communication"*. (pp. 39–40). Kharkiv [in Ukrainian].

6. *Mikhailova, O. A.* & *Pavlova, N. S.* (2008). Slovar terminov po distsipline "Lingvokulturologicheskie problemy tolerantnosti" [Dictionary of terms on the subject "Linguo-cultural problems of tolerance']. Ekaterinburg. Retrieved from http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/30862/1/978-5-7996-1406-5.pdf [in Russian].

7. *Morozova, I. I.* (2018). Stereotypizatsiia personazhnoho movlennia [Stereotyping of personal languaging] *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Inozemna filologiia* – Messanger of V. Karazin KhNU. Foreign Philology, 87, 77–84 [in Ukrainian].

8. *Olport, G.* (2003). Tolerantnaya lichnost [Tolerant Personality]. *Vek tolerantnosti: nauchno-publicisticheskii vestnik – Century of Tolerance: scientific-publicistic messanger,* 6: 155–159 [in Russian].

9. *Pasynok, V. G., Morozova, O. I. & Samokhina, V. O.* (2017). Ekolinhvistychnyj pidhid do analizu inozemnykh mov ta pedahohichnoho protsesu yih navchannia v ukrayins'kyh vyshah [Ecolinguistic approach to analysis of foreign languages and pedagogical process of their studying in Ukrainian high schools]. *Yakisna movna osvita u suchasnomu hlobalizovanomu sviti: tendentsii, vyklyky, perspektyvy – Quality language education in modern globalized world:* Proceedings of the Ukrainian scientific-practical conference, (128–132). Sumy: SumSU [in Ukrainian].

10. *Pasynok, V. G.* & *Samokhina, V. O.* (2021). Osobystist ta yii «mikrokosm» [Personality and his «microcosm»]. Proceedings from *XX yuvileinoi naukovoi konferentsii z mizhnarodnoyu uchastiu "Homo Universitatis Karazins'ki chytannja: Liudyna. Mova. Komunikatsiia" – XX jubilee scientific conference with international participation "Homo Universitatis Karazin readings: Human. Language. Communication"*. (pp. 51–54). Kharkiv [in Ukrainian].

11. *Sedov, K. F.* (2004). Diskurs i lichnost: evoliutsiia kommunikativnoi kompetentsii [Discourse and personality: evolution of communicative competence]. Moscow [in Ukrainian].

12. *Skrynnik, Yu. S.* (2017). Ekolingvistychni vymiry zminy sotsialnykh rolei movtsiv u anhlomovnomu pobutovomu dyskursi [Ecolinguistic dimension of the change of speakers' social roles in English everyday discourse]. *Odeskyj lingvistychnyi visnyk: naukovo-praktychnyi zhurnal – Odessa Linguistic Messanger: Scientific Practical Journal,* 9, (Vol. 1), (pp. 236–239). Odessa : ONU [in Ukrainian].

13. *Soloshchuk, L. V*. (2016). Neverbalni komponenty komunikatsii v ekolinhvistychnomu aspekti [Non-verbal components of communication in ecolinguistic aspect]. *Movni ta kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and Conceptual Views of the World,* 328–335 [in Ukrainian].

14. *Shevchenko, I. S*. (2015). Sootnoshenie informativnoi i faticheskoi funktsii kak problema ekolingvistiki [Correlation between informative and phatic function as a problem of ecolinguistics]. *Kohnitsiia, kommunikatsiia, diskurs – Cognition, Communication, Discourse,* 10, 114–132.

15. *Cowley, S. J*. (2014). Bio-ecology and language: a necessary unity. *Language Sciences,* 41, 60–70.

16. *Doring, M*. & *Zunino, F*. (2014). Nature Cultures in old and new worlds. Steps towards an ecolinguistic perspective on framing a 'new' continent. *Language Sciences,* 41, 34–40.

17. *Fill, A*. (1995). From the ecology of language to ecolinguistics: stages in the evolution of a science. *Grazer Linguist,* 10, 63–71.

18. *Li, J.* & *Steffensen S. V. & Huang G*. (2020). Rethinking ecolinguistics from a distributed language perspective. Language Sciences. Esevier. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/339924759_Rethinking_ecolinguistics_from_a_distributed_language_perspective.

19. *Morozova, O. I*. (2016) Review of "Ecolinguistics: communication process at the seam of life". *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia : Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnyh mov – Messanger of V. Karazin Kharkiv National University. Series : Foreign Phillology. Methods of Teaching of Foreign Languages*, 84, 202–203. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPG_2016_84_29.

20. *Soloshchuk, L. V*. & *Skrynnik, Yu. S.* (2020). Functional and pragmatic features of neologisms in the ecological discourse. Proceedings from: *IX Mizhnarodnyi zaochnyi naukovyi forum "Suchasna hermanistyka: mova i svit liudyny" – The Ninth International Online Scientific Forum "Modern Germanistics: Language and World of a Person"*. (109–110). Kharkiv: KhNU [in Ukrainian].

21. *Soloshchuk, L. V*. (2020). The process of diversification of the non-verbal communicative components in the modern English discourse. *Cognition, Communication, Discourse,* 21, 50–60.

22. *Steffensen, S. V*. (2011). Beyond mind: an extended ecology of languaging *Distributed Language*,185–210.

23. *Stibbe, A*. (2020). Ecolinguistics. Language, Ecology and the Stories We Live By. Routledge.

SOURCES

24. *Cameron J.* Titanic. URL: https://www.scriptslug.com/script/titanic-1997.

25. *Chbosky R*. Wonder URL: https://www.scripts.com/script/wonder_23635.

26. *Fisher D. J.* Ginny & Georgia, Season 1 Episode 2, URL: https: //subslikescript.com/series/Ginny__Georgia-10813940/season-1/episode-2 -Its_A_Face_Not_A_Mask.

27. *Roberts W*. The Professor URL: https://transcripts.thedealr.net /script.php/the-professor-2018-So4w.

28. *Winter T.* The wolf of wall street URL: https://imsdb.com/scripts /Wolf-of-Wall-Street,-The.html.

Дата надходження до редакції – 11.08.2021
Дата затвердження редакцією – 22.08.2021

УДК 811.161.2′163.1
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.11

Ніка О. І., д-р філол. наук, проф.
Інститут філології КНУ ім. Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-6387-3835

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА В РАННЬОМОДЕРНІЙ УКРАЇНІ

Рецензія на монографію: Білих О. П. Словозміна в церковнослов'янській мові української редакції (кінець XVI–XVII ст.). Кіровоград : ФОП Александрова М. В., 2016. 328 с.

Історія мови в актуальних контекстах розбудовується як у розвитку нових наукових напрямів – історичної прагмалінгвістики, історичної дискурсології, історичної когнітивістики, так і розширення традиційних системно-структурних досліджень, що поглиблюються вивченням значного за обсягом фактологічного матеріалу, формулюванням широких узагальнень, які визначають нове знання про мовно-історичну динаміку. Ці підходи, як правило, не взаємовиключають один одного, а формують повнішу картину мовного розвитку в діахронії, удосконалюють теоретичний інструментарій лінгвістичного дослідження, верифікують теоретичні висновки, зроблені на основі сучасного стану певної мови, для історичної площини дослідження.

Активне вивчення історії української літературної мови багато в чому заповнює лакуни, які пов'язані з аналізом релігійної писемності українською мовою, як і не менш важливою є едиція церковнослов'янської мови української редакції. Монографія О. П. Білих є актуальною і перспективною щодо повноти вивчення морфологічного унормування церковнослов'янської мови української редакції, виявлення її морфологічних ознак порівняно зі старослов'янською та українською літературною мовою кінця XVI–XVII ст.

Вибір цього синхронічного зрізу має важливе значення з кількох причин: 1) зростає значення церковнослов'янської мови

як оборони православ'я в умовах релігійної полеміки; контрреформація розширює статус церковнослов'янської мови, особливо в окремих жанрах і стилях із 20-х рр. XVII ст.; 2) збільшується ступінь інтерференції обох літературних мов, що помітно відображається і на морфологічному рівні у вигляді розширення варіантності; 3) здійснюється регламентація церковнослов'янської мови у граматиках, надрукованих наприкінці XVI–XVII ст.; 4) розкривається специфіка мовної норми у стародруках.

У лінгвістиці набув поширення підхід до характеристики варіантності для дослідження особливостей морфологічного унормування; здебільшого увага приділялася вивченню однієї чи кількох частин мови на матеріалі одного періоду української мови, тоді як ще не було здійснене цілісне вивчення стану морфологічної системи церковнослов'янської мови української редакції з урахуванням варіантності в різних частинах мови. Найбільш ґрунтовним щодо з'ясування динаміки морфологічної системи української мови досі варто зазначати том «Морфологія» із серії «Історія української мови» (Київ, 1978), а також висвітлення цих і дотичних до них проблем у монографіях, дисертаціях, статтях.

У монографії О. П. Білих запропонував цілісний розгляд змінюваності морфологічної системи української редакції церковнослов'янської мови наприкінці XVI–XVII ст., розбудувавши теоретичні засади дослідження з історичної морфології, історії української літературної мови, порівняльно-історичних студій.

Відзначаючи наукову новизну отриманих результатів, наголосимо, що вперше морфологічна варіантність церковнослов'янської мови української редакції повно розглядається у зіставленні зі старослов'янською та українською літературною мовою кінця XVI–XVII ст.

Теоретичне значення рецензованої праці – у морфологічному вивченні церковнослов'янської мови української редакції, що розбудовує історичну морфологію, історію української літературної мови, лінгвістичне джерелознавство. Отримані результати щодо словозміни мають значення для історичного

синтаксису, оскільки саме зміна синтаксичної функції може зумовлювати зміни форми.

Дослідник загалом послідовно дотримується термінів «церковнослов'янська мова української редакції», «проста мова»/«українська літературна мова» тощо.

Достатній за обсягом матеріал дослідження репрезентує синхронічний зріз кінця XVI–XVII ст., об'єктивований стародруками і окремими перевиданнями (рукописів і стародруків). Це різножанрові тексти: буквар, граматика, Біблія, проповідь та ін. Стародруки репрезентують книжкову продукцію у просторовому вимірі – Львів, Київ, Остріг та ін., а граматики – у тому числі Вільно та Єв'є.

Окремо звернемо увагу на той факт, що частина з опрацьованих джерел зберігається у Відділі рідкісних і цінних видань Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського, що актуалізує стародруковані писемні пам'ятки за їх збереженням у фондах різних бібліотек України.

Як відзначає автор, загалом було проаналізовано формовживання різних частин мови (іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів (також дієприкметників, дієприслівників, інфінітивів). За основу дослідження було взято або текст повністю, або репрезентативні вибірки (кількість таких вибірок найбільша для Острозької Біблії 1581 року).

У вступі загально проаналізовано лінгвістичний доробок щодо вивчення морфологічної системи церковнослов'янської мови, мовної ситуації в Україні XVI–XVII ст., специфіки норм української редакції церковнослов'янської мови. Він містить короткий виклад основних засад витлумачення редакцій церковнослов'янської мови, розвитку її морфологічної системи, розширення морфологічної варіантності. Ці робочі питання варто було б визначити в окремому розділі, що передував би вивченню морфологічних особливостей церковнослов'янської мови української редакції.

У першому розділі монографії за системно-структурним підходом проаналізовано варіантність флексій, що зумовлена перебудовою типів іменників за родовим принципом і що, як

показує матеріал дослідження, було характерним для української редакції церковнослов'янської мови. У монографії згруповано виклад матеріалу за віднесенням іменників до колишнього типу відмінювання і, відповідно, схарактеризовано іменники з давніми основами на *-ŏ-, *-jŏ-; *-ŭ-; *-ā-, *-jā-; -ĭ-, а також із основою на приголосний на *-en-; *-es-; *-ęt-; *-er-, до яких віднесено й іменники на *-ū-.

Зважаючи на традиційність текстів, що стали джерельною основою дослідження, словозміна іменника характеризується як відносно стабільна, регламентована тогочасними граматиками. Передусім відзначається функціонування варіантів, які, утім, не є послідовно взаємозамінними (за винятком закінчень родового відмінка однини жіночого роду іменників давніх *-jā-основ). Виявлені в текстах форми родового відмінка множини на -ей іменників *-ĭ-основ частотніші за рекомендовані М. Смотрицьким форми на -їй.

У другому, третьому і четвертому розділах монографії проаналізовано відмінкові форми прикметників, займенників і числівників за визначеною методикою. З'ясовано, що варіантність прикметників залежить і від синтаксичних функцій проаналізованих форм в українській редакції церковнослов'янської мови. Так, для коротких прикметників є нетиповою варіантність, що пов'язано з їхнім вираженням предикативної функції. Натомість зафіксовано варіанти повних прикметників у більшості відмінків однини, а також у називному та знахідному відмінках множини. Показово, що під впливом української мови ці прикметники розширюють варіантність у давальному відмінку однини чоловічого роду, у місцевому відмінку однини чоловічого і жіночого роду, а також у формах родового відмінка чоловічого і середнього роду. Як доводить автор, найповніше зреалізованою є варіантність числівників, що вирізняє ці проаналізовані форми з-поміж інших іменних частин мови. У монографії також встановлено, що український вплив визначає зниження частотності коротких форм особових, зворотного та предметно-особового займенників, поширення повних форм родових займенників, тенденції до витворення множинної парадигми.

В останньому розділі монографії «Відмінювання дієслів» запропоновано системний опис різних дієслівних форм за визначеною методикою, аргументовано, що під впливом української мови в церковнослов'янській виникла форма майбутнього І часу з *быти*, поширились заперечні форми перфекта з *не*, форми умовного способу з *бы* не тільки в 3-й ос. одн., дієприслівники, інфінітиви. Більш детального розгляду, як на нашу думку, потребує висвітлення формотворення у зв'язку із синтаксичними функціями. У рецензованій праці частково згадується про це щодо меншої варіантності коротких прикметників порівняно з повними, щодо з'ясування функцій дієприслівників та ін.

У висновках підтверджено вплив нових варіантів традиційних форм, українських особливостей у словозміні.

Як зазначає О. П. Білих, фонетика, орфографія і морфологія зазнали найбільших змін у розвитку редакцій церковнослов'янської мови, тому питання про те, наскільки змінюється співвідношення книжних і некнижних форм у цих текстах, як розбудовується варіантність, як еволюціонує морфологічна система цієї літературної мови, можуть бути досить показовими в діахронічному вимірі та сприяти ширшим узагальненням про інтерференцію та її ступені в різночасових проєкціях.

Основу дослідження становлять стародруки та окремі передруки (в тому числі й деяких рукописів). У перспективі зазначимо потребу звертання до рукописної спадщини церковнослов'янською мовою розгляданого періоду, що дає підстави для висновків про такий чи інший ступінь інтерференції мов у стародруках і рукописах, особливості морфологічних норм. Кілька текстів репрезентують рукописну спадщину розгляданого періоду – «Записки» Петра Могили, які в монографії цитуються за публікацією АЮЗР, та інші («Розмова» Івана Ужевича).

Здебільшого констатується відсутність певних закономірностей – стилістичних, жанрових та ін., що регламентують причини вибору і функціонування морфологічних варіантів. У цьому разі можна було б уточнити у межах вибірки: що є цитованим матеріалом, що переповідається чи інтерпретується в текстах різних жанрів, і це могло б стати основою для з'ясування

можливих залежностей щодо відтворення цитат (що за морфологічними показниками зближує цитату з висловленням старослов'янською мовою) чи пояснення, інтерпретації (що мали б засвідчувати більший вплив на цей фрагмент тексту української мови), розраховане на сприйняття і розуміння складних релігійних понять вірянами.

На нашу думку, монографія О. П. Білих розкриває малодосліджену проблему історичної лінгвістики, що характеризує українську редакцію церковнослов'янської мови на морфологічному рівні у ранньомодерний період.

Nika O. I., Dr. habil., Prof.,
Institute of Philology of Taras Shevchenko KNU, Kyiv
ORCID ID: 0000-0001-6387-3835

THE CHURCH SLAVONIC LANGUAGE IN EARLY MODERN UKRAINE

Publication review: Bilykh O. P. Slovozmina v tserkovnoslovianskii movi ukrainskoi redaktsii (kinets XVI–XVII st.). Kirovohrad : FOP Aleksandrova M. V., 2016. 328 s.

Дата надходження до редакції – 05.06.2021
Дата затвердження редакцією – 14.07.2021

УДК 811.161.2'374.26:82-95(049.32)
https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.3.12

Черненко Г. А., д-р філол. наук, доц.
Інститут філології КНУ ім. Т. Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-5954-9300

ТЕРМІНОГРАФІЧНА КРИТИКА В УКРАЇНІ

Рецензія на монографію: Петрова Т. О. Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників): монографія / переднє слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: Майдан, 2021. 460 с.

Словник – це продукт національної культури, важливе суспільне явище. Українська термінологія стрімко розвивається й потребує актуального лексикографічного опису, словникової кодифікації. Важливі роль і функції фахових словників спонукають до підвищення їхньої якості. Для цього потрібна об'єктивна й досконала критика, що спирається на їхній всебічний аналіз. Необхідно виробити критерії, параметри критичної оцінки термінографічних видань, що сприятиме вдосконаленню українського спеціального словникарства.

Монографічне дослідження Т. Петрової присвячене новому науковому напряму українського мовознавства – термінографічній критиці, що цілком логічно посідає своє місце в термінографічній науці поряд з історією термінографії, її теорією та практикою. Заповнюється відповідна лакуна україністики, що мотивує наукову новизну цієї праці.

Структура рецензованої монографії чітка й добре продумана. Вона містить такі складники: переднє слово, підготовлене доктором філологічних наук, професором Т. Космедою, список прийнятих скорочень, вступ, три розділи, висновки, загальний список використаних джерел, список лексикографічних джерел, список рецензій, додатки, резюме російською та українською мовами, покажчик термінів термінографічної критики та покажчик імен. Окремі теоретичні положення роботи доречно і вдало проілюстровано, унаочнено схемами й таблицями.

У вступі подано всі необхідні складники цього фрагменту монографії – актуальність проблеми, мета та завдання праці, обґрунтування джерельної бази, дослідницьких методів, новизна, теоретичне значення тощо.

У першому розділі «Історія становлення та розвиток української термінографічної критики» розкрито своєрідність поступу української термінографії середини XIX ст. – початку XXI ст. Авторка вичерпно описала тенденції, періоди мовної політики (українізація, деукраїнізація, нове «відродження»), що позначилися на формуванні національної термінології, розкрила суть і зв'язок мовного й термінологічного планування (п. 1.1). Узагальнивши проблеми сучасної української термінографії, Т. Петрова схарактеризувала її нагальні питання й наголосила на потребі теоретичного розроблення й укладання комбінованого термінологічного словника нового типу, що є «білою плямою» у системі наявних термінографічних праць.

Мотивуючи необхідність виокремлення термінографічної критики як окремого розділу української термінографії, мовознавиця доводить, що його самостійне становлення відбулося ще на початку XX ст. Він постійно, хоч і спорадично, розвивається, має власну методологійну основу, значні напрацювання. У роботі змодельовано структуру термінографічної критики, у якій виділено три її підрозділи: теорія термінографічної критики, історія термінографічної критики й практика термінографічної критики. Авторка репрезентує термінографічну критику як напрям, що взаємодіє з термінографією, термінознавством, лінгвоаксіологією, лінгвістичною експертологією, науковою комунікацією, джерелознавством тощо. За спостереженнями Т. Петрової, метамову досліджуваної критики формують переважно ретермінологізовані термінопоняття згаданих галузей знань.

Переконливо довівши генеалогічний зв'язок між термінографічною критикою й лінгвістичною експертологією, науковиця пропонує переглянути невиправдано низький статус практики рецензування термінологічного словника й запровадити для її позначення лексему термінографічне експертування, а для номінування рецензії – термінографічна експертиза. При цьому до-

слідниця розглядає об'єкт критики – термінологічний словник – як спеціальний текст, наголошуючи, що термінологічний словник та енциклопедія все-таки первинні, оскільки вони не отримані шляхом згортання основної інформації оригіналу, а створені в процесі наукових досліджень і в плані композиції не залежать від іншого тексту, що властиво вторинним текстам (див.: п. 1.3.1.1). Уважаємо, що така думка цікава, однак потребує більшої доказової бази та розгорнутішої аргументації.

Цікавим видається аналіз термінологічних паралелей у метамові української, білоруської, російської, польської термінографічної критики початку XXI ст., який дав змогу відстежити національну самобутність української метамови, що, на відміну від російської й білоруської, виявляється в прагненні зберегти традиції національного термінотворення й адаптувати запозичені одиниці за умов потужної протидії політиці "русифікації" (див.: п. 1.4.3). Тут, однак, доцільно було б уточнити поняття «інтертерміни» (див.: п. 1.4.3). Виникає питання: у скількох мовах ці одиниці повинні вживатися, щоб отримати такий статус?

Другий розділ «Система українських термінологічних словників: традиції та сучасність» присвячено аналізу поступу термінознавчої думки в Україні, її формування та становлення. Розглянуто розвиток теорії терміна в національній та зарубіжних термінологічних школах. Підсумки проведеного Т. Петровою аналізу типологій та класифікацій фахових словників засвідчили, що їх основу формують прагматичні критерії, які дають змогу розрізняти словники за структурними, функційними та іншими аспектами. Однак вони не всеохопні. Під час систематизування словників, як стверджує науковиця, слід ураховувати не лише наявні, а й можливі різновиди видань, приділивши увагу термінологічному словнику комбінованого типу.

Характеризуючи традиційні й новаторські принципи лексикографічного опису термінів в українській термінографії (п. 2.4), дослідниця використовує терміносполучення українська термінографічна традиція на позначення сукупності найбільш стійких, усталених упродовж тривалого часу ознак і параметрів різних видів українських спеціальних праць; а також новаторство

в термінографії – нетрадиційне репрезентування певних параметрів фахових словників, відхилення від прийнятих засад і принципів їх створення, тобто термінографічні починання, до яких учені вдаються задля поліпшення термінографічної продукції. Ґрунтовно вивчивши спеціальні джерела за параметрами їх систематизування, авторка з'ясовує, що національна термінографія не схильна до активного новаторства й переважно наслідує традиції, зокрема: укладання паперових словників; упорядкування перекладних джерел (при цьому збільшується, однак, кількість мов для спеціального перекладу); збереження нестійкості норм; неповне репрезентування галузевих термінологій; дотримання алфавітного принципу розміщення термінів на відміну від непопулярного алфавітно-гніздового та тематичного.

Для створення назв фахового словника мовознавиця виважено рекомендує враховувати обсяг, функцію, призначення, різновид джерела тощо, а також дбати про дотримання наукового стилю в доборі компонентів назви й надавати перевагу мотивованим одиницям з "прозорою" семантикою. Важливо, на думку дослідниці, орієнтуватися на комунікативні можливості назви, адже через найменування встановлюється зв'язок з потенційними користувачами джерела (див.: п. 2.4.2).

Розкриваючи методологічні принципи укладання галузевого термінологічного словника комбінованого типу (на матеріалі природничої термінології, зокрема меліоративної) (п. 2.5), науковиця називає головними принцип системності й різнорівневості відображення поняттєво-термінологічного матеріалу галузі як цілісної єдності, а також принцип комбінованості лексикографічного опису терміна як одиниці галузевої терміносистеми. Розроблюваний Т. Петровою словник нового типу дасть змогу з'ясувати специфіку системної організації розвиненої галузевої термінології, уніфікувати критерії відбирання реєстрових одиниць, виробити єдині способи відображення системних відношень у галузевому словнику.

У третьому розділі «Рецензія як жанр лінгвістичної літератури: поняття, статус, типи, композиція, значення» мовознавиця розвиває авторську концепцію заявленого предмета дослід-

ження. Вона розглядає рецензію на термінологічний словник як репрезентант критичного субдискурсу, при цьому вчена не ототожнює критичний субдискурс та оцінювальний дискурс, аргументовано й послідовно кваліфікуючи критичний субдискурсу як складник оцінювального дискурсу. Ураховуючи поділ термінографічної критики на зовнішню й внутрішню, авторка монографії зосереджується на вивченні писемної форми зовнішньої критики спеціальних словників, зокрема на постпублікаційній рецензії на термінологічний словник. Випрацьована Т. Петровою типологія рецензій на термінологічний словник як базового жанру термінографічної критики майже всеохопна. Зокрема враховано: 1) кількість авторів; 2) тип журналу, у якому вміщено рецензію; 3) обсяг інформації; 4) кількість розглядуваних словників у рецензії; 5) тип розглядуваних спеціальних словників у рецензії; 6) наявність / відсутність наукової дискусії, тобто наявність / відсутність відповіді на рецензію; 7) стиль викладу тексту критичної публікації залежно від мети, джерела, аудиторії; 8) час реагування на вихід у світ словника (п. 3.2). Ця типологія, як зазначає її авторка, відкрита, адже можуть виникнути нові параметри класифікації.

Т. Петрова пропонує алгоритм аналізу фахових словників, суть якого полягає в поетапному оцінюванні їхньої мега-, макрой мікроструктури щодо відповідності чи невідповідності виділеним критеріям (п. 3.3.2). Ретельно розробляє й ілюструє відповідною схемою інваріантну модель композиції рецензії на термінологічний словник (п. 3.4), яку вона розглядає як ієрархічну мегаструктуру. Цю макроструктуру створюють співкомпоненти Заголовок, Вступ, Основна частина й Висновки. На думку авторки, теоретико-практичне значення рецензій на термінологічні словники полягає в тому, що вони дають змогу систематизувати критичні оцінки й недоліки видань такого типу, тим самим сприяючи вдосконаленню теоретико-методологічних основ метатермінографії (п. 3.5). Ведучи мову про тенденції, якими відзначена критика термінологічних словників, Т. Петрова акцентує увагу на націєцентризмі (п. 3.6).

Завершують монографію висновки, що узагальнюють результати дослідження й окреслюють його перспективу, а також покажчики термінів та імен. Репрезентовано солідний список використаної літератури, лексикографічних джерел та рецензій.

Уважаємо, що монографія Т. Петрової «Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників)» попри незначні недоліки демонструє цілісну й вартісну уваги концепцію. Це дослідження матиме велику користь для української науки – мовознавців, широкого кола науковців, які займаються експертуванням і створенням термінологічних словників, аспірантів, магістрів, студентів гуманітарних спеціальностей та ін.

Chernenko H.A., Full Dr., Assist. Prof.
Institute if Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID ID: 0000-0002-5954-9300

TERMINOGRAPHIC CRITICISM IN UKRAINE

Review of the monograph: Petrova T. O. Ukrainian terminographic criticism: formation, development and prospects (on the material of critical evaluation of terminological dictionaries): monograph / foreword, scientific editor Prof. T. A. Kosmedy. Kharkiv: Maidan, 2021. 460 p.

Дата надходження до редакції – 09.09.2021
Дата затвердження редакцією – 16.09.2021

Наукове видання

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Збірник наукових праць

Випуск 3(70)

Редактор *Т. В. Мельник*
Технічний редактор *Л. П. Шевченко*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60x84$^{1/16}$. Ум. друк. арк. 9,3. Наклад 100. Зам. № 221-10267.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф14.
Підписано до друку 29.11.21

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02